

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

«Ορθόδοξη Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός»

Διπλωματική Εργασία

«Η λειτουργία της τέχνης της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη* (κεφάλαια 1-4).»

«The skills of memory and remembrance in John (chapters 1-4) and their functions.»

Θεόδωρος Δ. Πελώνης

Επιβλέπων καθηγητής: Δεσπότης Σωτήριος

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2022

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η λειτουργία της τέχνης της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη* (κεφάλαια 1-4).»

«The skills of memory and remembrance in John (chapters 1-4) and their functions.»

Θεόδωρος Δ. Πελώνης

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής: Δεσπότης Σωτήριος Καθηγητής ΕΑΠ (ΕΚΠΑ)	Συν-Επιβλέπων Καθηγητής: Καραμούζης Πολύκαρπος Καθηγητής ΕΑΠ (Πανεπιστήμιο Αιγαίου)
---	---

Πάτρα, Σεπτέμβριος 2022

Ευχαριστίες

Η προκείμενη διπλωματική εργασία αποτελεί την τελευταία μεγάλη πρόσκληση και πρόκληση, η οποία «έκρουσε τή θύρα» της ζωής μου. Πρόσκληση, διότι με «προσκάλεσε» να έρθω σε επαφή με τρόπο επιστημονικό και όχι «κατά το δοκούν» με μία «χώρα», η οποία εδώ και εικοσι και πλέον έτη αποτελεί το νόημα της ζωής μου. Πρόκειται για τη «χώρα» της σωτηρίας, τον λόγο του Θεού, καθώς η «συνάντησή» μου με Εκείνον συνιστά έκτοτε τον φάρο, ο οποίος μου δείχνει τον δρόμο και με επαναφέρει στην πορεία μου. Έκανα, όμως, λόγο και σε πρόκληση, καθώς η εκπόνηση μιας τόσο απαιτητικής εργασίας εν μέσω βιοποριστικής επαγγελματικής δραστηριότητας και των υποχρεώσεων, τις οποίες συνεπάγεται μία τρίτεκνη οικογένεια «μεταφράζεται» με τον ανωτέρω όρο.

Δε θα μπορούσα, ωστόσο, να ανταποκριθώ σε μία τέτοια πρόκληση, αν δεν είχα στο πλευρό μου τον άνθρωπο, ο οποίος – για ορισμένους λόγους – με ώθησε προς αυτήν και μου συμπαραστάθηκε όσο κανένας ως την περάτωση του προγράμματος, τη σύζυγό μου, Σωτηρία, καθώς και τα τρία μου παιδιά, Μελίτα, Δημήτρη και Μάξιμο, για την ανοχή και την υπομονή τους προς το πρόσωπό μου. Ασφαλώς, θα ήθελα να ευχαριστήσω εκ μέσης ψυχής και καρδιάς τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Σωτήρη Δεσπότη, ο οποίος μου παρείχε τη δέουσα καθοδήγηση και μέγιστη υποστήριξη κατά τη διάρκεια της τρέχουσας ακαδημαϊκής χρονιάς. Πρωτίστως, όμως, ευχαριστώ τον Κύριο Ιησού Χριστό, αφού χωρίς Αυτόν «οὐ δύναμαι ποιεῖν οὐδὲ ἓν».

Εν είδει υστερόγραφου, αν μου επιτρέπεται, θα ήθελα να αφιερώσω την παρούσα εργασία στον κατά σάρκα πατέρα μου, Δημήτριο, ο οποίος είναι πλέον μέλος της θριαμβεύουσας Εκκλησίας. Η εν λόγω αφιέρωση εδράζεται στο ότι, παρά το γεγονός ότι τα τελευταία δέκα χρόνια της επίγειας ζωής του βίωσε σταδιακά την απώλεια της μνήμης λόγω της νόσου Alzheimer, εκείνος μέσω της ανάμνησης έβρισκε πάντα τρόπους να δηλώνει παρών στις ζωές μας. Ελπίζω η άσβεστη μνήμη του Τριαδικού Θεού να τον έχει οδηγήσει κοντά Του.

Περίληψη

Το αντικείμενο του παρόντος πονήματος είναι διττό κατά την ιδιότητα του συγγραφέοντος, ο οποίος, ως εργάτης της Φιλολογίας, θέλγεται από θέματα, όπως η μνήμη, ενώ ως «εραστής» του λόγου του Θεού τέρπεται από Αυτόν και, ειδικά, τον τρόπο με τον οποίο Αυτός εκφράζεται από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Φιλοδοξία, λοιπόν, της μελέτης είναι να αναδείξει τη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο*. Η επίτευξη του εν λόγω στόχου απαιτεί την παρουσίαση όλων, κατά το δυνατόν, των πτυχών της μνήμης (συλλογική και πολιτισμική μνήμη, πολιτισμός της ανάμνησης και μνημοτεχνική, προφορική μνήμη και προφορική Ιστορία) με εστίαση στα πορίσματα των μελετητών κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα.

Έχοντας αποσαφηνίσει την «περιοχή» της μνήμης στο πρώτο κεφάλαιο, επιχειρούμε να προσεγγίσουμε τον δεύτερο άξονα της διπλωματικής εργασίας, ο οποίος είναι το *Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο*. Για την πραγμάτωση του αναφερθέντος σκοπού κρίνεται επιβεβλημένη η παρουσίαση του συγγραφέα του τετάρτου Ευαγγελίου, η πραγμάτευση των ζητημάτων τα οποία άπτονται της δομής, της τεχνοτροπίας και της θεολογίας του *Κατά Ιωάννη* και η διείσδυση στο κείμενο των τεσσάρων πρώτων κεφαλαίων, μην παραθεωρώντας, βέβαια, και το λοιπό κείμενο (συγκείμενο). Στο τρίτο και τελευταίο σκέλος της προκείμενης εργασίας είναι πια γόνιμο το έδαφος, προκειμένου να εντοπίσουμε και να ανασύρουμε από την αφάνεια τα σημεία στα οποία λειτουργεί η τεχνική του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου σχετικά με τη μνήμη και την ανάμνηση, μία μνήμη σωτηριώδη, δημιουργική και αγιοπνευματική, η οποία καθίσταται το μέσο της εν Χριστῷ αναγέννησης και, δι' Αυτού, της αιωνίου ζωής.

Λέξεις – Κλειδιά

συλλογική μνήμη, πολιτισμική μνήμη, δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη, ανάμνηση, *Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο*

Abstract

The subject of this dissertation is twofold due to the attribute of the author, who, as a worker of Greek Philology, is keen on subjects such as memory. Whilst an enthusiast of the word of God, he has a taste for it, especially, the way in which He is expressed by John the Evangelist. Therefore, the ambition of this dissertation is to highlight the function of memory and remembrance in the Gospel of John. The position of this goal requires, as far as possible, the presentation of all aspects of memory (collective and cultural memory, culture of remembrance and memorial, oral memory and oral history) mainly focusing on the findings of scholars in the 20th and 21st century.

Having clarified the “area” of memory in the first chapter, there is an attempt to approach the second axis of the thesis, which is the Gospel of John. In order to reify the purpose prementioned, it is of utmost importance to present the author of the fourth Gospel, to deal with issues that are relevant to the structure, the style and the John’s theology and to step into the text of the first four chapters without overlooking, though, the rest of the text (context). In the third and last part of the dissertation, the ground is now fertile so as to locate and retrieve the points in which the technique of St. John the Evangelist relates to memory and remembrance from obscurity. Such memory is salvific, creative and spiritual, which becomes the medium of achieving rebirth in Christ, and through Him, of eternal life.

Keywords

collective memory, cultural memory, creative and spiritual memory, remembrance, Gospel of John

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	i
Abstract.....	ii
Περιεχόμενα.....	iii
1. Η λειτουργία της μνήμης κατά τον 20 ^ο και 21 ^ο αιώνα.	
1.1. Η λειτουργία της μνήμης στον 21 ^ο αιώνα	1
1.2. Συλλογική μνήμη	5
1.3. Πολιτισμική μνήμη.....	10
1.4. Πολιτισμός της ανάμνησης και μνημοτεχνική.....	14
1.5. Δημιουργία και μετάδοση της συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης.....	18
1.6. Προφορική μνήμη και προφορική Ιστορία.....	22
2. Το <i>Κατά Ιωάννη</i> Ευαγγέλιο	
2.1. Ιωάννης ο Ευαγγελιστής.....	27
2.2. Δομή, στόχοι, τεχνοτροπία και θεολογία στο <i>Κατά Ιωάννη</i> Ευαγγέλιο.....	34
2.3. Τα κεφάλαια 1-4 στο <i>Κατά Ιωάννη</i> : κείμενο και συγκείμενο.....	41
3. Μνήμη και ανάμνηση στο <i>Κατά Ιωάννη</i>	
3.1. Μνήμη και ανάμνηση στον Πρόλογο του <i>Κατά Ιωάννη</i> , στη μαρτυρία του Ιωάννη του Προδρόμου και στην κλήση των πέντε πρώτων μαθητών.....	52
3.2. Η λειτουργία της ανάμνησης και της μνήμης στο γάμο στην Κανά και στην εκκαθάριση του Ναού.....	61
3.3. Μνήμη και ανάμνηση στη συνάντηση Νικοδήμου – Ιησού και στη δεύτερη μαρτυρία του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.....	65
3.4. Η λειτουργία της ανάμνησης και της μνήμης στο διάλογο Ιησού – Σαμαρείτισσας και στην ίαση του γιου του βασιλικού.....	70
Γενικά συμπεράσματα.....	77
Επίμετρο.....	82
Πηγές - Βιβλιογραφία.....	84

1. Η λειτουργία της μνήμης κατά τον 20ο και 21ο αιώνα.

1.1 Η λειτουργία της μνήμης στον 21ο αιώνα

Η μνήμη αποτελεί μία διαδικασία και μία δεξιότητα κολοσσιαίας σημασίας για τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, αλλά και για τον ανθρώπινο πολιτισμό στο σύνολο του. Δεν είναι, επομένως, τυχαίο το ότι σήμερα το ενδιαφέρον για τη μνήμη είναι πολύ μεγάλο. Ένας λόγος για τον οποίο ο άνθρωπος του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα προσεγγίζει με μεγάλη προσήλωση το ζήτημα της μνήμης αφορά στην τεχνολογία και στις απεριόριστες δυνατότητες της σχετικά με την αποθήκευση πάσης πληροφορίας και παντός δεδομένου. Το γεγονός αυτό έχει δημιουργήσει στον ανθρώπινο πολιτισμό μία τομή εφάμιλλη των τομών της γραφής και της τυπογραφίας. Από την άλλη, η μνήμη κεντρίζει σήμερα το ενδιαφέρον και για τον ειδικό λόγο κατά τον οποίο εκλείπουν σταδιακά όλοι οι αυτόπτες και αυτήκοοι μάρτυρες των στυγερότερων εγκλημάτων της παγκόσμιας Ιστορίας, τα οποία έλαβαν χώρα κατά τον 20^ο αιώνα (σταλινικοί και ναζιστικοί διωγμοί, Απαρτχάιντ).¹

Επικαλούμενη τη ρήση «ἀρχὴ σοφίας ὀνομάτων ἐπίσκεψις», η μνήμη, με την κυριολεκτική της σημασία, αποτελεί την ικανότητα του νου να συγκρατεί γεγονότα, παραστάσεις και προηγούμενες εμπειρίες, τα οποία ανακαλεί με το κατάλληλο ερέθισμα, καθώς και τον χώρο αποθήκευσής τους στον ανθρώπινο εγκέφαλο.² Από την άλλη, η ανάμνηση έγκειται στην ανάκληση επιλεγμένων και, συνήθως, επεξεργασμένων πληροφοριών από τη μνήμη, η οποία έγινε εξίτηλη διά της μεσολάβησης της λήθης.³ Όσον αφορά και πάλι τη μνήμη, η συγκράτηση των γεγονότων, των παραστάσεων και των εμπειριών άλλοτε συνιστά προϊόν επεξεργασίας και άλλοτε όχι.

Στο πρώτο μέρος του παρόντος εισαγωγικού κεφαλαίου, στο οποίο καταβάλλεται προσπάθεια να παρουσιαστεί η λειτουργία της μνήμης κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα, κρίνεται σκόπιμο να ξεκινήσουμε με τις τελευταίες τάσεις του 21^{ου} αιώνα και τα πορίσματα των επιστημόνων σχετικά με τη λειτουργία της μνήμης, τη δομή και τα στάδιά της. Βέβαια, η ψηλάφηση του 21^{ου} αιώνα, αναφορικά στη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης, θα συνεχιστεί και στο τελευταίο σκέλος του κεφαλαίου, καθώς η προφορική μνήμη και η προφορική Ιστορία συνιστούν καινοτόμες έννοιες και νέα επιστημονικά πεδία του ζητήματος το οποίο μας απασχολεί. Το αντικείμενο, λοιπόν, της παρούσας ενότητας έχει να κάνει με την παρουσίαση της μνημονικής

---

¹ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 1-2.

² Γεωργίου Μπαμπινιώτη, «μνήμη», *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002) 1110.

³ G.W.H. Lampe, «ανάμνηση», *A Patristic Greek Lexicon*, επιμ. εκδ. University of Oxford, (London: Oxford University Press, 1961) 113.

διαδικασίας ως διεργασίας της γνώσης και εδράζεται στην περιγραφή των βασικών δομών του μνημονικού συστήματος και της λειτουργίας του.⁴

Η μνήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη ζωή του ανθρώπου και τις ανώτερες διεργασίες της γνώσης. Άλλωστε, κάθε δεξιότητα και μάθηση θεμελιώνεται στη μνημονική ικανότητα της διατήρησης των πληροφοριών. Προχωρώντας έτι περαιτέρω στην παρουσίαση των σύγχρονων επιστημονικών πορισμάτων περί μνήμης, είναι σημαντικό να καταστεί εξαρχής ξεκάθαρο ότι τα στάδια της μνήμης είναι τρία: α) η κωδικοποίηση (τοποθέτηση στη μνήμη), β) η αποθήκευση (διατήρηση στη μνήμη) και γ) η ανάσυρση (ανάκτηση στη μνήμη). Μάλιστα, η μη λειτουργία ενός εκ των τριών απωθεί την πληροφορία στη λήθη. Το μείζον, ωστόσο, αφορά στη δομή της μνήμης, η οποία, ομοίως, διαρθρώνεται σε τρία πεδία: Α) τις αισθητηριακές καταγραφές (οπτικές – εικονική μνήμη –, ακουστικές – ηχομνήμη –, απτικές – απτική μνήμη –), Β) τη βραχύχρονη – λειτουργική μνήμη ή, αλλιώς, μνήμη εργασίας και Γ) τη μακρόχρονη μνήμη, η οποία σχετίζεται με επιμέρους πτυχές, όπως i) οι συναισθηματικοί παράγοντες της λήθης και ii) η βελτίωση της μνήμης.⁵ Τα δομικά μέρη της μνήμης έχουν ως εξής:

Α) Αισθητηριακές καταγραφές. Εκκινώντας την ανάλυση των δομικών μερών της μνήμης με το πρώτο εξ αυτών, τις αισθητηριακές καταγραφές, αξίζει να τονιστεί πως οι εν λόγω καταγραφές περιορίζονται σε ορισμένα μόνο γνωρίσματα, όπως το μέγεθος, το χρώμα και η θέση εξ ου και ο μεγάλος χώρος του πρώτου αυτού δομικού μέρους, μολονότι η χρονική διάρκεια συγκράτησης των πληροφοριών είναι μικρή (κλάσματα του δευτερολέπτου).⁶ Βέβαια, προκειμένου να καταστεί σαφέστερη η πρώτη αυτή μείζων συνιστώσα του μνημονικού συστήματος, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι αισθητηριακές καταγραφές συνδέονται με την αντιληπτική ικανότητα του κάθε ανθρώπου και δεν ταυτίζονται με τα ερεθίσματα. Με άλλα λόγια, δεν «καθίστανται μνήμη» όλα τα ερεθίσματα, τα οποία λαμβάνουμε, μα μόνο όσα αντιλαμβανόμαστε, και μάλιστα με σαφήνεια, με τις αισθήσεις μας.⁷

Β) Βραχύχρονη μνήμη. Σε αντίθεση με τις αισθητηριακές καταγραφές, η λεγόμενη «μνήμη εργασίας» έχει περιορισμένη χωρητικότητα, μα αφορά στην ενεργητική διατήρηση μέρους των πληροφοριών των αισθητηριακών καταγραφών (έως επτά στοιχεία για περίπου τριάντα δευτερόλεπτα). Αναφορικά στα στάδια της βραχύχρονης μνήμης, αυτά είναι τα στάδια της εν γένει λειτουργίας της μνήμης: κωδικοποίηση (φωνολογική και οπτική), αποθήκευση (εσωτερική επανάληψη και ομαδοποίηση – νοηματοδότηση πληροφοριών ή λήθη) και ανάσυρση.⁸ Στο παρόν σημείο, ωστόσο, θα ξεκαθάρizαν το τοπίο ορισμένες διευκρινίσεις. Καταρχάς, στη

⁴ Ειρήνης Σκοπελίτη, «Εισαγωγή στην Ψυχολογία. Ενότητα 10: Μνήμη: Δομικά μέρη και Λειτουργία», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.upatras.gr/courses/PN1524/> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2021), σ. 2.

⁵ Ειρήνης Σκοπελίτη, «Εισαγωγή στην Ψυχολογία, σελ. 4-6.

⁶ Ειρήνης Σκοπελίτη, όπ. παρ., σελ. 7-8.

⁷ Robert E. Slavin, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, επιστημονική επιμέλεια: Κωνσταντίνος Μ. Κόκκινος, μετάφραση: Ελισάβετ Εκκεκάκη, (Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2007) 226.

⁸ Ειρήνης Σκοπελίτη, όπ. παρ., σελ. 9-11.

βραχύχρονη μνήμη οδηγούνται τα δεδομένα τα οποία έχουν καταγραφεί διά της αντίληψης (αισθητηριακές καταγραφές). Ομοίως, στη βραχύχρονη μνήμη δύνανται να μεταφερθούν πληροφορίες και από τη μακρόχρονη μνήμη. Σημείο – κλειδί για τη διατήρηση πληροφοριών στη βραχύχρονη μνήμη είναι η επανάληψη. Βέβαια, μία τεχνική για τη διατήρηση δεδομένων στη βραχύχρονη μνήμη είναι και η ομαδοποίησή τους. Με τον ανωτέρω τρόπο τα περίπου επτά δεδομένα, τα οποία έχουμε την ευχέρεια να απομνημονεύσουμε για διάστημα τριάντα δευτερολέπτων πολλαπλασιάζονται και δεν οδηγούνται στη λήθη με τη λήξη του αναφερθέντος χρονικού διαστήματος. Η επιτυχία της ως άνω τεχνικής, όμως, ποικίλει από πρόσωπο σε πρόσωπο, ενώ η δυνατότητα ενίσχυσης της αποκαλούμενης «εργαζόμενης μνήμης» (βραχύχρονη) εξαρτάται και από τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις στο εκάστοτε αντικείμενο.⁹ Τέλος, οι εφαρμογές της βραχύχρονης μνήμης σχετίζονται με την επίλυση μαθηματικών και σύνθετων προβλημάτων Γεωμετρίας, με τις γλωσσικές δεξιότητες και με την ικανότητα προσομοίωσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή.¹⁰

Γ) Μακρόχρονη μνήμη. Διακρίνεται στη διαδικαστική μνήμη ή, διαφορετικά, «μνήμη συνήθεια» (αποθηκεύει γνώσεις σχετικά με τον τρόπο επίλυσης εργασιών), τη σημασιολογική μνήμη ή, αλλιώς, γνωστική μνήμη (αποθήκευση γνώσεων με τη μορφή σχημάτων) και τη «μνήμη γεγονότων» ή, με άλλα λόγια, επεισοδιακή – προσωπική μνήμη (αναμνήσεις από προσωπικές εμπειρίες). Η μακρόχρονη μνήμη σχετίζεται με τις πληροφορίες, οι οποίες συγκρατούνται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από το αντίστοιχο της βραχύχρονης μνήμης. Κατ' ουσία, τόσο ως προς το χρόνο συγκράτησης όσο και ως προς την ποσότητα των πληροφοριών οι δυνατότητες της μακρόχρονης μνήμης είναι απεριόριστες. Οι εν λόγω πληροφορίες ενδέχεται να χαθούν λόγω της παρεμβολής άλλων ή εξαιτίας της παρέλευσης μεγάλου χρονικού διαστήματος. Από την άλλη, όσον αφορά στα στάδια της μακρόχρονης μνήμης, είναι τα ίδια σε σχέση με όσα γνωρίζουμε για τη μνήμη εν γένει, αλλά και τη βραχύχρονη μνήμη: κωδικοποίηση, αποθήκευση (εγκεφαλική έδρα μνήμης: ιππόκαμπος – για εμπέδωση –, εγκεφαλικός φλοιός – για μόνιμη αποθήκευση –) και ανάσυρση (παρεμβολή – αναδρομική / προδρομική – ή αποτυχημένη ανάσυρση ή λήθη). Ειδικότερα επί της ανάσυρσης / ανάκλησης χρήζει σημείωσης ότι η αναγνώριση είναι ευκολότερη έναντι της ανάκλησης, καθώς η ανάσυρση / ανάκληση απαιτεί καλά δομημένη συγκράτηση, η οποία εδράζεται στην επιτυχημένη κωδικοποίηση (επεξεργασία και οργάνωση πληροφορίας).

ι) Συναισθηματικοί παράγοντες λήθης. Σε αυτούς συγκαταλέγονται η επανάληψη, η τάση δηλαδή να σκεφτόμαστε συχνότερα συναισθηματικά φορτισμένες καταστάσεις, η ανάδρομη ανάμνηση, η παρεμβολή της ανάσυρσης διαμέσου του άγχους, οι επιδράσεις πλαισίου και η απώθηση.

⁹ Robert E. Slavin, *Εκπαιδευτική Ψυχολογία*, επιστημονική επιμέλεια: Κωνσταντίνος Μ. Κόκκινος, μετάφραση: Ελισάβετ Εκκεκάκη, (Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2007) 227-229.

¹⁰ Ειρήνης Σκοπελίτη, «Εισαγωγή στην Ψυχολογία. Ενότητα 10: Μνήμη: Δομικά μέρη και Λειτουργία», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.upatras.gr/courses/PN1524/> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2021), σ. 12.

ii) Βελτίωση της μνήμης. Η βελτίωση της βραχύχρονης μνήμης επιτυγχάνεται, όπως είπαμε, διά της επανάληψης και της ομαδοποίησης των πληροφοριών, Στον αντίποδα, η βελτίωση της μακρόχρονης μνήμης παρουσιάζει πλουραλισμό ως προς τους τρόπους επίτευξής της. Συγκεκριμένα, καθίσταται εφικτή μέσω:

- της απεικόνισης και κωδικοποίησης.
- της επεξεργασίας και κωδικοποίησης.
- της οργάνωσης.
- του πλαισίου και της ανάσυρσης.
- της εξάσκησης της ανάσυρσης.
- της PQRST μεθόδου (Preview, Question, Read, Self-recitation, Test).¹¹

---

¹¹ Ειρήνης Σκοπελίτη, «Εισαγωγή στην Ψυχολογία. Ενότητα 10: Μνήμη: Δομικά μέρη και Λειτουργία», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.upatras.gr/courses/PN1524/> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2021), σ. 13-19.

1.2 Συλλογική μνήμη

Εντούτοις, μείζον θέμα στο ευρύτερο ζητούμενο περί μνήμης είναι η διάκριση της ανωτέρω ατομικής από τη συλλογική μνήμη. Ειδικότερα, η συλλογική μνήμη άπτεται παρελθόντων γεγονότων μείζονος σημασίας και παρουσιάζει συνάφεια με την ιστορική μνήμη, καθώς και οι δύο αφορούν σε συμβάντα των τελευταίων τριών περίπου γενεών (70-90 έτη). Στην πραγματικότητα, η συλλογική μνήμη αφορά σε αναμνήσεις από προσωπικές εμπειρίες ή από προφορική μετάδοση τέτοιου είδους βιωμάτων, τα οποία σχετίζονται με σημαίνοντα γεγονότα και είναι κοινά σε μία κοινότητα, όπως είναι, επί παραδείγματι, η οικογένεια και το έθνος. Βέβαια, η χρήση της γλώσσας συνιστά προφανές στοιχείο υποκειμενικότητας στην προαναφερθείσα προφορική μετάδοση. Ωστόσο, τα περί της αξίας της προφορικής μνήμης και της προβληματικής σχετικά με τη συμβολή της προφορικότητας στη συγκρότηση της μνήμης και σχετικά με τη λεγόμενη «προφορική Ιστορία» θα εκτεθούν σε μεταγενέστερο σημείο του παρόντος πονήματος.¹²

Επιστρέφοντας στα περί κοινών βιωμάτων, αξίζει να διευκρινιστεί ότι αυτά συγκροτούν τις λεγόμενες «συναισθηματικές κοινότητες». Πρόκειται για ομάδες στις οποίες οι άνθρωποι ενστερνίζονται τους ίδιους κανόνες συναισθηματικής έκφρασης και αποδίδουν αξία ή απαξιώνουν τα ίδια ή συναφή συναισθήματα, κατά την ιστορικό Barbara Rosenwein (ιστορικός, 1945-). Για του λόγου το αληθές θα επικαλεστούμε ένα παράδειγμα, το οποίο προβάλλει ο σπουδαίος Έλληνας ιστορικός Άγγελος Χανιώτης (1959-) και αφορά στην αρχαία Σπάρτη, όπου οι γηγενείς, από τη μία, λάτρευαν τον θεό Φόβο και, από την άλλη, απαξίωναν το συναίσθημα του (δικού τους) φόβου. Μάλιστα, εν λόγω ερευνητής σημειώνει ότι δεν είναι συναισθηματική κοινότητα εκείνη, η οποία παρουσιάζει επαγγελματική η εθνική συνάφεια, αλλά η κοινότητα, η οποία συγκροτείται κάτω από ορισμένες περιστάσεις, όπως, για παράδειγμα, συμβαίνει με τους φιλάθλους ενός συλλόγου. Το ίδιο θα μπορούσε να συμβεί, άλλωστε, και σε μία συνέλευση, σε μία γιορτή, σε μία ακροαματική διαδικασία σε δικαστήριο ή σε μία κηδεία. Γι' αυτό, ο Χανιώτης, αναπροσαρμόζοντας τον ανωτέρω ορισμό, δίνει τη δική του εκδοχή για τη «συναισθηματική κοινότητα» (κοινότητα ανθρώπων, οι οποίοι κάτω από ορισμένες συνθήκες – και συνήθως αυτές οι συνθήκες έχουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά – είναι είτε υποχρεωμένοι να αισθανθούν ή αναμένουμε να αισθανθούν ή θα αισθανθούν τα ίδια συναισθήματα).¹³ Μάλιστα, τα ανωτέρω ενισχύονται και από τη σημαντική ερευνήτρια στο χώρο της κοινωνικής ανθρωπολογίας Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν (1948-), η οποία, εισαγάγοντας τον όρο «κοινότητες μνήμης» αντί της συναισθηματικής κοινότητας, ομιλεί περί κοινωνικών ομάδων, οι οποίες βιώνουν

---

¹² Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 1: Μνήμη)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 11-13.

¹³ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 2: Μνήμη και συναίσθημα)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 42-43.

κοινές εμπειρίες και εξ αυτών συντίθεται και η μνήμη. Προϋπόθεση της ανάμνησης είναι μία συναισθηματική κοινότητα ή, αλλιώς, κοινότητα μνήμης.¹⁴

Έχοντας αποσαφηνίσει τους όρους «συναισθηματική κοινότητα» και «κοινότητες μνήμης», οι οποίοι, ασφαλώς, παρουσιάζουν σύγκλιση, κρίνεται σκόπιμη η εμβάθυνση στην έννοια της συλλογικής μνήμης. Σε προγενέστερο σημείο έγινε λόγος στην υποκειμενικότητα την οποία ενέχει η προφορική μετάδοση των τετελεσμένων κατά το παρελθόν. Αυτό σημαίνει ότι η συλλογική ή αλλιώς ιστορική μνήμη δεν είναι αυτονόητη, αλλά συχνά αποτελεί προϊόν παρερμηνείας, ακούσιας παραποίησης δηλαδή, ή ακόμα και διαστρέβλωσης. Συνίσταται, κατά συνέπεια, συχνά σε μνήμη επιλεκτική, η οποία αποσκοπεί στη δημιουργία προτύπων ή, αλλιώς, συμβόλων. Δεν πρόκειται, επομένως, για μνήμες κατά κυριολεξία, αλλά για μια συνθετική διαδικασία, ένα παράγωγο επιλογής.¹⁵

Στο σημείο αυτό και καθώς καταβάλλεται προσπάθεια να εκτεθεί η συλλογική μνήμη τόσο στις αδρές της γραμμές όσο και σε βάθος, κρίνεται περισσότερο από απαραίτητη η αναφορά σε ένα πρόσωπο, το οποίο εισήγαγε τη θεωρία της συλλογικής μνήμης πριν από έναν αιώνα. Πρόκειται για τον Maurice Halbwachs. Ο εν λόγω ερευνητής γεννήθηκε το 1871 στη Ρενς, ενώ μεγάλωσε και σπούδασε στο Παρίσι. Σταδιοδρόμησε ως καθηγητής κοινωνιολογίας στο Στρασβούργο και στη Σορβόνη της Γαλλίας, καθώς και στο Σικάγο των Η.Π.Α.. Παρά το ότι μαθήτευσε κοντά στον Γάλλο φιλόσοφο Bergson (1859-1941), ξεπέρασε τον υποκειμενισμό του δασκάλου του, αντέκρουσε τη θεωρία του πως στα όνειρα μπορούμε να ξαναζήσουμε το παρελθόν, αντιτείνοντας ότι η μνήμη είναι το «καλοχτισμένο σπίτι», ενώ το όνειρο τα «άτακτα στοιβαγμένα οικοδομικά υλικά» και εξέλαβε τη μνήμη ως κοινωνικό φαινόμενο. Δυστυχώς, το 1944 συνελήφθη από τις αρχές της ναζιστικής Γερμανίας και οδηγήθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Μπούχενβαλτ, όπου και εκτελέστηκε στις 16 Μαρτίου του 1945.¹⁶

Ο Halbwachs υποστήριξε με σθένος τη θέση ότι η μνήμη έχει αμιγώς κοινωνικά χαρακτηριστικά. Απέρριπτε την ατομοκεντρική προσέγγισή της, ενώ θεωρούσε την «καταγραφή» και ανάλυση των αναμνήσεων απαραίτητη. Σημείο αναφοράς για τον εντοπισμό των αναμνήσεων είναι τα αντικείμενα, οι τόποι και οι χρονολογίες, τα οποία εντάσσονται στη συλλογική μνήμη με γνώμονα τη χρονολογική σειρά και τη σημασία τους για την ομάδα. Οι αναμνήσεις, από την άλλη, συγκρατούνται, αναπαράγονται – συνδεόμενες με την ταυτότητα – και αναπροσαρμόζονται βάσει του διαφορετικού νοητικού πλαισίου («παλιές πέτρες, οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή ενός σπιτιού»). Εκ των ανωτέρω, δεν αποτελεί έκπληξη το ότι

¹⁴ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθ. Κοιν. Ερευνών* 107 (2002) 139.

¹⁵ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 1: Μνήμη)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 16-17.

¹⁶ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 33-34.

προέβαλλε τον όρο «συλλογική μνήμη» με κυριολεκτική και όχι μεταφορική έννοια, υπό την έννοια ότι η μνήμη παράγεται μόνο διά της αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης με τους άλλους. Μολονότι, δηλαδή, οι κοινότητες δεν «έχουν» μνήμη, καθορίζουν τη μνήμη. Άλλωστε, δεν υπάρχουν μόνο οι προσωπικές αναμνήσεις, μα και των άλλων.¹⁷

Βέβαια, ο Halbwachs έφτασε στο σημείο να θεωρεί υποκείμενο της μνήμης και της ανάμνησης την ομάδα ανθρώπων και όχι το πρόσωπο, θέση την οποία αντικρούει σθεναρά ο Jan Assmann (1938-), σπουδαίος ερευνητής των καιρών μας, Αιγυπτιολόγος κατά βάση, ο οποίος κατ' ουσία εισήγαγε τον όρο «πολιτισμική μνήμη» (θα αναλυθεί διεξοδικά σε επόμενο στάδιο της μελέτης). Ο Assmann, λοιπόν, «απαντώντας» στον Halbwachs, τονίζει πως το πρόσωπο σαφώς εξαρτάται από τα κοινωνικά πλαίσια τα οποία καθορίζουν τις μνήμες και τις αναμνήσεις του, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι παύει να είναι το αδιαμφισβήτητο υποκείμενο της μνήμης και της ανάμνησης. Εν συνόψει, η ατομική μνήμη εξαρτάται από την επικοινωνία και τις κοινωνικές επαφές, χωρίς τις οποίες αντικαθίσταται από τη λήθη (εξίσου κοινωνικό φαινόμενο), αποτελεί, επομένως, συνάρτηση της συλλογικής μνήμης, η οποία, μεταδιδόμενη, καθίσταται γνώση. Αμιγώς ατομικά, κατά τον Halbwachs είναι μόνο τα συναισθήματα.¹⁸

Διεισδύοντας έτι περαιτέρω στη σκέψη του Maurice Halbwachs, οδηγούμαστε στους λεγόμενους «τύπους της ανάμνησης». Ειδικότερα, ο μεγάλος κοινωνιολόγος σημειώνει με έμφαση ότι προκειμένου να καταστεί οτιδήποτε μνήμη χρειάζεται να αισθητοποιηθεί ως τύπος, πρόσωπο ή γεγονός, να προσλάβει δηλαδή εικονική διάσταση και μορφή. Παράλληλα, βέβαια, για να εντυπωθεί στη μνήμη ένα γεγονός είναι αδήριτη ανάγκη να συνδεθεί με μία αλήθεια, με μία έννοια ή, αλλιώς, με μία διδασκαλία, με ένα σύμβολο. Ο συγκερασμός των ανωτέρω εικόνων και των εμπειριών – εννοιών συνιστά τους «τύπους της ανάμνησης» (στον αντίποδα βρίσκονται οι πολιτιστικά διαμορφωμένες «μορφές ανάμνησης» – αφηγηματικές διαμορφώσεις –), οι οποίοι θα παρατεθούν στη συνέχεια και αναγνωρίζονται από: α) την αναφορά στον τόπο και το χρόνο, β) την αναφορά στην ομάδα και γ) τη δυνατότητα ανασύνθεσής τους με τρόπο αυτοτελή. Έχουν, λοιπόν, ως εξής:

α) Η αναφορά στον τόπο και το χρόνο. Κατά τον Halbwachs, απαιτείται συγκεκριμένος χωροχρόνος για τη σύνθεση των τύπων της ανάμνησης, καθώς και σύνδεση με τα αντικείμενα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν, αφενός, τα ημερολόγια (αστικού, εκκλησιαστικού, αγροτικού ή στρατιωτικού έτους), καθώς και ο χώρος δράσης (χώρα, πόλεις, χωριά, χωράφια, σπίτι) και, αφετέρου, τα αντικείμενα, τα οποία μας περιβάλλουν και τα οποία, ασφαλώς, δεν είναι αποσυνδεδεμένα από το κοινωνικό γίγνεσθαι. Τα ανωτέρω, τα οποία συναρτώνται με τους τύπους της

¹⁷ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη*, σελ. 34-35.

¹⁸ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 36-37.

ανάμνησης, παρουσιάζουν απόλυτη συνάφεια με τη συλλογική μνήμη και τη λειτουργία των συμβόλων της ταυτότητας της εκάστοτε κοινότητας.

β) Η αναφορά στην ομάδα. Συνδέοντας τον δεύτερο τύπο ανάμνησης με τον πρώτο, η προφανής θέση αφορά στο ότι η συλλογική μνήμη, εκτός από τον τόπο και τον χρόνο, συναρτάται και με την ταυτότητα μιας ομάδας. Η διαμόρφωση μιας κοινωνικής ομάδας ως «κοινότητας ανάμνησης» εξαρτάται από την ιδιαιτερότητά της και τη διάρκειά της, σημειώνει ο Halbwachs.

γ) Δυνατότητα ανασύνθεσης. Ο τελευταίος αυτός τύπος της ανάμνησης συνδέεται με τον προηγούμενο υπό την έννοια ότι οι μνήμες δεν ανασυντίθενται όπως ήταν εξαρχής, αλλά με γνώμονα τα θέλω, τις επιδιώξεις και τις προτεραιότητες της κοινότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των ανωτέρω αποτελούν οι Άγιοι Τόποι, οι οποίοι δεν αφορούν σε μνήμες εδραιωμένες σε γεγονότα και μαρτυρίες, αλλά στην εκ των υστέρων θρησκευτική πίστη (Χριστιανισμός). Στην πραγματικότητα, κείμενα τα οποία συνετέθησαν ως το 100μ.Χ. συνέδεσαν τη χριστιανική πίστη με τους Αγίους Τόπους και, μάλιστα, το κέντρο δράσης μετατοπίστηκε από τη Γαλιλαία στην Ιερουσαλήμ, προκειμένου να προταχθούν η Σταύρωση και η Ανάσταση του Χριστού, παρά το ότι οι μαθητές του Κυρίου δεν ήταν παρόντες στα μεγαλειώδη αυτά γεγονότα της ιστορίας της σωτηρίας, με εξαίρεση τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, τον «ήγαπημένο μαθητή» του Χριστού, ο οποίος, ειρήσθω εν παρόδω, αποτελεί το «κέντρο» και τον άξονα της παρούσας εργασίας.¹⁹

Εκ των ανωτέρω, καθίσταται πρόδηλο πως η μνήμη έχει αναθεωρητική λειτουργία, αναπροσαρμόζεται δηλαδή με γνώμονα το πλαίσιο αναφοράς του παρόντος. Κατά συνέπεια, δύο είναι οι κατευθυντήριες γραμμές της συλλογικής μνήμης: «προς τα πίσω» (παρελθόν) και «προς τα εμπρός (παρόν – μέλλον). Με άλλα λόγια, θα μπορούσε κάλλιστα κάποιος να κάνει λόγο για δύο κεντρικές έννοιες: της ανάμνησης και της ελπίδας.²⁰

Περνώντας, τέλος, στο ζήτημα της αντιπαραβολής της μνήμης με την Ιστορία, ο Halbwachs εκφράζει την τοποθέτηση ότι η Ιστορία και η συλλογική μνήμη κινούνται σε εκ διαμέτρου αντίθετες κατευθύνσεις: διαφορές και ασυνέχειες (Ιστορία) – ομοιότητες και συνέχειες (συλλογική μνήμη), θέαση εκ των έξω, η οποία αναγνωρίζει ως άξια λόγου μόνο τα γεγονότα ή, αλλιώς, τις περιόδους, οι οποίες συνιστούν μεταβολή (Ιστορία) – θέαση της ομάδας εκ των έσω ως ομοιογενούς (συλλογική μνήμη).²¹ Ωστόσο, στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι η προαναφερθείσα θέση του εμβληματικού Γάλλου κοινωνιολόγου περί αντιστρόφως ανάλογης οπτικής μεταξύ Ιστορίας και συλλογικής μνήμης βρίσκεται σε αντιδιαστολή με τη θέση του σύγχρονου ερευνητή Άγγελου Χανιώτη, αναφορικά στη συνάφεια μεταξύ Ιστορίας

¹⁹ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 38-43.

²⁰ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη*, σελ. 44-45.

²¹ Jan Assmann, *όπ. παρ.*, σελ. 45.

και πολιτισμικής μνήμης. Και μιας και γίνεται λόγος στην πολιτισμική μνήμη είναι το κατάλληλο σημείο να γίνει το «πέραςμα» από τη συλλογική στη λεγόμενη «πολιτισμική μνήμη».

1.3 Πολιτισμική μνήμη

Έχοντας αποσαφηνίσει τους όρους «μνήμη», «ανάμνηση» και «συλλογική / ιστορική μνήμη» τόσο ως προς την κυριολεκτική και μεταφορική τους έννοια όσο και ως προς την επιλεκτικότητα και τη διαστρέβλωση οι οποίες, κατά περίπτωση, τους χαρακτηρίζουν, ο επόμενος «σταθμός» της ψηλάφησης της εν γένει λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης αφορά στην «πολιτισμική μνήμη». Σε αντίθεση με τη συλλογική ή, αλλιώς, ιστορική μνήμη, η πολιτισμική μνήμη έχει να κάνει με παλαιότερα γεγονότα και ενίοτε ταυτίζεται με τον όρο «επικοινωνιακή μνήμη» (παρά το ότι ο ίδιος όρος αποδόθηκε και στη συλλογική μνήμη ως παραγόμενη εκ της επικοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους), ακριβώς επειδή μπορεί να αξιοποιηθεί για επικοινωνιακούς σκοπούς. Το σίγουρο είναι ότι η πολιτισμική μνήμη αξιοποιείται από την εκάστοτε εξουσία για λόγους υιοθέτησης και εμπέδωσης από την πλευρά των πολιτών των αξιών της οικείας κοινωνίας ή του εν λόγω έθνους. Μάλιστα, η μετάδοσή της επιτυγχάνεται και με λίγες λέξεις ή φράσεις, όπως, επί παραδείγματι, «'21», καθώς με δύο μόλις αριθμούς μεταδίδεται ένα εξαιρετικά ευρύ φάσμα αξιών, οι οποίες εδράζονται σε γεγονότα, τα οποία δε θυμόμαστε εμείς οι σύγχρονοι Έλληνες με την κυριολεκτική έννοια του ρήματος, αλλά τα ανασύρει η μνήμη μας σχεδόν αυτόματα και μαζί με αυτά το αντίστοιχο πλέγμα αξιών, το οποίο τα αφορά. Κατά συνέπεια, η πολιτισμική μνήμη σχετίζεται με επιλεκτικά γεγονότα, τα οποία αφορούν ως επί το πλείστον είτε σε νίκες είτε σε μία νέα αρχή.²²

Πριν υπαισέλθουμε στην προβληματική περί του πώς δημιουργείται και μεταδίδεται η πολιτισμική, μα και η συλλογική μνήμη, πεδία τα οποία αφορούν σε επόμενο σκέλος του πρώτου αυτού κεφαλαίου περί μνήμης, είναι επιβεβλημένο το «φως της έρευνας» να πέσει στον όρο «πολιτισμός», το πρώτο συνθετικό του όρου πολιτισμική μνήμη. Αναφορικά στον πολιτισμό, λοιπόν, δυνάμεθα να κάνουμε λόγο σε δύο διαστάσεις της συνεκτικής του δομής: την κοινωνική, η οποία παράγει κανόνες και αξίες (δι' αυτής επιτυγχάνεται η σύνδεση των ανθρώπων μεταξύ τους και ένα παράδειγμα του τρόπου είναι η δικαιοσύνη) και τη χρονική (σύνδεση του «χθες» με το «σήμερα»). Μάλιστα, με τη δεύτερη διάσταση του χρόνου εγκιβωτίζεται το παρελθόν στο παρόν, με απόρροια την πρόταξη της μνήμης με την έννοια του προϊόντος στοχευμένης σύνθεσης. Διά της προκειμένης μνήμης αναδύεται η ελπίδα και τροφοδοτείται η ανάμνηση.²³

Παράλληλα, βέβαια, δεν πρέπει να παραθεωρείται η δύναμη της επανάληψης ως θεμελιώδους στοιχείου της συνοχής του πολιτισμού και της μνήμης. «Έπανάληψη μήτηρ πάσης μαθήσεως» έλεγαν, άλλωστε, οι αρχαίοι Έλληνες, ενώ οι Ρωμαίοι ομολογούσαν ότι «*usus est magister optimus*», η χρήση, δηλαδή, ή, αλλιώς, η

²² Αγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 1: Μνήμη)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 17-19.

²³ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 7-8.

επανάληψη είναι ο καλύτερος δάσκαλος. Με τον ανωτέρω τρόπο λειτουργεί και η τελετουργία, η λεγόμενη «τελετουργική συνοχή». Εξηγούμαι: τα γεγονότα, τα οποία, πρώτον, άπτονται του πολιτισμού, δεύτερον, συνδέονται με αξίες και κανόνες και, τρίτον, συνιστούν τη «συνάντηση» του παρελθόντος με το σήμερα καθίστανται παραδόσεις, οι οποίες εδράζονται σε κατ' επανάληψη τελετουργίες (επέτειοι) και θρησκευτικές εορτές των οποίων η σημασία ως προς την εμπέδωση του ιστορικού παρελθόντος, τη δημιουργία ταυτότητας και τη συγκρότηση του παρόντος είναι κολοσσιαία.²⁴ Επιστρέφοντας στην επανάληψη, χρήζει σημείωσης ότι συνδέεται με την ανάκληση (δεδομένων στο παρόν) ως προς το σημείο αναφοράς, παρά το ότι συνιστούν διαφορετικές μορφές. Με την «εισβολή» της γραφής, βέβαια, στην όλη διαδικασία, η ανάκληση «αναλαμβάνει τα πρωτεία» σε συνδυασμό, όμως, με την ερμηνεία (των δεδομένων / γεγονότων) πια και όχι τόσο την επανάληψη.²⁵

Εξειδικεύοντας το λόγο στο γραπτό (και τα σημειωτικά συστήματα ανήκουν σε αυτό), για το οποίο έγινε λόγος μόλις προηγουμένως ή, διαφορετικά, στο κείμενο, πρόκειται για το στοιχείο, το οποίο, όπως σημειώθηκε προηγουμένως, «εισβάλλει» στην όλη διαδικασία της μνήμης και η «εισβολή» αυτή «ξεδιπλώνεται» διά της κωδικοποίησης, της αποθήκευσης και της ανάκτησης (δεδομένων). Ας μην ξεχνάμε, βέβαια, ότι και οι σημερινοί σκληροί δίσκοι αποτελούν «εξωτερικευμένη» μνήμη κατά τον André Leroi-Gourhan (1911-1986). Στο σημείο αυτό, ωστόσο, μπορεί να αναδυθεί και να αναδειχθεί ο «διπολισμός» της γραφής σε σχέση με τη μνήμη: παρέχει, ασφαλώς, τεράστιες δυνατότητες αποθήκευσης και ανάκτησης δεδομένων, όπως, άλλωστε, πολύ περισσότερο ο ηλεκτρονικός υπολογιστής, αλλά περιστέλλει τη δυνατότητα απομνημόνευσης. Πρόκειται για ένα ακανθώδες ζήτημα, το οποίο αποτέλεσε προβληματισμό τόσο του Πλάτωνα (427-347 π.Χ.) όσο και των σύγχρονων επιστημόνων της ψυχολογίας. Μάλιστα, το εν λόγω θέμα του «διπολισμού» της μνήμης και ειδικά της ενδυνάμωσης της μνήμης με την απουσία του γραπτού λόγου έρχεται στην επιφάνεια και με το λεγόμενο «ομηρικό ζήτημα», κατά το οποίο ο Όμηρος, παρά τα περί του αντιθέτου εικαζόμενα, ήταν σε θέση να συνθέσει τόσο μεγάλης έκτασης έμμετρα δημιουργήματα, όπως απέδειξε ο Γερμανός φιλόλογος Wilamowitz (1848-1931), ανακαλύπτοντας ανάλογες περιπτώσεις σε βοσκούς στα ορεινά της Σερβίας, οι οποίοι αγνοούσαν τη γραφή. Τέλος, το διφορούμενο της γραφής αφορά και στην επικοινωνία, καθώς με τη γραφή διατηρούνται δεδομένα σε χρονικό ορίζοντα αιώνων, αλλά ενδέχεται να αξιοποιηθούν και για χειραγώγηση, λογοκρισία και διαστρέβλωση.²⁶

---

²⁴ Άγγελου Χανιώτη, «Παιχνίδια Μνήμης» (πρόλογος στην ελληνική έκδοση), στο Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 7 (xii).

²⁵ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 9.

²⁶ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη*, σελ. 16-18.

Προς επίρρωση των ανωτέρω η ανάλυση της λειτουργίας της μνήμης και, ειδικά, της πολιτισμικής μνήμης σε συνάρτηση με το γραπτό λόγο μπορεί να στραφεί στη σχέση μεταξύ Ιστορίας και πολιτισμικής μνήμης. Αναφέρθηκε, άλλωστε, σε προγενέστερο σημείο η συνάφεια μεταξύ αυτών των δύο κατά τις σχετικές τοποθετήσεις του Άγγελου Χανιώτη επί του ζητήματος. Αρχικά, αξίζει να υπενθυμιστεί πως η Ιστορία έχει ως αφετηρία της το γραπτό λόγο και ό,τι προηγείται ανήκει στην προϊστορία. Ειδικότερα, η Ιστορία, εκτός του ότι εμφανίζει έντονο συναισθηματικό αποτύπωμα, έχει διδακτικό χαρακτήρα και δημιουργεί νομικό προηγούμενο. Ο διδακτικός της χαρακτήρας και το νομικό προηγούμενο συγκροτούν μία αναλογία υπό την έννοια ότι οτιδήποτε συνέβη δύναται κάλλιστα να επαναληφθεί. Το επόμενο αξιοσημείωτο στοιχείο του ιστορικού επιχειρήματος είναι η επιλεκτικότητα και, ουκ ολίγες φορές, η διαστρέβλωση των γεγονότων. Τα ιστορικά επιχειρήματα, δηλαδή, άλλοτε παρουσιάζονται κατόπιν απαλοιφής γεγονότων δυσάρεστων για τον χρήστη τους και άλλοτε κατόπιν επεξεργασίας.²⁷

Ένα παράδειγμα προς απόδειξη της ανωτέρω θέσης θα μπορούσε να είναι η χρήση της Ιστορίας στο σχολείο, αναφορικά στην ανάπτυξη συναισθημάτων θαυμασμού για τους προγόνους με απώτερο σκοπό τη διαμόρφωση μιας αυτοθυσιαστικής στάσης ζωής για την πατρίδα. Ασφαλώς, επ' ουδενί δεν εκφράζεται η άποψη πως είναι λανθασμένη η εν λόγω επιδίωξη. Στην προκείμενη περίπτωση, ωστόσο, σχηματίζεται η «εικόνα» ότι, όπως κατάφεραν οι πρόγονοί μας να υπερασπιστούν την πατρίδα έναντι των επίδοξων κατακτητών (Οθωμανοί Τούρκοι, Ιταλοί κ.ά.) έτσι θα τα καταφέρουμε κι εμείς. Εντούτοις, προς ενίσχυση της θέσης αυτής, παραλείπονται ιστορικές στιγμές αποτυχίας, όπως, επί παραδείγματι, ο «ατυχής – προσοχή ακόμα και στον όρο εδώ – πόλεμος» του 1897 έναντι των Οθωμανών Τούρκων, όταν, λόγω ελλιπούς προετοιμασίας, απέτυχε ο ελληνικός στρατός να επεκτείνει τη γραμμή των συνόρων πέραν της Θεσσαλίας, με απότοκο τη συνθηκολόγηση και την ανάληψη της υποχρέωσης να καταβάλει η ελληνική πλευρά ένα υπέρογκο χρηματικό ποσό ως αποζημίωση στην αντίστοιχη τουρκική.

Ολοκληρώνοντας τα περί συνάφειας μεταξύ Ιστορίας και πολιτισμικής μνήμης, μπορούμε να προσθέσουμε ότι η χρήση του ιστορικού επιχειρήματος δημιουργεί στους ακροατές ηθικές υποχρεώσεις, όχι μόνο έναντι της πατρίδας και των ομοεθνών, αλλά ακόμα και έναντι του Θεού / των θεών. Βέβαια, ο ανωτέρω στόχος μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν ο ακροατής είναι ομοεθνής, ομόγλωσσος και ομοϊδεάτης. Στον αντίποδα, όταν ο ιστορικός συλλογισμός απευθύνεται σε κάποιον, ο οποίος μένει ασυγκίνητος από το εν λόγω ιστορικό παρελθόν (αλλοεθνής) είναι πολύ πιθανό να αποτύχει. Έτσι, άλλωστε, συμβαίνει στις σύγχρονες πολιτικές διαπραγματεύσεις με ξένους εταίρους. Τέλος, το ιστορικό επιχείρημα τίθεται σε εφαρμογή και δίκην προφάσεων.²⁸

---

²⁷ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 1: Μνήμη)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 50-52.

²⁸ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη:...», σελ. 61-69.

Στο σημείο αυτό, αφήνοντας πίσω μας τα σχετικά με το γραπτό λόγο εν σχέσει προς τη μνήμη, το ενδιαφέρον στρέφεται σε ένα σημαντικό ερώτημα, το οποίο εγείρεται και αφορά στο πώς «ενθυμούνται» το παρελθόν οι κοινωνίες. Το εν λόγω ερώτημα εδράζεται στο δεδομένο ότι οι κοινωνίες διαμορφώνουν την ταυτότητά τους μέσω της ανάμνησης. Για το λόγο αυτό και επικαλούμενοι τον εισηγητή της πολιτισμικής μνήμης και σπουδαίο Αιγυπτιολόγο Jan Assmann, θα παρουσιάσουμε τέσσερις πτυχές της μνήμης, μία εκ των οποίων είναι και η πολιτισμική μνήμη:

α) Μιμητική μνήμη. Αφορά στην πράξη διά της μίμησης (καθημερινές πρακτικές, ήθη και έθιμα εντάσσονται σε αυτήν την πτυχή της μνήμης).

β) Μνήμη των αντικειμένων (τα αντικείμενα, τα οποία μας περιβάλλουν συγκροτούν τις μνήμες μας, οι οποίες αφορούν τόσο στο παρόν όσο και στο παρελθόν). Προφανώς, η εν λόγω πτυχή της μνήμης συνδέεται άρρηκτα και με τη συλλογική / ιστορική μνήμη.

γ) Επικοινωνιακή μνήμη (αφορά στη γλώσσα και την επικοινωνία). Μόνο διά της επικοινωνίας με τους άλλους ανθρώπους (και όχι αφ' εαυτού) διαμορφώνει ο άνθρωπος συνείδηση και μνήμη. Η θέση αυτή «συναντάται» με τις διδασκαλίες του Halbwachs για τη συλλογική μνήμη.

δ) Πολιτισμική μνήμη. Πρόκειται για συγκερασμό των τριών ανωτέρω πτυχών της μνήμης στην περίπτωση κατά την οποία ξεπερνά τα όρια της απλής πράξης ή των απλών αντικειμένων και ανάγεται στο επίπεδο της τελετουργίας και των εικόνων – αναπαραστάσεων – συμβόλων (τιμητικές ή επιτύμβιες στήλες, ναοί, είδωλα), διαμορφώνοντας ταυτότητες.²⁹

Με αποκρυσταλλωμένες τις έννοιες της πολιτισμικής μνήμης, του πολιτισμού και των βασικών του διαστάσεων, της λειτουργίας της επανάληψης ως προς τα ανωτέρω, του ρόλου τον οποίο διαδραματίζει το γραπτό κείμενο στην πολιτισμική μνήμη, της σχέσης μεταξύ της καταγεγραμμένης Ιστορίας και της πολιτισμικής μνήμης και των επιμέρους τρόπων με τους οποίους ενθυμούνται οι κοινωνίες, έχουν δημιουργηθεί πια οι προϋποθέσεις για το επόμενο βήμα της παρούσας μελέτης. Με αυτό η φιλοδοξία είναι να περιηγηθεί ο αναγνώστης στις έννοιες της μνημοτεχνικής και του πολιτισμού της ανάμνησης μέσω μιας ιστορικής αναδρομής, αναφορικά στον τρόπο με τον οποίο ξεκίνησε και εξελίχθηκε η προσπάθεια των ανθρώπων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα να θυμούνται τόσο ως πρόσωπα όσο και ως κοινότητες και πολιτισμοί. Πρόκειται, άλλωστε, για έννοιες απολύτως συμβατές με την έννοια της πολιτισμικής μνήμης, η οποία αποτέλεσε τον τελευταίο άξονα της παρούσας ανάλυσης σχετικά με τη λειτουργία της μνήμης, εν γένει.

---

²⁹ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 10-14.

1.4 Πολιτισμός της ανάμνησης και μνημοτεχνική

Η ανάγκη του ανθρώπου να διατηρεί στη μνήμη του πληροφορίες, από τις πιο απλές πληροφορίες, τις οποίες καθημερινά λαμβάνουμε ως τα πιο σημαντικά γεγονότα του κοντινού ή μακρινού παρελθόντος, τα οποία συνδέονται άρρηκτα με αξίες και αρχές / κανόνες, αποτελεί μία ανάγκη εγγενή με την ίδια την ανθρώπινη φύση και χρονολογείται από την αρχαϊκή εποχή. Άλλωστε, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δεν είναι τυχαία όσα μας παραδίδονται από την αρχαία ελληνική μυθολογία περί της θεάς Μνημοσύνης, κόρης του Ουρανού και της Γαίας, η οποία, αφού έσμιξε με το Δία, γέννησε τις περίφημες Μούσες. Η «μνημοτεχνική» («ars memoriae / memorativa») ανάγεται στον αρχαίο Έλληνα λυρικό ποιητή Σιμωνίδα τον Κείο (556-468 π.Χ.). Μάλιστα, οι Ρωμαίοι συγκατέλεξαν τη μνημοτεχνική στους πέντε κλάδους της Ρητορικής και δι' αυτών μεταλαμπαδεύτηκε στο Μεσαίωνα και την Αναγέννηση. Η μνημοτεχνική εδράζεται στη δημιουργία νοητικών εικόνων για αντικείμενα, συνδέοντάς τα με συγκεκριμένους τόπους. Το σπουδαιότερο έργο για τη μνημοτεχνική είναι η «Ρητορική εις Έρέννιον» (1^{ος} αιώνας μ.Χ.), αγνώστου συγγραφέα, στο οποίο η μνήμη διακρίνεται σε φυσική και τεχνητή (βάση της η μνημοτεχνική). Τον επόμενο πια «σταθμό» στην πορεία της μνημοτεχνικής μέσα στο χρόνο και τον ανθρώπινο πολιτισμό το συναντάμε τον 20^ο αιώνα στην Αγγλίδα ερευνήτρια του πολιτισμού Frances Yates (1899-1981μ.Χ.).³⁰

Στο σημείο αυτό και πριν εγκαταλείψουμε τα της μνήμης και ανάμνησης κατά τα αρχαία χρόνια, θα ήταν παράλειψη να μη γίνει μνεία στη Θεωρία της Ανάμνησης του Πλάτωνα. Ειδικότερα, ο σπουδαίος φιλόσοφος στα έργα του «Μένων» και «Φαίδων», στο πλαίσιο της γνωσιολογίας του, παρουσιάζει την εν λόγω θεωρία σύμφωνα με την οποία η ψυχή, έχοντας περιπλανηθεί σε όλα τα μέρη της ανθρώπινης πραγματικότητας, ευρισκόμενη πια εκ των υστέρων σε ανθρώπινο σώμα «θυμάται» όσα προγνώρισε κάθε φορά που έρχεται σε επαφή με κάποιο αντικείμενο ή ιδέα διά των αισθήσεων. Μάλιστα, η ανωτέρω διαδικασία ενδέχεται να ενεργοποιηθεί και άλλες «αναμνήσεις», οι οποίες θα οδηγήσουν σε νέες γνώσεις. Πρόκειται για μία διαδικασία ανάσυρσης «αναμνήσεων», η οποία δύναται να επιτευχθεί μέσω των κατάλληλων ερωτήσεων από έναν έμπειρο καθοδηγητή, όπως ο Σωκράτης (469-399 π.Χ.), επί παραδείγματι. Με τον τρόπο αυτό έρχεται και η λύση στο διάλογο «Μένων» σχετικά με το διδακτόν ή μη της αρετής.³¹

Επιστρέφοντας στη μνημοτεχνική, οφείλουμε να παρατηρήσουμε πως πρόκειται για μία ατομική δεξιότητα, ενώ, αντίθετα, ο «πολιτισμός της ανάμνησης» αφορά στο κοινωνικό σύνολο (συνάφεια με τις «κοινότητες της μνήμης», όρο τον οποίο εισήγαγε η Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, και τη «συναισθηματική κοινότητα» των Barbara

³⁰ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 25-26.

³¹ Κώστα Τσαγκάρη, «Η Πλατωνική Θεωρία της Ανάμνησης», στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.academia.edu> (ημερομηνία ανάκτησης: 14-01-2022), σ. 3,5,8.

Rosenwein και Άγγελου Χανιώτη, το περιεχόμενο των οποίων παρουσιάστηκε σε προγενέστερο σκέλος της παρούσας εργασίας) και στο ερώτημα «τι πρέπει να θυμόμαστε;», ερώτημα, το οποίο παραπέμπει στη διαμόρφωση ταυτότητας. Ο πολιτισμός της ανάμνησης «αγγίζει» το σύνολο της ανθρώπινης κοινότητας, είναι φαινόμενο πανανθρώπινο. Εντούτοις, όπως στην περίπτωση της μνημοτεχνικής με τους Έλληνες (Σιμωνίδης ο Κείος), έτσι και στην προκειμένη περίπτωση, η εδραίωση του πολιτισμού της ανάμνησης στο παγκόσμιο στερέωμα οφείλεται σε ένα λαό, στους Εβραίους, οι οποίοι συγκροτήθηκαν σε έθνος με την αυστηρή εφαρμογή του εξής «δόγματος»: «διαφύλαξε και θυμήσου». Το σημείο-κλειδί είναι η έννοια του «εκλεκτού λαού», η οποία, δυνάμει, δύναται να εφαρμοστεί από όλα τα έθνη για την αυτοσυνειδησία τους. Και, φυσικά, η έννοια του «εκλεκτού λαού» βρίσκεται σε αντιδιαστολή με τη λήθη.³²

Προς επίρρωση των ανωτέρω αξίζει τον κόπο να γίνει λόγος σε ένα παράδειγμα, το οποίο αντλείται από την «Πεντάτευχο». Στο εν λόγω παράδειγμα τίθεται το ζήτημα της σπουδαιότητας της αφήγησης της Εξόδου του λαού του Ισραήλ από την Αίγυπτο στα παιδιά. Κατ' ουσία, πρόκειται για ένα δρώμενο, το οποίο αφορά σε τέσσερις ερωτήσεις, οι οποίες, αντιστοίχως, απευθύνονται σε τέσσερα παιδιά (το έξυπνο, το κακό, το αφελές και το ανίκανο να θέσει ερωτήματα), καθώς και στη χρήση αντωνυμιών (εγώ, εμείς – ο πατέρας – και εσείς, εμείς – ο γιος –). Δι' αυτού του δρώμενου αναδεικνύονται μείζονος σημασίας θέματα, όπως η ταυτότητα (εμείς), η μνήμη (διά της ιστορίας της Εξόδου) και η συνέχεια στο χρόνο (μέσω της σχέσης πατέρα – γιου). Ασφαλώς, τα παραπάνω, πέραν πάσης αμφιβολίας, βρίσκονται σε άρρηκτη σχέση και με τον πολιτισμό.³³

Βαδίζοντας στα «χνάρια» της μνημοτεχνικής και του πολιτισμού της ανάμνησης, αξίζει να υπενθυμιστεί και να ξεκαθαριστεί ότι ο τόπος συνδέεται με τη μνημοτεχνική, ενώ ο πολιτισμός της ανάμνησης σχετίζεται με το χρόνο. Επίσης, η μνημοτεχνική κατατείνει στη μάθηση, ενώ ο πολιτισμός της ανάμνησης στη συγκρότηση «κοινοτήτων της μνήμης» ή, διαφορετικά, «συναισθηματικών κοινοτήτων». Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι η σχέση με το παρελθόν είναι το Α και το Ω για την πολιτισμική μνήμη. Από την άλλη, το μέλλον καθορίζεται εν πολλοίς από το παρόν, το οποίο, όμως, με τη σειρά του, εξαρτάται από το παρελθόν, ένα παρελθόν αναδιαμορφούμενο. Εν συνόψει, οι δύο μείζονες έννοιες της προκειμένης πραγμάτευσης είναι ο πολιτισμός της ανάμνησης και η συσχέτιση / αναφορά στο παρελθόν για την οποία συντρέχουν δύο προϋποθέσεις: α) να «επιβιώνουν» μαρτυρίες και β) οι μαρτυρίες να φανερώνουν διαφορές μεταξύ παρελθόντος και παρόντος.³⁴

³² Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 26-28.

³³ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη*, σελ. 5-7.

³⁴ Jan Assmann, *οπ. παρ.*, σελ. 28-29.

Διεισδύοντας στο βάθος (ή στην απαρχή) των επίδικων εννοιών, θα μπορούσαμε να εκφράσουμε την άποψη πως ο θάνατος προβάλλει ως το σημείο καμπής μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος και ως σημείο εκκίνησης του πολιτισμού της ανάμνησης. Δεν πρέπει να παραθεωρούμε, άλλωστε, την άποψη ότι ο τεθνεώς ζει στη μνήμη των άλλων και το «γεγονός» αυτό τον διατηρεί στο σύνολο των ζώντων και τον κρατά μακριά από τη λήθη.³⁵ Το ερώτημα για τη ζωή μετά το θάνατο ταλανίζει τον άνθρωπο από την πρώτη στιγμή της παρουσίας του στη Γη και είναι, ασφαλώς, διαχρονικό. Στο ίδιο πλαίσιο ανήκει και η προβληματική για τα όνειρα, τα οποία σχετίζονται με εκδημήσαντες, την αθανασία της ψυχής, του σώματος ή και των δύο.³⁶ Ένα καταπληκτικό παράδειγμα για το ανωτέρω μας προσφέρει ο Φιόντορ Ντοστογιέφσκυ (1821-1881) στο διήγημά του «Το Όνειρο Ενός Γελοίου», όπου ο «γελοίος», ένας Ρώσος εξ Αγίας Πετρούπολης, «βιώνει» ένα όνειρο και στα πλαίσια της αφήγησής του διαπιστώνει: *«Τα όνειρα, αυτό το ξέρουν όλοι, είναι ένα εξαιρετικά παράξενο πράγμα... Φαίνεται πως τα όνειρα δεν τα βάζει μπρος το λογικό, μα η επιθυμία, όχι το κεφάλι, μα η καρδιά, κι ωστόσο θυμάμαι φορές που το λογικό μου έκανε πράγματα στα όνειρα που ήταν να θαυμάζεις! Ο αδερφός μου, λόγου χάρη, πέθανε εδώ και πέντε χρόνια. Καμιά φορά τον βλέπω στον ύπνο μου: ενδιαφέρεται για τις υποθέσεις μου, τις συζητάμε και οι δύο, κι ωστόσο το ξέρω και το θυμάμαι όσο διαρκεί το όνειρο πως ο αδερφός μου έχει πεθάνει και τον έχουμε κηδέψει. Πώς, λοιπόν, δε μου κάνει εντύπωση που αυτός, μ' όλο που είναι πεθαμένος, βρίσκεται εδώ, δίπλα μου, και καταπιάνεται μαζί μου, με τις δουλειές μου;»*.³⁷

Το ζήτημα της «ζωής» του θανόντος διά της μνήμης των ζωντανών ως χαρακτηριστικό στοιχείο του πολιτισμού της ανάμνησης και, εν γένει, της πολιτισμικής μνήμης φανερώνει και το τριμερές ιδεολογικό υπόβαθρο του παρόντος κεφαλαίου: μνήμη (εκκινείται από το παρελθόν και καθορίζει τα μέλλοντα), συναισθήματα (φόβου, θλίψης για το θάνατο και ελπίδα για τη μετά θάνατον ζωή) και πίστη / στάση ζωής (διαμορφώνεται από τη μνήμη και τα συναισθήματα). Η πηγή, η οποία είναι χαρακτηριστική για το εν λόγω ζήτημα είναι οι επιτύμβιες επιγραφές, καθώς το «μνημείο», όπου τις συναντάμε, δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο «οίκος της μνήμης». Οι στάσεις, οι οποίες προκύπτουν από τα μνημεία είναι ποικίλες: απαισιοδοξία (δεν υπάρχει τίποτα μετά το θάνατο), αιώνιος ύπνος (κεκοιμημένοι), απορία για την «αντίπερα όχθη», λησμονιά, αισιοδοξία για πέρασμα (της ψυχής) σε μία άλλη ζωή / διάσταση, πορεία προς τον ουρανό, ταξίδι (ο Κάτω Κόσμος, μάλιστα, παρουσιάζεται ως μία γεωγραφική περιοχή), νησιά των Μακάρων (αφορούν σε πεποίθηση των αρχαίων Ελλήνων για την καλή μοίρα των ηρώων και των ενάρετων μετά θάνατον), αιώνιο συμπόσιο, μεταβολή σε αστερισμό. Όλα τα παραπάνω πιστοποιούν τη θέση σύμφωνα με την οποία η έλλειψη της γνώσης για το επέκεινα

³⁵ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 31-32.

³⁶ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 3: Το συναίσθημα και το υπερβατικό)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 38.

³⁷ Φιόντορ Ντοστογιέφσκυ, *Λευκές Νύχτες / Το Όνειρο Ενός Γελοίου / Μια Γλυκιά Γυναίκα*, μετάφραση από τα Ρωσικά: Άρης Αλεξάνδρου, (Αθήνα: εκδόσεις Γκοβόστη, 2014) 83.

φέρνει σε πρώτο πλάνο τα συναισθήματα και τις συνακόλουθες θρησκευτικές πεποιθήσεις, αναφορικά στο τι αναμένουμε για την άλλη ζωή.³⁸

Στο παρόν σημείο αξίζει μία «στάση» / αναδρομή στο απώτατο παρελθόν, προκειμένου να φωτιστούν έτι περαιτέρω όσα παρουσιάστηκαν παραπάνω. Η πλέον διαδεδομένη πεποίθηση για το επέκεινα στην αρχαιότητα αφορούσε στο δυισμό «σώμα – ψυχή», κατά τον οποίο το σώμα οδηγείται στην οριστική φθορά, ενώ η ψυχή όχι. Την ίδια ιδέα ασπάζονταν οι μύστες του Διονύσου (και του Ορφέα). Χαρακτηριστικά επ' αυτού είναι κείμενα γραμμένα σε χρυσά φύλλα, τοποθετημένα στο στόμα νεκρών. Για λόγους κατανόησης, ας σημειωθεί ότι κατά το μύθο ο Διόνυσος, γόνος του Δία και της Σεμέλης, θανατώθηκε, τεμαχίστηκε και καταναλώθηκε από τους Τιτάνες κατόπιν σχεδίου εκδίκησης της Ήρας σε βάρος του Δία για την απιστία του. Ο Δίας, εντούτοις, κατακεράυνωσε τους Τιτάνες, διέσωσε την καρδιά του Διονύσου και από τη στάχτη γεννήθηκε το ανθρώπινο είδος (συγκερασμός αθανάτου και θεϊκού στοιχείου). Εξ αυτών, το σώμα αποτελεί τον τάφο της ψυχής, η οποία απελευθερώνεται μόνο διά της διονυσιακής λατρείας, καθώς δι' αυτής απαλλάσσεται ο άνθρωπος από το προπατορικό αμάρτημα (!) του φόνου του Διονύσου. Στα προαναφερθέντα φύλλα χρυσού, λοιπόν, εντοπίζουμε το μοτίβο της ελευθερίας της ψυχής του μνημένου στα διονυσιακά μυστήρια. Το νέο στοιχείο, το οποίο εξάγεται, κατά συνέπεια, από τα ανωτέρω είναι ότι η μετά θάνατον ζωή συνιστά άμεση συνάρτηση των πράξεων – επιλογών του θνητού πριν την εκδημία του. Εισάγεται, με άλλα λόγια, το ζήτημα της δικαιοσύνης.³⁹

Στο σημείο αυτό, ολοκληρώνοντας, κρίνεται, ωστόσο, απαραίτητη μία διευκρίνιση: δεν πρέπει να συγχέονται ο πολιτισμός της ανάμνησης και, εν γένει, η πολιτισμική μνήμη με την παράδοση. Ο λόγος είναι ότι η παράδοση δε διατηρεί το συναισθηματικό δεσμό με τους κεκοιμημένους άρρηκτο, όπως κατ' εξοχήν συμβαίνει με τον πολιτισμό της ανάμνησης και την ευρεία έννοια της πολιτισμικής μνήμης.⁴⁰

Τρέφοντας ισχυρές ελπίδες πως οι έννοιες της μνημοτεχνικής και του πολιτισμού της ανάμνησης δεν παρουσιάζουν σκοτεινά σημεία, το φως της έρευνας καλείται να φωτίσει καθαρότερα τις δύο βασικές έννοιες του προκείμενου πρώτου μέρους του παρόντος πονήματος περί της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης κατά τον 20ο και 21ο αιώνα: τη συλλογική και την πολιτισμική μνήμη και, ειδικότερα, τον τρόπο δημιουργίας και μετάδοσής τους, εστιάζοντας στις πηγές τους.

---

³⁸ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 3: Το συναίσθημα και το υπερβατικό)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 39-46.

³⁹ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη:..., σελ. 46-51.

⁴⁰ Jan Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017) 32-33.

1.5 Δημιουργία και μετάδοση της συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης

Η συλλογική και η πολιτισμική μνήμη αποτελούν τους δύο κεντρικούς άξονες επί των οποίων επιχειρείται η διερεύνηση της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα στο παρόν κεφάλαιο της εργασίας. Το περιεχόμενο των εννοιών υπήρξε το αντικείμενο των δύο εκ των τριών πρώτων ενοτήτων του κεφαλαίου. Το παρόν σημείο της έρευνας, και αφού κατέστησαν καταληπτές και οι έννοιες της μνημοτεχνικής και του πολιτισμού της ανάμνησης, κρίνεται το κατάλληλο – είχε, άλλωστε, προαναγγελθεί –, προκειμένου να παρουσιαστεί ο τρόπος δημιουργίας και μετάδοσης της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης. Η εν λόγω δημιουργία και μετάδοσή της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης σχετίζεται με τις πηγές τους. Σε αυτές συγκαταλέγονται τα μνημεία και οι τελετές, οι διαλέξεις και τα ψηφίσματα, οι επιγραφές, ενώ ειδική μνεία θα γίνει στις ιστορικές επετείους.

Εκκινώντας την παρουσίαση των πηγών της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης, είμαστε σε θέση εξ αρχής να σημειώσουμε πως προσωπικές αφηγήσεις και αναμνήσεις, δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις και ντοκιμαντέρ, κινηματογραφικές ταινίες και θεατρικές παραστάσεις, καθώς και μυθιστορήματα με ιστορικό υπόβαθρο δύνανται να επέχουν ρόλο πηγής της συλλογικής / ιστορικής μνήμης. Από αυτές τις πηγές το οπτικοακουστικό και συγγραφικό υλικό από το παρελθόν και, ασφαλώς, η καταγραφή της Ιστορίας εντάσσονται στο σώμα των πηγών και για την πολιτισμική μνήμη. Ωστόσο, οι πηγές της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης δεν περιορίζονται στις ανωτέρω, μα αφορούν εξίσου σε εορτές (συμπεριλαμβανομένων των εκφωνημένων λόγων) και σε μνημεία, με οτιδήποτε εικονίζεται να συγκαταλέγεται σε αυτά. Ένα τέτοιο «μνημείο» από την αρχαιότητα, εικονιζόμενο πάνω στην πέτρα, είναι το λεγόμενο «Πάριο Χρονικό» (το όνομά του είναι δηλωτικό της προέλευσής του, από το νησί της Πάρου, ενώ εκτίθεται στο Μουσείο της Οξφόρδης), το οποίο αποτελεί έναν κατάλογο των σημαντικότερων γεγονότων της ελληνικής ιστορικής διαδρομής από το 1580 ως το 264 π.Χ.⁴¹ Χαρακτηριστικό, επίσης, παράδειγμα μνημείου – και, μάλιστα, ορατό από το σύγχρονο παρατηρητή –, το οποίο παράγει μνήμες και δι' αυτών συναισθήματα και, κατά συνέπεια, στάσεις ζωής είναι τα νεκροταφεία, οι τάφοι, οι οποίοι, εξάλλου, ονομάζονται μνήματα, καθώς είναι οι «οίκοι της μνήμης».⁴²

Κατ' ουσία, η κατηγορία πηγών της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης περί ἧς ο λόγος παραπάνω είναι οι εικόνες και οι επιγραφές. Μακραινώντας τον κατάλογο των πηγών της ιστορικής / συλλογικής μνήμης, καθώς και της πολιτισμικής / επικοινωνιακής μνήμης, στρέφουμε το φως της έρευνας στους δημόσιους λόγους (ομιλίες, διαλέξεις). Δεν πρέπει επ' ουδενί να υποτιμάται η αξία της προφορικότητας

⁴¹ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 1: Μνήμη)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 24-29.

⁴² Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη:...», σελ. 38.

στη συγκρότηση της μνήμης, μιας μνήμης, η οποία δεν είναι αντικειμενική, αλλά υποκειμενική και, μάλιστα, πάρα πολύ συχνά εντάσσεται στο πλαίσιο της κατασκευής ή αποδόμησης, αντίστοιχα, συγκεκριμένων ιδεολογιών. Στον ίδιο κανόνα υπακούει, ασφαλώς, και το γραπτό. Γραπτό και προφορικός λόγος, εγείροντας συναισθήματα, διαμορφώνουν ταυτότητες. Πρόκειται για το φαινόμενο, το οποίο ο ιστορικός Άγγελος Χανιώτης ονομάζει «μνημοποιητική». Εν συνόψει: α) η προσοχή, την οποία απαιτεί ένας λόγος, ένα γραπτό κείμενο με δημόσια θέση, καθώς και μία εικόνα για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, β) η μνήμη, η οποία παράγεται και γ) το συναίσθημα, το οποίο εγείρεται εξ αυτών κατατείνουν σε συγκεκριμένη στάση ζωής και αξίες, οι οποίες τεχνιέντως μεταλαμπαδεύονται στη νέα γενιά. Με τον τρόπο αυτό γεννάται η συλλογική μνήμη και εξ αυτής η πολιτισμική μνήμη.⁴³

Αναφορικά στη «μνημοποιητική», στην οποία έγινε λόγος προηγουμένως, μείζονος σημασίας είναι το ζήτημα της επιλογής του περιεχομένου. Κραυγαλέο παράδειγμα αποτελεί η επιγραφή της αφιέρωσης της νίκης στο Γρανικό ποταμό από τον Μέγα Αλέξανδρο: «Ἀλέξανδρος Φιλίππου καὶ οἱ Ἕλληνες πλὴν Λακεδαιμονίων ἀπὸ τῶν βαρβάρων τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικούντων». Κατ' επιλογή αναφέρεται το πατρώνυμο. Κατ' επιλογή, ωστόσο, δεν αναφέρεται το όνομα του θεού στον οποίο γίνεται η αφιέρωση ούτε το τι αφιερώνεται (όπλα κ.ά.). Ο στόχος, προφανώς, είναι η παραγωγή συναισθημάτων (θαυμασμός για τον Αλέξανδρο, τη γενιά του, τους Μακεδόνες, τους λοιπούς Έλληνες, μα όχι τους Σπαρτιάτες) και η δημιουργία της μνήμης του μέλλοντος.⁴⁴ Βέβαια, στο πλαίσιο της μνημοποιητικής, αλλά στην «αντίπερα όχθη» της μνήμης, της λήθης δηλαδή – εξίσου κοινωνικό φαινόμενο –, ανήκει η «διαγραφή», γεγονός, το οποίο λάμβανε χώρα στα ρωμαϊκά χρόνια, γνωστό με τον όρο «Damnatio Memoriae». Επρόκειτο για συντονισμένη προσπάθεια διαγραφής από την Ιστορία και τη μνήμη του λαού Αυτοκρατόρων («εξαφάνιση» αγαλμάτων και νομισμάτων με τη μορφή τους), ως αποτέλεσμα της δυσμένειας στην οποία είχαν περιπέσει.⁴⁵ Ανακεφαλαιώνοντας, καθίσταται πρόδηλο εκ των ανωτέρω ότι η μνήμη, συλλογική και πολιτισμική, κατασκευάζεται, κυρίως με γραπτά κείμενα (επιγραφές, αφιερώσεις, ψηφίσματα, καταγραφές της Ιστορίας, ύμνοι), μα και προφορικά στοιχεία (οικογενειακές παραδόσεις και αφηγήσεις, διαλέξεις σε εορτές, επί μνημείων και σε συμπόσια / συνέδρια). Η ακολουθία είναι: «μνήμες» → συναισθήματα (ενέχεται διδακτισμός για συγκεκριμένες αξίες, όπως, επί παραδείγματι, ο πατριωτισμός) → στάσεις ζωής. Με τον τρόπο αυτό επιτελείται η μετατροπή της ιστορικής μνήμης σε πολιτισμική – επικοινωνιακή.⁴⁶

⁴³ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 1: Μνήμη)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 31-38.

⁴⁴ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη:...», σελ. 42.

⁴⁵ Rhiannon Evans, «Emperors of Rome (Episode CXLIII – Damnatio Memoriae)», στο διαδικτυακό τόπο: <https://open.spotify.com/episode/6ZtAPbHUeSNTFa4cfVTORf?si=7FS0Uih3Tue4ceO5jzVfOw> (ημερομηνία ανάκτησης: 14-01-2022).

⁴⁶ Άγγελου Χανιώτη, όπ. παρ., σελ. 42-43.

Το ανωτέρω σχήμα είναι μείζονος σημασίας προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα περί του πώς οι θρησκείες, γενικά, και η ορθόδοξη Εκκλησία, ειδικότερα, «διατηρεί» στη μνήμη των πιστών τα σωτηριώδη γεγονότα και τους χαριτόβρυτους λόγους του παρελθόντος, οι οποίοι συνιστούν την «καρδιά» της πίστης στον Θεό. Η απάντηση εδράζεται σε δύο σκέλη. Το πρώτο αφορά στα μυστήρια και την επανάληψη (κομβικό σημείο της πολιτισμικής μνήμης), καθώς δια των μυστηρίων της Εκκλησίας και, ειδικά, της Θείας Ευχαριστίας, η οποία επαναλαμβάνεται διαρκώς – υπάρχουν μοναστήρια στα οποία η Θεία Λειτουργία τελείται αδιαλείπτως όλες τις ημέρες του έτους – ο πιστός ανανεώνει στο νου και την ψυχή του τη συλλογική μνήμη της πρώτης Εκκλησίας, μα και τη μετέπειτα πολιτισμική μνήμη των εκκλησιαστικών κοινοτήτων «ἄχρι τοῦ νῦν». Το δεύτερο μέρος της απάντησης σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους η συλλογική και πολιτισμική μνήμη παραμένει «ζωντανή» σχετίζεται με τα γραπτά. Δι' αυτών (Ευαγγελικά και αποστολικά κείμενα, Ψαλμοί, ύμνοι και προφητείες) τα ζωηφόρα ρήματα και έργα του Θεανθρώπου Χριστού, μα και των Ευαγγελιστών – όπως ο Ιωάννης –, Αποστόλων, Αγίων και Προφητών εγχαράσσονται στη μνήμη των Ορθοδόξων και καθίστανται η «ἀπάγουσα εἰς σωτηρίαν» δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη.

Η κατανόηση της δημιουργίας και της μετάδοσης της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης διέρχεται και μέσω της ειδικής μνείας στις ιστορικές επετείους. Ο λόγος είναι ότι οι ιστορικές επετείαι διαδραματίζουν καίριο ρόλο στη διαμόρφωση της ιστορικής / συλλογικής μνήμης και, κατ' επέκταση, της πολιτισμικής μνήμης, με αποτέλεσμα να καθορίζουν εν πολλοίς και την ταυτότητά μας. Παρέχουν, δηλαδή, απαντήσεις στα θεμελιώδη ερωτήματα του παρόντος κεφαλαίου σχετικά με το τι ανασύρουμε από τη μνήμη, το κατά πόσον αυτό συνιστά προϊόν επιλογής, το πώς προβαίνουμε σε αυτό και, ασφαλώς, το με ποια στόχευση γίνεται όλο αυτό. Για τα ανωτέρω μας βεβαιώνει το φαινόμενο της αλλαγής του περιεχομένου (ή της ημερομηνίας ή και των δύο) μιας επετείου ή ακόμα και η κατάργησή της, προκειμένου να μετατοπιστεί το ιδεολογικό βάρος και η συνακόλουθη στάση ζωής σε άλλο σημείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα επ' αυτού αποτελεί η ημέρα της «Πολεμικής Αρετής των Ελλήνων», η οποία, ενώ ως το 1974 εορταζόταν στις 29 Αυγούστου, ημερομηνία κατά την οποία ο κυβερνητικός στρατός επικράτησε σε βάρος του δημοκρατικού στρατού στο Γράμμο και στο Βίτσι, έκτοτε καθιερώθηκε να εορτάζεται στις 15 Αυγούστου και ταυτίστηκε κατ' ουσία με τη χριστιανική πανήγυρη της Κοίμησης της Θεοτόκου στα πλαίσια της προσπάθειας να απομακρυνθεί κατ' αυτόν τον τρόπο η διαιώνιση του διχασμού του Εμφυλίου Πολέμου από τις τάξεις της ελληνικής κοινωνίας.⁴⁷

Εμβαθύνοντας στο ζήτημα των ιστορικών επετειών, αξίζει, κατ' αρχάς, να σημειωθεί πως τα είδη τους αφορούν σε επετείους για μάχες και νίκες, όπως, επί παραδείγματι, η 28^η Οκτωβρίου 1940, σε επετείους για τα ελευθέρια μιας πόλης, σε επετείους για την

---

⁴⁷ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 2: Μνήμη και συναίσθημα)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 3-4.

πτώση τυράννων, όπως η 17^η Νοέμβρη 1973, παρά το ότι, βέβαια, δεν έπεσε τότε η δικτατορία των συνταγματαρχών, σπάνια σε επετείους για την ειρήνη ή τη συμφιλίωση και, σπανιότερα, για «ήττα» (ολοκαύτωμα Εβραίων). Από την άλλη, βασικό γνώρισμα πολλών επετείων είναι η παρέλαση. Παράλληλα, στη συντριπτική τους πλειονότητα οι επέτειοι είναι συνυφασμένες με μία θρησκευτική εορτή. Δεν είναι λίγες οι φορές, δηλαδή, κατά τις οποίες συμπίπτουν χρονολογικά τα ιστορικά γεγονότα με τις θρησκευτικές εορτές, αλλά το φαινόμενο αυτό δεν αποτελεί πάντα αποτέλεσμα τυχαίας συγκυρίας. Για παράδειγμα, η 25^η Μαρτίου συνιστά εθνική επέτειο και συνάμα εορτή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, ενώ η 26^η Οκτωβρίου είναι η εορτή για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και ταυτίζεται με την εορτή του Αγίου Δημητρίου, πολιούχου της πόλης. Κεντρική, εξίσου, παράμετρος των επετείων είναι η συμμετοχή της νεολαίας σε αυτές, προκειμένου να μεταλαμπαδεύονται σε αυτήν οι αντίστοιχες αξίες και τα ιδανικά (φιλοπατρία, ελευθερία, ειρήνη κ.ά.)⁴⁸

Ολοκληρώνοντας, στα σημεία αναφοράς των επετείων συγκαταλέγονται η απόδοση της ευεργεσίας στο Θεό, προφανώς με την «υποσημείωση» ότι συνέβαλε στη νίκη ή απελευθέρωση που εορτάζεται, και η πομπή στην οποία συμμετέχουν ενεργά οι πολίτες και, κυρίως, οι νέοι. Άλλα στοιχεία των ιστορικών επετείων από το παρελθόν ως το σήμερα είναι η διεξαγωγή αγώνων, όπως, επί παραδείγματι, ο Μαραθώνιος, το δείπνο μετά το πέρας της εκδήλωσης μνήμης και οι εμπορικές δραστηριότητες. Το στοιχείο, ωστόσο, το οποίο ενέχουν σε μεγάλο βαθμό οι ιστορικές επέτειοι και επ' ουδενί δεν πρέπει να παραγνωρίζεται είναι το προφορικό στοιχείο (τραγούδια, διαλέξεις), το οποίο επιδρά σε σημαντικό βαθμό στην παραγωγή «μνήμης», συναισθημάτων και, εν τέλει, στάσης ζωής. Μάλιστα, η ανωτέρω επισήμανση αποτελεί την κατάλληλη ευκαιρία για την προαναγγελία του έκτου και τελευταίου σκέλους του παρόντος κεφαλαίου για την εν γένει λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στον 20^ο και 21^ο αιώνα, το οποίο θα επιχειρήσει να φωτίσει την αξία, μα και τις προβληματικές της προφορικής μνήμης και της προφορικής Ιστορίας. Πριν ολοκληρώσουμε, ωστόσο, τα σχετικά με τις ιστορικές επετείους, εν ιδει κατακλείδας, αξίζει να σημειωθεί με έμφαση ότι οι επέτειοι κατατείνουν στην καλλιέργεια της συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης, ευρισκόμενες σε άρρηκτη σύνδεση με τη διέγερση συναισθημάτων και έχοντας ως αντικειμενικό σκοπό τη συγκρότηση συγκεκριμένης ταυτότητας.⁴⁹

---

⁴⁸ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη:...», σελ. 5-12.

⁴⁹ Άγγελου Χανιώτη, «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου (Εβδομάδα 2: Μνήμη και συναίσθημα)», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021), σ. 12-16.

1.6 Προφορική μνήμη και προφορική Ιστορία

Στο έκτο και τελευταίο μέρος του παρόντος κεφαλαίου έχει φτάσει το πλήρωμα του χρόνου να «γνωρίσουμε» την προφορική μνήμη και την προφορική Ιστορία. Πρόκειται για δύο έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες και άμεσα συνυφασμένες μεταξύ τους. Η προφορική μνήμη είναι η μη καταγεγραμμένη μνήμη, η μνήμη, η οποία δεν έχει εξωτερικευθεί και καταστεί «κοινό κτήμα» της τοπικής ή ακόμα και της παγκόσμιας κοινότητας. Η προφορική Ιστορία έρχεται να καταγράψει αυτή τη μνήμη, να ερευνήσει το παρελθόν με πηγή τις προσωπικές αφηγήσεις ή μαρτυρίες. Η τεχνική της καταγραφής των προσωπικών βιωμάτων εδράζεται στην προσωπική συνέντευξη με το πρόσωπο ή τα πρόσωπα, τα οποία είναι έτοιμα να ανασύρουν και να εξωτερικεύσουν τις προσωπικές τους μνήμες. Η μοναδικότητα των προαναφερθέντων αφηγήσεων – πηγών ανάγει την προφορική Ιστορία στο σημείο όπου συναντώνται η Ιστορία, η Ανθρωπολογία και η ψυχολογία της μνήμης.⁵⁰

Αναφορικά στην προφορική μνήμη, η οποία αναδύεται ως ένα εξόχως επίκαιρο ζήτημα, και, ειδικότερα, τη μνήμη του πολέμου, τρεις είναι οι καταρχήν θεματικές και διαστάσεις κατασκευής της μνήμης: ο αυτοπροσδιορισμός του αφηγητή, ο ρόλος του δημόσιου λόγου και η σχέση μεταξύ του ιστορικού ερευνητή και του αφηγητή. Στο παρόν σημείο αξίζει να γίνει μνεία στις δυσκολίες της καταγραφής της προφορικής μνήμης, όταν η χρονική απόσταση των αφηγήσεων από τα γεγονότα είναι αρκετές δεκαετίες. Στην εν λόγω περίπτωση είναι δύσκολη η διάκριση του γεγονότος αυτού καθεαυτού από αυτό, το οποίο έχει εντυπωθεί στη μνήμη του αφηγητή και, μάλιστα, σε συνάρτηση με όσα θέλει να θυμάται και όσα θέλει να ξεχάσει. Το ανωτέρω σημαίνει ότι κάθε μνήμη είναι υποκειμενική, αποτέλεσμα κατασκευής – όπως είναι, άλλωστε, και τα γραπτά κείμενα της Ιστορίας – και όχι απαραίτητα με τρόπο υποβολιμαίο, αλλά βάσει των προσωπικών προσλαμβανουσών και ενδεχομένως προκαταταλήψεων.⁵¹

Σε συνέχεια του ανωτέρω, οι αναμνήσεις σχετίζονται με όσα καθίστανται εύληπτα, ενδιαφέροντα και με όσα ανασκευάζονται με γνώμονα το παρόν, ενώ το κύριο γνώρισμά τους αφορά στο ότι είναι επιλεκτικές και οργανωμένες. Ειδικότερα, οι ήχοι, οι γεύσεις και οι μυρωδιές, οι αισθήσεις και τα αισθήματα, τα γεγονότα και, κυρίως, τα καθοριστικά γεγονότα, οι δραστηριότητες και η καθημερινή ρουτίνα, οι διάλογοι και οι αξίες και, πρωτίστως, οι τόποι συγκαταλέγονται σε όσα θυμόμαστε. Από την άλλη, δε θυμόμαστε τις ημερομηνίες, τους στατιστικούς καταλόγους, τα γενεαλογικά στοιχεία, τα περιστατικά, τα οποία μας ήταν αδιάφορα ή ακατανόητα και, κυρίως, όσα ήταν στενάχωρα. Εν κατακλείδι, το περιεχόμενο της μνήμης έγκειται στα

⁵⁰ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), (περιγραφή).

⁵¹ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθ. Κοιν. Ερευνών* 107 (2002) 135-136.

προσωπικά βιώματα και την αξιολόγησή τους, στις προφορικές παραδόσεις και τη συλλογική μνήμη.⁵²

Διεισδύοντας έτι περαιτέρω στα ζητήματα της προφορικής μνήμης, είναι σημαντικό να τονιστεί πως η ιδιαίτερη φύση της προφορικής μνήμης έγκειται στο γεγονός ότι οι εξαρχής διαμορφωμένες εικόνες αναπροσαρμόζονται ανάλογα με τα κοινωνικά δεδομένα.⁵³ Τρία θεμελιώδη, άλλωστε, γνωρίσματα της προφορικής μνήμης είναι η μεταβλητότητα, η επιλεκτικότητα και η αναδρομικότητα.⁵⁴ Η αναδρομικότητα, μάλιστα, έγκειται στη χρονική απόσταση της εμπειρίας και της ανάκλησης, για την οποία έγινε λόγος προηγουμένως, πρόκειται, δηλαδή, για τη διαμεσολαβημένη μνήμη, ενώ δε συνδέεται η αναδρομικότητα με την προφορικότητα: συνδέεται, όμως, με την κοινωνική σημασία των ανακαλούμενων περιστατικών.⁵⁵ Εκ των ανωτέρω καθίσταται εύλογο ότι η ανασύσταση των πραγματικών συμβάντων αποτελεί δύσκολο εγχείρημα, ενώ η ανασύσταση του προσωπικού και, κατ' επέκταση, συλλογικού βιώματος είναι, σαφώς, πιο εφικτή, μολονότι και σε αυτήν την περίπτωση ορθώνεται μπροστά μας το πρόβλημα της κατασκευής της μνήμης. Για το θέμα αυτό ο ιστορικός Eric Hobsbawm (1917-2012) ομιλεί για τη διάκριση των αρχικών αισθημάτων από ένα γεγονός σε σχέση με τον εν τέλει διαμορφωμένο «μύθο», ενώ ο εν λόγω μύθος συχνά βρίσκεται σε αντίθεση με την εν γένει λαϊκή μνήμη. Εν κατακλείδι, μνήμη και ταυτότητα, παρόν και παρελθόν, ιδιωτικός και δημόσιος λόγος, αφηγητής και ερευνητής αλληλεπιδρούν στην κατασκευή της μνήμης (καίριο στοιχείο της προφορικής Ιστορίας), η οποία περνά από πολλά στάδια εκ νέου ερμηνείας του παρελθόντος.⁵⁶

Στο παρόν σημείο και καθώς έχει αναλυθεί η έννοια της προφορικής μνήμης, κρίνεται αδήριτη η ανάγκη να αναδείξουμε τέσσερα σημεία – ορόσημο της προφορικής Ιστορίας. Κατ' αρχάς, πρόκειται για την «Ιστορία από τα κάτω», η οποία καλύπτει τα κενά της γραπτής Ιστορίας και φέρνει στην επιφάνεια τους «αφανείς ήρωες» της Ιστορίας (φαντάροι, πολίτες, γυναίκες, αγρότες κ.ά.). Κατά δεύτερον, η υποκειμενικότητα αναδύεται ως θετικό στοιχείο υπό την έννοια ότι η προφορική Ιστορία δεν περιορίζεται μόνο στην καταγραφή των βιωμάτων, μα προχωρά και στην ερμηνεία (τι, πώς και γιατί λέγεται, τι δε λέγεται, τι θεωρείται ότι έγινε και το σημερινό πλαίσιο αναφοράς).⁵⁷ Εμβαθύνοντας στο ζήτημα της υποκειμενικότητας της προφορικής Ιστορίας και επικαλούμενοι τον εισηγητή της συλλογικής μνήμης

⁵² Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 8: Τι είναι η μνήμη και πώς λειτουργεί;», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ. 21-26.

⁵³ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθ. Κοιν. Ερευνών* 107 (2002) 136.

⁵⁴ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα χρόνια: συλλογική μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, (Αθήνα: Πλέθρον, 1997) 212-220.

⁵⁵ Paul Thompson, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, μετάφραση: Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν – Νίκος Ποταμιάνος, (Αθήνα: Πλέθρον, 2002) 168.

⁵⁶ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40:...», σελ. 137.

⁵⁷ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 1: Εισαγωγή)», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ. 13-16.

Maurice Halbwachs, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η υποκειμενικότητα αφορά και στην αποκάλυψη του τρόπου βίωσης της Ιστορίας από τα δρώντα υποκείμενα, καθώς και στην επίδραση του παρόντος στη μνήμη.⁵⁸ Μάλιστα, είναι ουκ ολίγες οι ιδιαιτερότητες της εν λόγω υποκειμενικότητας και της προφορικής πηγής, οι οποίες τις καθιστούν ξεχωριστές: η προφορικότητα, η αφηγηματικότητα και η διυποκειμενικότητα, ως αποτέλεσμα της σχέσης ερευνητή και αφηγητή, της επίδρασης της ιστορικής κουλτούρας του παρόντος και του παρελθόντος και της μεταβλητότητας της μνήμης.⁵⁹

Σε συνέχεια του ανωτέρω, το ότι οι πηγές της προφορικής Ιστορίας παρουσιάζουν ιδιομορφία και εναλλακτικότητα – καλύπτουν τα κενά των γραπτών πηγών, συνθέτουν το κλίμα της εποχής, αποκαλύπτουν το κοινωνικό πλαίσιο και τα κίνητρα –, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αναξιοπιστία σε σύγκριση προς τις πηγές της γραπτής Ιστορίας, συνιστά το επιχείρημα υπεράσπισης της προφορικής Ιστορίας στην κριτική σε βάρος της ως προς την αναξιοπιστία των αφηγητών και δη των πιο ηλικιωμένων (τα πρότυπα δειγματοληψίας, ειρήσθω εν παρόδω, διακρίνονται στα εξής: τυχαίο δείγμα, αναλογικό δείγμα / δείγμα ποσοστώσεων, στρατηγικό δείγμα – εγκυρότητα και όχι αντιπροσωπευτικότητα –, διαστρωμένο δείγμα και ολικό δείγμα). Το άλλο σκέλος της κριτικής έγκειται στην έλλειψη αντικειμενικότητας και αυστηρής μεθοδολογίας. Η «απάντηση» της προφορικής Ιστορίας είναι ότι η αντικειμενικότητα και η μεθοδολογία παρουσιάζουν συνάφεια με τις αντίστοιχες της γραπτής Ιστορίας (διασταύρωση με άλλες πηγές, διερεύνηση τυχόν πηγών προκατάληψης).⁶⁰

Ολοκληρώνοντας όσα αφορούν στο δεύτερο σημείο – ορόσημο της προφορικής Ιστορίας, δυνάμεθα να ισχυριστούμε πως η αξία της προκύπτει και από τη διεπιστημονικότητά της, καθώς αξιοποιεί την Κοινωνιολογία, την Ψυχολογία (σύμφωνα με την κοινωνική Ψυχολογία, η λειτουργία της μνήμης συσχετίζεται με το ενδιαφέρον, τη σημασία και την αντίληψη), τη Λογοτεχνία, τη Γλωσσολογία, τη Λαογραφία και τις πολιτισμικές σπουδές εν γένει.⁶¹ Το τρίτο σημείο – ορόσημο της προφορικής Ιστορίας αφορά στο ρόλο του ερευνητή, ενώ το τέταρτο και τελευταίο συνδέεται πια με την ψηφιακή επανάσταση και τον 21^ο αιώνα, καθώς οι εφαρμογές της πληροφορικής αλλάζουν ριζικά τους όρους της εγγραφής, της επικοινωνίας, της συντήρησης και αρχειοθέτησης των πληροφοριών, της ερμηνείας, της πρόσβασης του κοινού και της παρουσίασης.⁶²

---

⁵⁸ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 4: Μνήμη και υποκειμενικότητα)», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ. 5.

⁵⁹ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 1: Εισαγωγή)», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ. 19.

⁶⁰ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 3: Τα τεκμήρια της προφορικής Ιστορίας)», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ. 4-24.

⁶¹ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 1: ..., σελ. 20.

⁶² Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, όπ. παρ., σελ. 22,24.

Εξειδικεύοντας το λόγο μας, το ενδιαφέρον στρέφεται στον πόλεμο, ο οποίος αποτελεί ένα πολύ σημαντικό αντικείμενο έρευνας ως προς την προφορική Ιστορία και την κατασκευή της μνήμης, καθώς το καθένα εκ των δύο αντιπάλων «στρατοπέδων» δημιουργεί τη δική του προπαγάνδα και τις δικές του αφηγήσεις, μεταλλάσσοντας συχνά το περιεχόμενο των εννοιών ως εξής: δειλία → ηρωισμός, έγκλημα → πατριωτισμός, περηφάνια → ντροπή. Συναφές με το ανωτέρω είναι το πώς παρουσιάζει τον εαυτό του ο αφηγητής, αλλά και σε σχέση με τα ιστορικά γεγονότα, ενώ αυτή είναι μία διαδικασία προοδευτική και μεταβαλλόμενη στο διάβα του χρόνου. Άλλο, δηλαδή, είναι το πλαίσιο αναφοράς της εποχής των γεγονότων και άλλο τη στιγμή της αφήγησης. Στο επίδικο ζήτημα διαδραματίζουν ρόλο η «αδρανής μνήμη» ή, αλλιώς, τα «ακούσια μηνύματα» (πληροφορίες, οι οποίες κάνουν την εμφάνισή τους εν τη ρύμη του λόγου), καθώς και η έλλειψη πλαισίου αναφοράς, η οποία αφορά στα παιδιά, η αποκαλούμενη «χαώδης συγκράτηση» (μνήμες, οι οποίες ανασύρονται εκ των υστέρων).⁶³

Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι ο αφηγητής ταυτίζεται συχνά με «στερεότυπους» ρόλους (θύμα, ένοχος, ήρωας, ακούσιος θεατής). Βέβαια, η εν λόγω προσέγγιση είναι συνήθως υποκειμενική. Σύνηθες φαινόμενο είναι η αποσιώπηση γεγονότων στα οποία λανθάνει ντροπή ή ενοχή ή πληγή (ακόμα κι επειδή ο αφηγητής επιβίωσε σε αντίθεση με άλλους), όπως στις περιπτώσεις αιχμαλώτων από το στρατόπεδο του Άουσβιτς. Στις περιπτώσεις αφηγήσεων θυτών παρατηρείται προσπάθεια λείανσης των εγκλημάτων και της ενοχής και, έτι περαιτέρω, τάση αποσιώπησης των εγκλημάτων. Όπως τονίστηκε και προηγουμένως, το πλαίσιο αναφοράς, το κατά πόσο δηλαδή ο θύτης αναγνώριζε εξαρχής το άδικο των πράξεών του ή αυτό έγινε εκ των υστέρων, διαδραματίζει ρόλο στις εν λόγω αφηγήσεις. Το ίδιο ισχύει και για τους «ακούσιους θεατές», τον άμαχο πληθυσμό, στις αφηγήσεις του οποίου συναντάμε ως κεντρική ιδέα το ότι βρέθηκε άθελά του στο «μάτι του κυκλώνα». Τέλος, οι αφηγήσεις των «αδικημένων» εστιάζουν στο ότι οι πράξεις τους δεν έχουν αναγνωρισθεί δεόντως.⁶⁴

Το επόμενο στάδιο της ανάλυσης σχετίζεται με την οπτική των άλλων έναντι του αφηγητή, μία οπτική, η οποία επιδρά, ασφαλώς, και στην αυτό-εικόνα του. Τα σημεία αναφοράς στην προκειμένη περίπτωση είναι οι έννοιες: στίγμα και τιμή. Για την απόδοση των δύο αυτών εννοιών είναι σημαντική η επίδραση του δημόσιου λόγου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο στιγματισμός των «εθνικοφρόνων» μετά τη δικτατορία των συνταγματαρχών κατά την επταετία 1967-1974 και η αντίστοιχη επανατίμηση των αντιστασιακών (αριστερών) μετά τη μεταπολίτευση. Πρόκειται, προφανώς, για αντιστροφή των ρόλων. Το ίδιο, άλλωστε, συνέβη, αλλά με την αντίστροφη πορεία για τους αριστερούς, και με τον υπαρκτό σοσιαλισμό μετά την κατάρρευσή του. Οι κομμουνιστές αποδομήθηκαν ηθικά και οδηγήθηκαν από την τιμή στο στίγμα.⁶⁵

⁶³ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθ. Κοιν. Ερευνών* 107 (2002) 138-140.

⁶⁴ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40:...», σελ. 140-144.

⁶⁵ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, *όπ. παρ.*, σελ. 144-146.

Στο τελευταίο σκέλος της προσέγγισης του θέματος της προφορικής μνήμης και της προφορικής Ιστορίας θα αναδειχθούν τα ζητήματα της σχέσης μεταξύ ερευνητή και αφηγητή (σχέση εμπιστοσύνης και όχι εξουσίας, απαλλαγή του ιστορικού ερευνητή από στερεότυπα ή, τουλάχιστον, συνειδητοποίησή τους). Ειδικότερα, η θέαση του ιστορικού ερευνητή από τον αφηγητή ποικίλει («επικίνδυνος άλλος», «ανώδυνος άλλος», «δικός μας»). Προφανώς, η ιδανική – ευκτέα – εκδοχή της αφήγησης αφορά στην τελευταία θέαση. Αυτό επιτυγχάνεται όταν μεταξύ ερευνητή και αφηγητή υπάρχει ταύτιση εθνικότητας, πολιτικής ιδεολογίας, φύλου, συγγένεια κ.ά..⁶⁶

Εν συνόψει, όπως, άλλωστε, καθίσταται πρόδηλο, η προφορική μνήμη χαρακτηρίζεται από υποκειμενικότητα, ασυνέπειες, χάσματα και άλλες αντιξοότητες.⁶⁷ Εντούτοις, η προφορική Ιστορία μπορεί να μετατραπεί σε ένα προνομιακό εργαλείο ανάλυσης των σπουδαιότερων γεγονότων του τρέχοντος και του παρελθόντος αιώνας, καθώς και των συνακόλουθων ραγδαίων κοινωνικών εξελίξεων. Δύναται, επίσης, να καταστεί η προφορική Ιστορία το μέσο μετασχηματισμού του σκοπού, μα και του περιεχομένου της Ιστορίας, να μεταβάλει δηλαδή το βηματισμό της Ιστορίας και να αποκαλύψει νέα πεδία της ιστορικής έρευνας, δίνοντας εκ νέου στα πρόσωπα, τα οποία δημιούργησαν και βίωσαν την Ιστορία μία κεντρική και πρωταγωνιστική θέση.⁶⁸ Το προνόμιο της προφορικής Ιστορίας είναι ότι μεταβιβάζει τη ζωντανή (προφορική) μνήμη στις επόμενες γενιές, ενώ επιτυγχάνει τη διασύνδεση της ατομικής και κοινωνικής (συλλογικής) μνήμης.⁶⁹

---

⁶⁶ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθ. Κοιν. Ερευνών* 107 (2002) 146-147.

⁶⁷ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Δεκαετία του '40:...», σελ. 147.

⁶⁸ Paul Thompson, *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, μετάφραση: Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν – Νίκος Ποταμιάνος, (Αθήνα: Πλέθρον, 2002) 31.

⁶⁹ Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία (Μάθημα 1: Εισαγωγή)», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ. 6,10.

2. Το Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο

2.1 Ιωάννης ο Ευαγγελιστής

Έχοντας κατά νου τα δεδομένα του πρώτου κεφαλαίου περί της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στον 20^ο και 21^ο αιώνα, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η συγγραφή του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου τοποθετείται - όπως θα δούμε και σε μεταγενέστερο σημείο της ανάλυσης συνοδεία τεκμηρίων - στο μεταίχμιο του πρώτου και του δεύτερου μ.Χ. αιώνα και, κατά συνέπεια, απέχει χρονικά πάνω από εξήντα έτη από τη Σταύρωση και την Ανάσταση του Ιησού Χριστού. Η εν λόγω χρονική απόσταση δηλώνει ότι το *Κατά Ιωάννη* έχει «αφήσει πίσω του» τη συλλογική μνήμη και, χωρίς αμφιβολία, αφορά στην πολιτισμική μνήμη. Πριν, όμως, υπεισέλθουμε στα της κατασκευής του *Κατά Ιωάννη*, κρίνεται απαραίτητη η γνωριμία με τον δημιουργό του και τις γενικές αρχές, οι οποίες διέπουν το εν λόγω Ευαγγέλιο.

Ο Ιωάννης (10-100μ.Χ.) θεωρείται ο συγγραφέας πέντε βιβλίων της Καινής Διαθήκης: του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου, το οποίο συνιστά το ανάγνωσμα της Πεντηκοστής, των Α', Β' και Γ' Καθολικών Επιστολών, καθώς και της Αποκάλυψης. Ως προς τις Επιστολές, χρήζει αναφοράς ότι η μεν πρώτη έπεται του *Κατά Ιωάννη*, ενώ η δεύτερη και η τρίτη τίθενται υπό αίρεση τόσο ως προς την εγκυρότητα όσο και ως προς την καθολικότητα. Αναφορικά στο *Κατά Ιωάννη* Ευαγγέλιο, ασκείται κριτική επί της ιστορικότητας και της αξιοπιστίας του.⁷⁰ Ειδικότερα, η βασική αιτίαση αφορά στο ότι αποκλείεται να είναι ο Ιωάννης ο συγγραφέας του εν λόγω Ευαγγελίου υπό την έννοια ότι πάσχει ως προς τα ιστορικά του στοιχεία - εστιάζει στο τέλος μιας μακράς πορείας και μόνο στα άδυτα της ομάδας του Χριστού και των μαθητών Του -, διαπνέεται από αντιουδαϊκό χαρακτήρα, ενώ θεωρείται πως ο δημιουργός του δεν υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας, αλλά είχε υπόψη του τα άλλα Ευαγγέλια.⁷¹

Πιο συγκεκριμένα, η κριτική σε βάρος του *Κατά Ιωάννη* εδράζεται στη μεγάλη διάσταση της μορφής και του περιεχομένου του εν συγκρίσει προς τα άλλα - συνοπτικά - Ευαγγέλια, στο δραματικό ύφος της δομής του και στην ομοιότητα του ύφους μεταξύ των επισημάνσεων του συντάκτη του και των Ομιλιών του Χριστού. Κλείνοντας το πεδίο της κριτικής, οι επικριτές της άποψης πως ο Ιωάννης είναι ο δημιουργός του τετάρτου Ευαγγελίου δυσπιστούν, αφενός, ως προς το ότι ένας ψαράς (από τη λίμνη Γενησαρέτ) είναι δυνατόν να εκφράσει τη θεία Σοφία σε τέτοιο βαθμό και, αφετέρου, ως προς την αναφερόμενη καταγωγή του Ιωάννη από ιερατική οικογένεια, αλλά και ως προς τη συνάφεια της γλώσσας του με τα ανώτατα ιερατικά αξιώματα των Ιεροσολύμων.⁷²

Η αλήθεια είναι ότι η διαφορετικότητα του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου είναι πανθομολογούμενη. Κατ' αρχάς, λειτουργεί συμπληρωματικά προς τα γεγονότα των

⁷⁰ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 21-24.

⁷¹ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 25, 30.

⁷² Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 24-28, 212-213.

άλλων - συνοπτικών - Ευαγγελίων και «προτιμά» να ρίχνει το βάρος στην ερμηνεία των συμβάντων.⁷³ Ειδικότερα, εξετάζοντας το *Κατά Ιωάννη* από τον Πρόλόγο του, παρατηρούμε πως η εκκίνησή του μεταφέρει τους αναγνώστες στην άναρχη αρχή και παρουσία του Υιού και Λόγου του Θεού σε αντίθεση με τους Συνοπτικούς, οι οποίοι «κάνουν εκκίνηση» από τη γενεαλογία του Ιησού, τη Γέννηση Του ή το πρόσωπο του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.⁷⁴ Αξιομνημόνευτο - για να μην ξεχνάμε και τη λειτουργία της μνήμης - είναι το ότι από το *Κατά Ιωάννη* απουσιάζουν η Γέννηση, η Βάπτισμα, οι Πειρασμοί, η κλήση του συνόλου των μαθητών (γίνεται λόγος μόνο στους πέντε πρώτους κληθέντες), η σύλληψη του Ιωάννη του Βαπτιστή και η Μεταμόρφωση του Κυρίου, καθώς και η παράδοση της Θείας Ευχαριστίας, ενώ δεν παραλείπεται η θεμελίωση του Μυστηρίου της Ιεράς Εξομολόγησης, ο Νιπτήρ (καθαρισμός των ποδιών των μαθητών του Χριστού από τον ίδιο τον Κύριο πριν το Μυστικό Δείπνο).⁷⁵ Επιπρόσθετα, ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, πλην των λόγων / Ομιλιών του Χριστού περί του «Ποιμένος» και της «Αμπέλου» - χαρακτηριστικό γνώρισμά τους το ότι αφορούν στον ίδιο τον Υιό και Λόγο του Θεού -, καθώς και των περιόδων «ἐγὼ εἶμι», «ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν», δεν παρουσιάζει καμία από τις τουλάχιστον πενήντα παραβολές του Χριστού.⁷⁶

Παράλληλα, αν εξαιρεθούν δύο «Σημεία» - όπως τα αποκαλεί ο Ιωάννης -, τα οποία είναι κοινά με τους λοιπούς Ευαγγελιστές (βρώση πεντακισχιλίων, διάβαση λίμνης Γενησαρέτ), τα υπόλοιπα πέντε εκ των επτά Σημείων - τα οποία παρουσιάζονται σε ανιούσα κλιμάκωση ως προς τη σπουδαιότητά τους - είναι καινοφανή (μεταβολή ύδατος σε οίνο στον γάμο ἐν Κανᾶ της Γαλιλαίας, τηλέ - ίαση του γιου του βασιλικού, θεραπεία του επί τριακονταπενταετία παραλύτου πλησίον της κολυμβήθρας Βηθεσδά, καθώς και του εκ γενετής τυφλού και, εν ἴδει κορύφωσης, η Ανάσταση του Λαζάρου).⁷⁷ Μάλιστα, τα εν λόγω θαύματα συνιστούν, ως επί το πλείστον, προπομπή των λόγων του Χριστού και μόνο στην περίπτωση της γιαιτρίας του γιου του βασιλικού το θαύμα έρχεται ως επιστέγασμά τους.⁷⁸ Σε συνέχεια των ανωτέρω, ο Ιωάννης αποσιωπά τόσο τους εξορκισμούς όσο και την ομιλία του Κυρίου πριν τα Πάθη και την Ανάστασή Του.⁷⁹

Περνώντας στο πεδίο του χώρου και του χρόνου του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου, αξιοσημείωτο είναι ότι στο επίκεντρο βρίσκονται κυρίως τα Ιεροσόλυμα - όπου ο Ιησούς Χριστός αποτείνεται στους ερμηνευτές του Νόμου - και όχι τόσο η Γαλιλαία - όπου, στους Συνοπτικούς, ο Μεσσίας απευθύνεται στο λαό -. Πιο συγκεκριμένα, στο *Κατά Ιωάννη* ο Ιησούς ανεβαίνει τρεις με τέσσερις φορές στα Ιεροσόλυμα (μετά τους πρώτους λόγους του Ιωάννη του Βαπτιστή για Εκείνον, λίγο πριν το δεύτερο

⁷³ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 42-44, 46-48.

⁷⁴ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Α', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 19.

⁷⁵ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 26.

⁷⁶ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *όπ. παρ.*, σελ. 49.

⁷⁷ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *όπ. παρ.*, σελ. 44.

⁷⁸ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *όπ. παρ.*, σελ. 49-50, 53-54.

⁷⁹ Σ. Αγουρίδη, «Ιωάννης (ο Απόστολος)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Αθ. Μαρτίνο, Τόμ. 6, (Αθήνα, 1962-1968) στ. 1136.

Πάσχα, «έν τῷ κρυπτῷ» κατά τη γιορτή της Σκηνοπηγίας, κατά την εορτή των εγκαίνιων του Ναού και, κατόπιν, προ του τρίτου Πάσχα ενόψει της ένδοξης υποδοχής Του προ του Πάθους). Παραμένοντας στο πλαίσιο της διαφορετικότητας του *Κατά Ιωάννη*, διαφοροποιήσεις παρουσιάζουν και οι περιπτώσεις της ανάκρισης από τον Πόντιο Πιλάτο και των στιγμών που εκτυλίχθηκαν κάτω από το Σταυρό.⁸⁰ Σε συνάφεια προς το ανωτέρω πλαίσιο βρίσκεται και η εντύπωση η οποία δίνεται περί μη ιουδαϊκών χαρακτηριστικών στους μαθητές του Χριστού.⁸¹

Εκ των ανωτέρω εγείρονται ερωτήματα σχετικά με τη συνάφεια (συμπληρωματική συγγραφή), την ανεξαρτησία ή την προσπάθεια υποκατάστασης των συνοπτικών Ευαγγελίων από πλευράς Ιωάννη σε σχέση με τα άλλα Ευαγγέλια (λόγω αυτοψίας, πιο αξιόπιστων πηγών ή θεολογικότερης προσέγγισης). Ασφαλώς, ο Ιωάννης δε στέκεται ανταγωνιστικά έναντι των Συνοπτικών.⁸² Είναι οι πηγές του διαφορετικές, παρά την κοινή προφορική παράδοση – και εδώ υπεισέρχονται η συλλογική και η πολιτισμική μνήμη, οι οποίες συνιστούν θεμελιώδεις έννοιες για την κατανόηση της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη* –. Κατά τον Bultmann, μάλιστα, οι Ιωάννεις πηγές διακρίνονται: α) στην πηγή των «Σημείων», β) στην πηγή των μακρών λόγων / Ομιλιών του Ιησού και γ) στην πηγή του Πάθους. Ειδικά ως προς το δεύτερο μέρος του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου (Κεφ. 13-20) σχετικά με τη φανέρωση της δόξας του Χριστού, ο Βρετανός μελετητής ισχυρίζεται ότι η διάκριση αφορά στους αποχαιρετιστήριους λόγους (επιστροφή στους κόλπους του Πατρός, υπόσχεση περί Παρακλήτου) και το Πάθος. Στην αναφερθείσα διάκριση οφείλεται και η προβολή του Νιπτήρος προ του Μυστικού Δείπνου και όχι η παράδοση της Θείας Ευχαριστίας.⁸³

Επιστρέφοντας στην κριτική σε βάρος του *Κατά Ιωάννη* και, συγκεκριμένα, στα περι αντιουδαϊκότητας, τα τεκμήρια, τα οποία «απαντούν» στην εν λόγω κριτική είναι, κατ' αρχάς, η γνώση, από πλευράς Ιωάννη, των ιουδαϊκών εορτών και των εθίμων – Πάσχα (εαρινή γιορτή), Σκηνοπηγία (φθινοπωρινή γιορτή), Εγκαίνια του Ναού (χειμερινή γιορτή), νερό καθαρμού, ήθη ταφής -. Επίσης, ο Ιωάννης φαίνεται να γνωρίζει καλά τον ευρύτερο χώρο της Παλαιστίνης (Βηθανία – σπιτι Λαζάρου, Μάρθας και Μαρίας -, Τιβεριάδα / θάλασσα της Γαλιλαίας) και της Ιερουσαλήμ (όρος των Ελαιών, κολυμβήθρα Βηθεσδά), καθώς και λεπτομέρειες για το Ναό του Σολομώντα (θησαυροφυλάκιο, χρόνος αποπεράτωσης - 46 έτη -). Εν κατακλείδι, ο συγγραφέας του τετάρτου Ευαγγελίου κάνει λόγο και σε στοιχεία, τα οποία είναι άγνωστα στους άλλους Ευαγγελιστές (έξι λίθινα σκεύη για νερό στα οποία γίνεται η

⁸⁰ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 50-52.

⁸¹ Σ. Δεσπότη, «Εισαγωγή στο *Κατά Ιωάννη*», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ.4.

⁸² Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 44.

⁸³ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 74-77.

μεταβολή του ύδατος σε οίνο στο γάμο της Κανά συνολικής χωρητικότητας 500 λίτρων, το «φρέαρ» του Ιακώβ).⁸⁴

Παράλληλα, πάντα όσον αφορά στην αμφισβήτηση του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου ως συγγραφέα του εν λόγω Ευαγγελίου και, ειδικότερα, στο ζήτημα της σοφίας του, της αυτοψίας του, της ιερατικής καταγωγής του και της συνάφειάς του με την ιερατική αριστοκρατία, ο αντίλογος έρχεται από τον Ratzinger (1927-), ο οποίος κάνει λόγο στη διπλή ιδιότητα του Ζεβεδαίου, πατέρα του Ιωάννη, ως ιερέα και ψαρά, ο οποίος, μάλιστα, ήταν εκείνος, ο οποίος παραχώρησε στους μαθητές και τον Ιησού Χριστό το υπερώο όπου συντελέστηκε ο Μυστικός Δείπνος.⁸⁵ Η απόδειξη για το παραπάνω είναι το ότι, κατά τα ιουδαϊκά ήθη, ο οικοδεσπότης ή ο γιος του - έν τῇ ἀπουσία τοῦ πρώτου - λάμβανε θέση στα δεξιά του επίτιμου προσώπου, όπως ο Ιωάννης. Το δεδομένο αυτό ισχυροποιεί την άποψη ότι ο συντάκτης του *Κατά Ιωάννη* είναι ο γιος του Ζεβεδαίου και, συνάμα, αυτόπτης μάρτυρας των τεκταινομένων. Εν κατακλείδι, εκ των ανωτέρω δεδομένων, αλλά και εκ της σύνδεσης του συνθέτη του *Κατά Ιωάννη* με τον «ήγαπημένο μαθητή τοῦ Κυρίου» σύμφωνα με την παρακαταθήκη μιας «Ιωαννείου» (φερόμενης) σχολής με έδρα στην Έφεσο, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο Ιωάννης, ο γιος του Ζεβεδαίου, ο μαθητής «ὄν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς», ο Απόστολος, συνέταξε το τέταρτο χρονολογικά - και τελευταίο - Ευαγγέλιο.⁸⁶ Ωστόσο, όσα αναφέρθηκαν δεν απαντούν στο ερώτημα: «ποιος ήταν ο Ιωάννης;»

Ο Ιωάννης, κατά τον άγιο Ειρηναίο Λυών (140-202μ.Χ.), μαθητή του αγίου Πολυκάρπου (80-167μ.Χ.), ο οποίος υπήρξε μαθητής του Αποστόλου, είναι ο συγγραφέας του εν λόγω Ευαγγελίου, ο «ήγαπημένος μαθητής τοῦ Κυρίου», ο οποίος βεβαιώνει ότι ως αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας είδε να λογχίζεται η πλευρά του Χριστού και να κυλά εξ αυτής «αἷμα καὶ ὕδωρ».⁸⁷ Ο Ιωάννης υπήρξε γόνος των Ζεβεδαίου και Σαλώμης και αδελφός του αγίου Ιακώβου, μαθητή του Χριστού και Αποστόλου.⁸⁸ Ως οικογένεια κέρδιζαν τον «επιούσιο» μέσω της αλιείας. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης έλκει την καταγωγή του από τη Βηθσαϊδά της Γαλιλαίας, ομιλούσε Αραμαϊκά και Ελληνικά, ενώ τη στιγμή της κλήσης του από τον Ιησού ανήκε στον κύκλο των μαθητών του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή.⁸⁹

Κατά τα παραδεδομένα εκ των Ευαγγελίων, ο Ιωάννης ήταν παρών στην Ανάσταση της κόρης του Ιάειρου, στη Μεταμόρφωση του Κυρίου και στα γενόμενα προ (Κήπος της Γεσθημανή) και κατά τη Σταύρωση Του Μεσσία (στα αναφερθέντα γεγονότα παρευρισκόταν και ο αδελφός του Ιάκωβος, καθώς και ο Πέτρος).⁹⁰ Συν τοις άλλοις, υπήρξε μάρτυρας (μαζί με τον αδερφό του Ιάκωβο, καθώς και τα αδέρφια Ανδρέα και

⁸⁴ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 50-52.

⁸⁵ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 101-102.

⁸⁶ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 22.

⁸⁷ Ιωάννη Σκιαδαρέση, όπ. παρ., σελ. 33.

⁸⁸ Ιωάννη Σκιαδαρέση, όπ. παρ., σελ. 24, 27, 29-30.

⁸⁹ Graig Keener's, *The Gospel of John*, σελ. 101-102.

⁹⁰ Graig Keener's, όπ. παρ., σελ. 90.

Πέτρο) της ίασης της πεθεράς του Πέτρου, της θαυματουργικής αλειείας και της Ομιλίας του Χριστού περί των Εσχάτων. Η κορωνίδα των «παρουσιών» του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, βέβαια, είναι η στιγμή κατά την οποία στη διάρκεια του Μυστικού Δείπνου έπεσε στο στήθος του Διδασκάλου, ρωτώντας Τον ποιος θα Τον προδώσει. Από την εν λόγω στιγμή, μάλιστα, επικράτησε στον κόσμο η φράση «επιστήθιος φίλος».⁹¹ Επίσης, ο Ιωάννης ήταν το πρόσωπο, το οποίο μεσολάβησε διά των γνωριμιών του, προκειμένου εκείνος και ο Πέτρος να εισέλθουν στον εξωτερικό χώρο του κτηρίου κράτησης του Κυρίου, ο άνθρωπος, τον οποίο ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός υπέδειξε επί του Σταυρού ως «γιο» της Μητέρας Του και εκείνος, ο οποίος προέτρεξε σε σχέση με τον Πέτρο στο δρόμο προς τον τάφο του Κυρίου τους μετά την Ανάστασή Του.⁹²

Αναφορικά στο χαρακτήρα του Ιωάννη, επρόκειτο για μία ανήσυχη φύση, καθώς, παρά το ότι ανατράφηκε σε μία εύπορη οικογένεια, από νεαρή ηλικία εντάχθηκε στις χορείες του Βαπτιστού Ιωάννη και, εν συνεχεία, του Ιησού Χριστού με απώτατο σκοπό την εύρεση της αλήθειας.⁹³ Από την άλλη, ο ίδιος ο Κύριος αποκάλεσε τους αδελφούς Ιωάννη και Ιάκωβο «βοαηγητές», δηλαδή «υιούς της βροντής», βάσει του εκρηκτικού τους χαρακτήρα, γνώρισμα, το οποίο αποδεικνύεται και στην περίπτωση κατά την οποία τα αδέλφια καταφέρθηκαν σε βάρος ενός προσώπου, το οποίο θαυματουργούσε στο όνομα του Ιησού, χωρίς να είναι ένας εκ των μαθητών Του. Έτερο στοιχείο του Ευαγγελιστή Ιωάννη αποτελούσε η φιλοδοξία, με αναμφισβήτητο τεκμήριο το αίτημα εκείνου και του αδελφού του, Ιακώβου, να βρίσκονται εκ δεξιών και εξ αριστερών του Κυρίου στη Βασιλεία των Ουρανών.⁹⁴

Επιστρέφοντας στα της παρουσίας και δράσης του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και, ειδικότερα, με την ιδιότητα του Αποστόλου, αξίζει να τονιστεί πως ο Ιωάννης πρωτοστάτησε στο αποστολικό έργο στα Ιεροσόλυμα μαζί με τον αδελφό του Ιάκωβο, αλλά και τον Πέτρο. Ειδικότερα, συντροφεύει τον Απόστολο Πέτρο στη θεραπεία του χωλού, την οποία επιτελεί η «πέτρα της Εκκλησίας» στο Ιερό, συλλαμβάνεται μαζί με τους προαναφερθέντες, φτάνουν στη Σαμάρεια μετά την απελευθέρωσή τους προς ενίσχυση του αποστολικού έργου του Φιλίππου και, εν τέλει, ο Απόστολος Ιωάννης κατασταλάζει στην Έφεσο μετά την καταστροφή της Ιερουσαλήμ.⁹⁵ Η μετέπειτα πορεία του Ιωάννη αφορά, αφενός, στην παρουσία του στην Πάτμο, όπου, κατά τη διάρκεια της εξορίας του επί Δομιτιανού (51-96μ.Χ.), βιώνει την εμπειρία της Αποκάλυψης και, αφετέρου, στην επιστροφή του στην Έφεσο επί Νέρβα (30-98μ.Χ.), όπου συγγράφει το Ευαγγέλιο και τις Καθολικές Επιστολές Α΄, Β΄ και Γ΄, ενώ παραδίδεται ότι δεν έπαψε ως το τέλος της ζωής του - στο μεταίχμιο 1^{ου} και 2^{ου} αιώνα μ.Χ. (περίοδος Αυτοκράτορα Τραϊανού - 97-117μ.Χ. -) -

⁹¹ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 22-29.

⁹² Σ. Αγουρίδη, «Ιωάννης (ο Απόστολος)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Αθ. Μαρτίνος, Τόμ. 6, (Αθήναι, 1962-1968) στ. 1132.

⁹³ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 101-102.

⁹⁴ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 30-31.

⁹⁵ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *όπ. παρ.*, σελ. 31-32,34.

την αποστολική του δράση (Ανάσταση νεκρού, διάσωση «ἀπολωλότος», χαρακτηριστική ρήση – προσφώνηση «τεκνία ἀγαπᾶτε ἀλλήλους»)⁹⁶

Εκ των ανωτέρω και σε συνάφεια με το εξ αρχής τεθέν επίδικο ζήτημα του κατά πόσον είναι ο Ιωάννης ο συγγραφέας του Ευαγγελίου, το οποίο φέρει το όνομά του, το επόμενο ζήτημα, το οποίο εγείρεται σχετίζεται με το χρόνο συγγραφής του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου. Το σπουδαιότερο εύρημα προς την ευόδωση της εν λόγω έρευνας είναι ο πάπυρος, ο οποίος αποκαλείται «P52», (ο αρχαιότερος μεταξύ των υπολοίπων ευρεθέντων) στον οποίο συναντάμε κάποιους στίχους από το *Κατά Ιωάννη*. Ο πάπυρος «P52» ανακαλύφθηκε το 1920 από τον ακαδημαϊκό της Οξφόρδης Grenfell (1869-1926) ανάμεσα σε παπύρους, οι οποίοι ήρθαν στην ιδιοκτησία του εξ Αιγύπτου, και αποκωδικοποιήθηκε, χρονολογήθηκε (100-125μ.Χ) και εκδόθηκε από τον Βρετανό παπυρολόγο Collin H. Roberts το 1935. Τα παραπάνω στοιχεία ήρθαν να επιβεβαιώσουν την ύπαρξη παλαιότατων παραδόσεων στο *Κατά Ιωάννη* Ευαγγέλιο και, κυρίως, να καταρρίψουν τη θέση περί συγγραφής του στα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., η οποία προβλήθηκε από τον F. C. Baur (1792-1860) και την αποκαλούμενη «Σχολή της Τυβίγγης». Χαρακτηριστική είναι επί του ανωτέρω η διαπίστωση - έγινε τα χρόνια ανακάλυψης του παπύρου - ότι με την εμφάνιση του «P52» έξι τόνοι μελετών σχετικά με το χρόνο συγγραφής του *Κατά Ιωάννη* κατέστησαν άχρηστοι. Ο πάπυρος «P52» βρίσκεται χρονικά πιο κοντά στο πρωτότυπο από κάθε άλλο γραπτό της Αρχαιότητας και, ασφαλώς, αποτελεί ένα εκ των πρώτων αντιγράφων του *Κατά Ιωάννη*. Μάλιστα, συγκαταλέγεται και στον πάπυρο «P66» του 200μ.Χ., ο οποίος συνιστά το παλαιότερο ακέραιο χειρόγραφο της Καινής Διαθήκης.⁹⁷

Έχοντας ολοκληρώσει τα περί του χρόνου σύνταξης του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου – και με την υποσημείωση πως για το εν λόγω Ευαγγέλιο γράφτηκε και το πρώτο υπόμνημα (Υπόμνημα του Ηρακλέους, μαθητή του Ουαλεντίνου) στα μισά του 2^{ου} αιώνα μ.Χ., ενώ αναλυτικότερο υπόμνημα για το *Κατά Ιωάννη* συνέταξε και ο Ωριγένης (185-253μ.Χ.) –, είναι το κατάλληλο σημείο να αποσαφηνιστούν ο σκοπός και οι αποδέκτες του υπό παρουσίαση κειμένου. Εν προκειμένω, ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος στο τέλος - και όχι στο ξεκίνημα - του Ευαγγελίου του δηλώνει ευθαρσώς τη στόχευση της συγγραφής του: αποβλέπει στο να πιστέψουν οι αναγνώστες ότι ο Ιησούς Χριστός είναι ο Υιός του Θεού και, διά της πίστης, να αποκτήσουν την αιώνια ζωή. Από την άλλη, τα πρόσωπα στα οποία κατά κύριο λόγο απευθύνεται ο Ιωάννης είναι οι Ισραηλίτες οι, οποίοι θεωρούνταν από τους συμπατριώτες τους αποσυνάγωγοι λόγω της αναγνώρισης της θεότητας του Ιησού Χριστού από μέρους τους, οι Σαμαρείτες (όπως η αγία Φωτεινή), οι μαθητές του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και οι Έλληνες («εθνικοί»). Βέβαια, τα ζητήματα του σκοπού και των αποδεκτών του *Κατά Ιωάννη* δεν είναι αποσυνδεδεμένα από το ότι δεν έλειπαν από το «σώμα» της νεοσυσταθείσας Εκκλησίας οι «δοκίτες αιρετικοί» – προσπάθεια του Ιωάννη να επουλώσει το τραυματικό σχίσμα στην κοινότητά του, προκειμένου να

⁹⁶ Σ. Αγουρίδη, «Ιωάννης (ο Απόστολος)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, στ. 1133-1134.

⁹⁷ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 41,43.

οικοδομήσει σε στέρεες βάσεις το παρόν και το μέλλον –, οι οποίοι δεν ενστερνίζονταν την Ενσάρκωση του Υιού και Λόγου Του Θεού υπό το πρίσμα της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων – θείας και ανθρώπινης – σε ένα Πρόσωπο ούτε το Σταυρικό Θάνατο και την Ανάσταση, καθώς και την προέκταση των ανωτέρω στο Μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.⁹⁸

Τρέφοντας ισχυρές ελπίδες πως το πρόσωπο του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου και Ευαγγελιστή, του «ήγαπημένου μαθητοῦ τοῦ Κυρίου» και «μαθητοῦ τῆς Ἀγάπης», έχει φωτιστεί επαρκώς, προτιθέμεθα να προχωρήσουμε σε πιο τεχνικά ζητήματα, όπως τα θέματα της δόμησής του *Κατά Ιωάννη*, της τεχνοτροπίας του συντάκτη του και των θεολογικών σταθερών επί των οποίων εδράζεται το Ευαγγέλιο. Οι εν λόγω επιμέρους θεματικές, βέβαια, δεν είναι αποσυνδεδεμένες από το πρόσωπο του Ευαγγελιστή Ιωάννη ούτε από το βασικό θέμα του παρόντος πονήματος, το οποίο αφορά στη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στο τέταρτο και τελευταίο Ευαγγέλιο. Τουναντίον, βρίσκονται σε «διάλογο» με το πρόσωπό του και προετοιμάζουν την εναργή ανάδειξη της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο τρίτο και τελευταίο μέρος της προκείμενης εργασίας.

---

⁹⁸ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 60-64.

2.2 Δομή, στόχοι, τεχνοτροπία και θεολογία στο *Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο*

Το *Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο* θεωρείται, κατά τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα (150-215μ.Χ.), «πνευματικό» Ευαγγέλιο. Η ανωτέρω κρίση δεν είναι αποσυνδεδεμένη από το ότι η ανάγνωσή του οριζόταν με εκκίνηση την Κυριακή του Πάσχα (και για όλη την Πεντηκοστή, όπως έχει ήδη αναφερθεί), προκειμένου οι κατηχηθέντες, οι οποίοι ολοκλήρωσαν την κατήχησή τους και βαπτίστηκαν την προηγούμενη ημέρα, να «υψωθούν» σε πνευματικά ύψη.⁹⁹ Η πνευματικότητα του *Κατά Ιωάννη* συνιστά, κατ' ουσία, ένα θεμελιώδες γνώρισμα του αναγνώσματος, το οποίο καθίσταται πρόδηλο τόσο στη δομή και την τεχνοτροπία του όσο και, πρωτίστως, στα θεολογικά του μηνύματα.

Περνώντας στο μείζον - ως προς τη σπουδαιότητά του - σκέλος της δομής του *Κατά Ιωάννη Ευαγγελίου*, είναι σημαντικό εξαρχής να καταστεί κατανοητό πως διαρθρώνεται σε τρία μέρη:

1. Πρόλογος (1-1,18). Ο Ύμνος στον Σαρκωμένο Λόγο.
2. Μέρος 1^ο (1,19-12,50). Η φανέρωση και η μαρτυρία του Ιησού Χριστού στον κόσμο, καθώς και η απόρριψή Του από τους Ιουδαίους.
3. Μέρος 2^ο (13,1-21,55). Η αποκάλυψη της δόξας του Κυρίου στους μαθητές Του με επιστέγασμα την Ανάληψή Του στους κόλπους του Πατρός.¹⁰⁰

Ειδικότερα, στον Πρόλογο προβάλλεται η εξαρχής ύπαρξη του Υιού και Λόγου του Θεού, η διάδραση Του με την Κτίση, η Ενσάρκωση και η απάρνησή Του, μα και η κατά Χάριν θέωση για όσους ασπάζονται τη διδασκαλία Του, προκρίνοντάς την έναντι του Μωσαϊκού Νόμου.¹⁰¹ Το δεύτερο σκέλος του *Κατά Ιωάννη* - κατ' ουσία πρώτο, καθώς έπεται του Προλόγου - αφορά στην αυτοφανέρωση του προσώπου του Ιησού Χριστού διά των «ἐγὼ εἰμὶ» και «ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν», των έργων Του - επτά «Σημεία» - και των μαρτυριών του Ιωάννη του Βαπτιστή και του Θεού Πατρός. Ο χωροχρόνος των ανωτέρω εντάσσεται στο πλαίσιο των ιουδαϊκών εορτών (Πάσχα, Σκηνοπηγία, Εγκαίνια Ναού) και της παρουσίας του Χριστού στα Ιεροσόλυμα.¹⁰² Το τελευταίο (δεύτερο, κατ' ουσία,) μέρος του υπό μελέτη Ευαγγελίου αφορά στην αυτοαποκάλυψη του Κυρίου στους μαθητές Του την παραμονή του Εβραϊκού Πάσχα (Παρασκευή 14^η Νισάν και όχι 15^η Νισάν κατά τα παραδεδομένα εκ των Συνοπτικών). Το εν λόγω σημείο του Ευαγγελίου, στο οποίο, ειρήσθω εν παρόδω, κυριαρχεί ο λόγος περί του Αγίου Πνεύματος (Παράκλητος) και του ρόλου Του, ολοκληρώνεται με την Αρχιερατική Προσευχή και τα περί ενότητας κατά το

⁹⁹ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Α', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 20,22.

¹⁰⁰ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 65,74.

¹⁰¹ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 338.

¹⁰² Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 48-50, 52.

υπόδειγμα της Αγίας Τριάδος. Το τελευταίο στάδιο σχετίζεται με τη Σταυρική Θυσία και την Ανάσταση.¹⁰³

Στο σημείο αυτό και ενώ παρουσιάστηκε η δομή του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου στις αδρές της γραμμής κρίνεται σκόπιμο να αναδειχθούν εκ νέου οι στόχοι του συγγραφέα σε συνέχεια των όσων αναφέρθηκαν επ' αυτού στην προηγούμενη ενότητα, η οποία αφορούσε στο πρόσωπο του Ευαγγελιστή Ιωάννη. Γίνεται λόγος σε στόχους – και, μάλιστα, πολλαπλούς – και όχι στόχο, επειδή, όπως θα ειπωθεί στη συνέχεια της ανάλυσης, ο Ιωάννης δεν έχει έναν μόνο «προορισμό», μα περισσότερους επιμέρους σκοπούς, μολοντί, βέβαια, οι εν λόγω σκοποί του *Κατά Ιωάννη* συμπυκνώνονται στο προτελευταίο κεφάλαιο του Ευαγγελίου (20^ο), όπου ο Ιωάννης σημειώνει κατά τρόπο πρόδηλο και σαφέστατο: «ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.» (Ιω. 20,31). Ο Ιωάννης, λοιπόν, συγγράφει το Ευαγγέλιό του για να πιστέψουν οι αναγνώστες του ότι το πρόσωπο του Ιησού είναι ο Μεσσίας, ο Χριστός, ο Υἱός και Λόγος του Θεού, ο Μονογενής, ο «πρωτότοκος πάσης κτίσεως» και «πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν», η πίστη στον Οποῖο κομίζει την αἰώνια ζωή.¹⁰⁴

Οι στόχοι του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, οι οποίοι συμπυκνώνονται στην ανωτέρω περικοπή αποκαλύπτονται και μέσω των πολλαπλών επιλόγων του *Κατά Ιωάννη*, καθώς ο Επίλογος τυπικά είναι ένας και εντοπίζεται στο τελευταίο κεφάλαιο (21^ο), αλλά, κατ' ουσία, είναι περισσότεροι και επιμέρους. Ειδικότερα, πέραν του προαναφερθέντος ἐν συμπυκνώσει σκοπού – επιλόγου του κεφαλαίου 20, στο «τετέλεσται» του κεφαλαίου 19 φανερώνεται ο στόχος του Ευαγγελίου να αποκαλύψει στους αναγνώστες του την αποστολή του Ιησού Χριστού, η οποία ἐγκείται στην αποκατάσταση της σχέσης μεταξύ Θεού και ανθρώπων, στη συμ-φιλίωση, η οποία ἐπλήθε διά της Ενανθρώπησης του Ιησού Χριστού, της Σταυρικής Θυσίας Του (ἀρση της αμαρτίας του κόσμου) και της επερχόμενης (σε σχέση με το «τετέλεσται») Ανάστασης Του (κατάλυση του θανάτου). Το «τετέλεσται» δηλώνει την ολοκλήρωση της ανωτέρω αποστολής.¹⁰⁵

Στο ἐπόμενο κεφάλαιο (20^ο) εντοπίζονται ἄλλοι δύο επιμέρους ἐπίλογοι – στόχοι του *Κατά Ιωάννη*. Κατ' αρχάς, στην περικοπή στην οποία ο Αναστημένος Ιησούς φανερώνεται στη Μαρία τη Μαγδαληνή και δηλώνει: «μή μου ἄπτον· οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου καὶ εἶπε αὐτοῖς· ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.» (Ιω. 20,17). Ο Ιησούς κάνει λόγο στην ἀνοδό Του, την ἀνοδο του νέου Αδάμ (Αναστημένος Ιησούς) στον Ουρανὸ με την οποία η πεπτωκυῖα ἀνθρώπινη φύση ἀνέρχεται στη Βασιλεία του Θεοῦ «κεκαθαρμένη» ἀπὸ την αμαρτία και ἀπολυτρωμένη ἀπὸ τη

¹⁰³ Σ. Δεσπότη, «Εισαγωγή στο *Κατά Ιωάννη*», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ἀνάκτησης: 10-01-2022), σ.32-33.

¹⁰⁴ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Γ', (Αθήνα: ἐκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 332-337.

¹⁰⁵ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 50.

δουλεία του θανάτου. Άρα, ο εν λόγω επιμέρους επίλογος – στόχος του *Κατά Ιωάννη* συνδέεται με τον εξαρχής προβληθέντα στόχο – επίλογο του κεφαλαίου 20 περί του Ιησού Χριστού ως Υιού του Θεού και χορηγού της αιωνίου ζωής.¹⁰⁶

Τέλος, το σημείο της αναγνώρισης του Αναστάντος Χριστού από τον Θωμά συνιστά έναν ακόμα επιμέρους επίλογο – στόχο του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου. Μάλιστα, παραπέμπει στο ομηρικό μοτίβο αναγνώρισης του ήρωα, το οποίο εδράζεται σε ένα σημάδι – όλοι «θυμόμαστε» την αναγνώριση του Οδυσσέα από την πιστή του υπηρέτρια, Ευρύκλεια, μέσω μιας ουλής, την οποία είχε στο πόδι του –, όπως στην προκειμένη περίπτωση «ὁ τύπος τῶν ἤλων» και η λογισμένη «πλευρά». Αξίζει, όμως, να παραθέσουμε τη σχετική περικοπή σχεδόν εν συνόλω: «*Θωμᾶς δὲ εἶς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος ...εἶπεν αὐτοῖς· ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἤλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἤλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω. Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν· εἰρήνη ὑμῖν. εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ· φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.» (Ιω. 20,24-27). Στο εν λόγω απόσπασμα αποκαλύπτεται για μία ακόμη φορά ο θεμελιώδης σκοπός του *Κατά Ιωάννη*: να γίνουν οι αναγνώστες του πιστοὶ στον Ιησὺ Χριστό και ὄχι ἀπιστοὶ ἢ, ορθότερα, δύσπιστοὶ, ὅπως ο Θωμάς, καθὼς με τὸν τρόπο αὐτὸ θα εἶναι «μακάριοι», δηλαδή ευτυχισμένοι. Πριν ολοκληρώσουμε τὴν υποενότητα τῶν στόχων – επιλόγων τοῦ *Κατά Ιωάννη*, θα ἦταν παράλειψη να μην τονίσουμε πὼς μείζων στόχος τοῦ εἶναι και ἡ μνήμη (θέμα τῆς παρούσας εργασίας), ἡ δημιουργικὴ και αγιοπνευματικὴ μνήμη, ἡ οποία, εκπηγάζοντας ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ κτιστοῦ – Ἀκτίστου, ἀνθρωπότητας και θεότητας, στον Σαρκωθέντα Ιησὺ Χριστό, καθίσταται τὸ ὄχημα προκειμένου να θυμόμαστε τὰ σωτηριολογικὰ «ρήματα» και ἔργα «διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν». Ἄλλωστε, ο Ιωάννης συνέγραψε τὸ Ευαγγέλιό του για να αναγιγνώσκειται διαρκῶς και δι' αὐτοῦ να επιτευχθεῖ και ο σκοπός του.¹⁰⁷*

Το ἐπόμενο βήμα στην ἔρευνα τοῦ *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου ἀφορὰ στην τεχντροπία τῆς συγγραφῆς του. Κατ' ἀρχάς, χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου συνιστὰ τὸ ὅτι βρῖθει εκφραστικῶν τρόπων και δραματικότητας – παρά τὸ ὅτι «ξεδιπλώνεται» με λεξιλόγιο κατανοητὸ και ὕφος προσιτὸ στους συμπατριώτες του –.¹⁰⁸ Ἡ ἀνωτέρω δραματικότητα και εκφραστικότητα φανερώνεται στην ἐναλλαγὴ Ἐνικοῦ και Πληθυντικοῦ ἀριθμοῦ. Ἐκτός του ὅτι ἡ χρῆση τοῦ «εμεῖς» συνιστὰ μίᾳ ἀμιγῶς συναισθηματικὴ προσέγγιση και ταυτίζεται με τὴ λεγόμενη «μνήμη γυναίκα» (πνευματικὴ «συγγένεια» μεταξύ Ιωάννη και γυναίκας ὡς προς τὴ μνήμη, τὴ συναισθηματικὴ ἀφετηρία, τὴν ευαισθησία και τὴ δύναμη τῆς ἀγάπης), ἡ ἐπιλογή αὐτὴ οφείλεται στο ὅτι ο «ἡγαπημένος μαθητὴς τοῦ Κυρίου» συγγράφει συχνὰ ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μιμούμενος κατὰ κάποιον τρόπο ο Ιωάννης τὸν Πλάτωνα (ἐστιάζει στο φιλοσοφικὸ περιεχόμενο τῆς

¹⁰⁶ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 272-274.

¹⁰⁷ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, σελ. 286-287.

¹⁰⁸ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 53-54.

διδασκαλίας του δασκάλου του, Σωκράτη, σε αντίθεση με τον Ξενοφώντα, ο οποίος παρουσιάζει το περιεχόμενο της διδασκαλίας του δασκάλου του, Σωκράτη, υπό το πρίσμα της πρακτικής εφαρμογής της), «φωτίζει» την προαιώνια ύπαρξη του Διδασκάλου του, σε αντιδιαστολή προς τους άλλους Ευαγγελιστές, οι οποίοι αποδίδουν τα γεγονότα της επίγειας δράσης Του – σαφές στοιχείο πνευματικότητας του *Κατά Ιωάννη* –.¹⁰⁹ Βέβαια, αξίζει να τονιστεί πως ο Ιωάννης παρέχει, κατ' ουσία, το ίδιο «επαναστατικό» μήνυμα με τους λεγόμενους «Συνοπτικούς» Ευαγγελιστές, καθώς το κοινό σημείο είναι ότι ο Ιησούς Χριστός τα ανακαινίζει όλα (αναγέννηση άνωθεν, καινή εντολή της Αγάπης, κατάργηση του Σαββάτου).¹¹⁰

Παράλληλα, στις ιδιαίτερες τεχνικές του Ιωάννη ανήκουν η λεγόμενη «κυκλική σύνθεση» (επαναφορά της σκέψης) – «ὕδωρ ζῶν» (κεφάλαια 4,7) –, οι «παρανοήσεις» – «λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος· πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρον ὄν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δευτέρον εἰσελθεῖν καὶ γεννηθῆναι;» (Ιω. 3,4)... «ὄς δ' ἂν πῆ ἐκ τοῦ ὕδατος οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή· Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ μηδὲ ἔρχομαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.» (Ιω. 4,14-15) – και η διάσταση μεταξύ των λόγων (και του έργου) του Ιησού Χριστού, από τη μία, και του πλήθους, το οποίο συνεχεται από την καθοδήγηση του σατανά, από την άλλη. Το τελευταίο σχετίζεται με τη θέση (αποδοχής ή απόρριψης), την οποία λαμβάνει ο κάθε άνθρωπος έναντι του προσώπου του Μεσσία και η οποία είναι καταλυτική για τον καθένα τόσο στην παρούσα ζωή όσο και στην αιώνια. Η ανωτέρω διάσταση καθίσταται πρόδηλη μέσω αντιθετικών εννοιών, οι οποίες επέχουν σημαίνουσα θέση στο κείμενο του Ιωάννη, όπως οι «φῶς – σκότος», «ζωή – θάνατος», «ἕιοι Θεοῦ – ἕιοι διαβόλου», «ἐκ τοῦ οὐρανοῦ – ἐκ τοῦ κόσμου», «πίστις – ἀπιστία». Άλλες εκφράσεις, διόλου ευκαταφρόνητες ως προς τη σπουδαιότητά τους, είναι οι «γεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ», «μένειν ἐν τῷ Χριστῷ», «τηρεῖν τὰς ἐντολὰς Τοῦ», «Αγάπη», «μαρτυρία».¹¹¹

Σε συνέχεια του όρου «μαρτυρία», ο Ιωάννης επιμένει στις μαρτυρίες περί της μεσσιανικής αποστολής του Χριστού. Αυτές προέρχονται από τον Θεό Πατέρα (φωνή), το Άγιο Πνεύμα (εν ἴδει περιστερὰς), τους λόγους – «ἐγὼ εἶμι» και «ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν» – και τα «Σημεῖα» του Ἰδίου (Χριστός), τους ανθρώπους (ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, οι πέντε πρώτοι κληθέντες εκ των μαθητῶν και, ειδικά, οι Πέτρος και Θωμάς, η Σαμαρείτισσα, η Μάρθα, ο ιαθεῖς τυφλός και ἄλλοι ἄνθρωποι, ὅπως ο Νικόδημος). Εν συνόψει, ο Ιησούς Χριστός, σύμφωνα με τα αναφερθέντα πρόσωπα, είναι ο Λόγος, η Σοφία, ο Ναός, το Πάσχα.¹¹² Μάλιστα, ο όρος «μαρτυρία» είναι ἄρρηκτα συνδεδεμένος με την έννοια της μνήμης, η οποία λειτουργεί με τρόπο θεμελιακό στο *Κατά Ιωάννη* – κύριο αντικείμενο της παρούσας εργασίας – και εκδηλώνεται, επί παραδείγματι, λεκτικά τρις διά του «ἐνθυμεῖσθαι».

¹⁰⁹ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμοι Α' και Γ', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 15-16, 19-20 (τ. Α'), 292 (τ. Γ').

¹¹⁰ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 24-25.

¹¹¹ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 54-55.

¹¹² Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, σελ. 176-177, 206.

Στο παρόν σημείο αξίζει να γίνει ειδική μνεία στην προαναφερθείσα μαρτυρία, την οποία δίνει ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός για το πρόσωπό Του διά των «*ἐγὼ εἰμὶ*» και «*ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν*», τα οποία βρίσκονται σε προβεβλημένη θέση στο *Κατὰ Ιωάννη*. Πιο συγκεκριμένα, ο Ιησούς δηλώνει διά των ανωτέρω πως είναι: «*ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς*» (σύνδεση με τη σίτιση των πεντακισχιλίων), «*τὸ φῶς τῆς ζωῆς*» (σχέση με την ίαση του τυφλού και, μάλιστα, την πλάση των ματιῶν εκ του μηδενός!), «*ἡ θύρα*», «*ὁ ποιμὴν*», «*ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ*» (αναγωγή στην Ανάσταση του Λαζάρου), «*ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ*», «*ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή*».¹¹³

Επιστρέφοντας, από την άλλη, και διεισδύοντας ἐτι περαιτέρω στο ζήτημα της αποδοχῆς ἢ ἀπόρριψης των λόγων και του έργου του Χριστού, δυνάμεθα να παρατηρήσουμε πως στο *Κατὰ Ιωάννη* Ευαγγέλιο παρουσιάζονται οι ποικίλες, αντιθετικές μεταξύ τους, αντιδράσεις των ανθρώπων και, κυρίως, ὄσων Τον αρνούνται. Συγκεκριμένα, οι αρνητές Του είναι, πρωτίστως, οι θρησκευτικοί ἄρχοντες της εποχῆς, οι οποίοι, ειδικά μετά την Ανάσταση του Λαζάρου, εξυφαίνουν σχέδιο εξόντωσης του Κυρίου, κυρίως λόγω του ισχυρισμού Του ὅτι είναι ο Υἱός του Θεού, αλλά και με τη αιτίαση πως ομιλεῖ με σκληρότητα, φαινόμενα τα οποία ἐνίοτε αποδίδονται σε δαιμόνιο. Στον αντίποδα, ὄσοι αποδέχονται τον λόγο και τα ἔργα του Κυρίου το κάνουν είτε διότι συναισθάνονται πως συνεπάγονται την ὄντως Ζωὴ είτε λόγω των προσωπικῶν τους στοιχείων, τα οποία φανερώνει ο Χριστός χωρίς να ἔχουν ξανασυναντηθεῖ στο παρελθόν (Αγία Φωτεινή), είτε επειδή οι λόγοι Του επαληθεύονται (θεραπεία βασιλικού στην Καπερναού, Ανάσταση Λαζάρου), αλλά και σε περιπτώσεις πρόσκλησης (Πέτρος, Θωμάς) ἢ προτροπῆς («*μὴ μου ἄπτου*») προς τη Μαρία Μαγδαληνή (μυροφόρος).¹¹⁴

Αποτολμώντας να υπεισέλθουμε σε θεολογικά ζητήματα και, μάλιστα, σε ἄμεση συνάφεια με τα προαναφερθέντα αντιθετικά εννοιολογικά ζεύγη «*φῶς – σκότος*», «*ἀλήθεια – ψεῦδος*», «*πίστις – ἀπιστία*», «*ἐλευθερία – δουλεία*», «*ζωὴ – θάνατος*», το πρώτο ζήτημα, το οποίο χρῆζει προβολῆς αφορά στην Κρίση (τόσο της παρούσας ζωῆς ὄσο και της μέλλουσας). Πρόκειται για ἓνα θέμα, το οποίο εξαρτάται από τη δική μας τοποθέτηση (ας θυμηθούμε – μένοντας στο βηματισμό του θέματος της παρουσίας εργασίας σχετικά με τη λειτουργία της μνήμης – και τα σχετικά με την αποδοχῆ ἢ ἀπόρριψη των λόγων και του έργου του Χριστού). Κατ' αναλογία προς το ανωτέρω ζήτημα της Κρίσης λειτουργεῖ και το θέμα της Βασιλείας των Ουρανῶν – «*αἰώνιος ζωὴ*» για τον Ιωάννη –, η οποία θεμελιώνεται στην «*ταύτιση*» Πατρός και Υἱού, καθώς και στην Ενσάρκωση του Λόγου, αλλά πραγματώνεται διά της μυστηριακῆς ζωῆς (Βάπτισμα, Θεία Ευχαριστία). Το ζήτημα της «*αἰώνιου ζωῆς*» συνιστά μείζονος σημασίας θεολογικό αντικείμενο για τον Ιωάννη, το οποίο σαφῶς προβάλλεται από τους λοιπούς Ευαγγελιστές, αλλά ο Ιωάννης το αναδεικνύει ως ἀποτέλεσμα μιας νέας εκ Πνεύματος γέννησης (Βάπτισμα, πίστη), μα και ως κατὰ Χάριν δωρεά.¹¹⁵

¹¹³ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 49-50.

¹¹⁴ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 32-34.

¹¹⁵ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, σελ. 28, 186, 291-295.

Επεκτείνοντας τη συζήτηση για το *Κατά Ιωάννη* σε ευρύτερο θεολογικό πλαίσιο, είναι αδήριτη ανάγκη να τεθούν επί τάπητος κεντρικά θεολογικά ζητήματα, τα οποία είναι υπό πραγμάτευση στο εν λόγω Ευαγγέλιο. Κυρίαρχο θεολογικό ζήτημα είναι η ανωτέρω σημειωθείσα ενότητα - ταύτιση του Ιησού Χριστού με τον Θεό Πατέρα, καθώς και η υική σχέση, η οποία τους χαρακτηρίζει.¹¹⁶ Χαρακτηριστικές σχετικά με το εν λόγω θέμα είναι οι φράσεις, «*υἱὸς τοῦ Θεοῦ*» και «*υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*». Ἄλλωστε, η αποστολή του Ιησού Χριστού είναι η δόξα του Πατρός – και όχι η Κρίση του κόσμου –, η φανέρωσή Του δι’ Αυτού, καθώς και η φανέρωση της αγάπης Του. Το ζήτημα της ενότητας μεταξύ Υιού και Πατρός είναι θεμελιώδες για τον Ιωάννη και εμπίπτει στη λεγόμενη Χριστολογία: ο Υἱὸς επιτελεί το θέλημα του Πατρός, Τον «*θεάται*» και διά του προσώπου του Υιού ο *ἄνθρωπος* ενώνεται με τον Πατέρα.¹¹⁷

Το θεολογικό σημείο, όμως, στο οποίο ο Ιωάννης έχει την πρωτοκαθεδρία είναι το σχετικό με το Ἅγιο Πνεῦμα, καθώς το φέρνει στο προσκήνιο περισσότερο από κάθε άλλον Ευαγγελιστή και, μάλιστα, με τον όρο «*Παράκλητος*», ο Οποῖος καθοδηγεί μετά την Πεντηκοστή την Εκκλησία με προορισμό τους κόλπους του Πατρός και υπομνηματίζει (εξόχως πρόδηλη ανάδειξη της έννοιας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*) στα μέλη της τις διδασκαλίες - αλήθεια του Ιησού Χριστού.¹¹⁸ Ἄλλωστε, ο Τριαδικός Θεός, περί οὔ ὁ λόγος παραπάνω, σχετίζεται και με το Ἅγιο Πνεῦμα και όχι μόνο με τον Υἱό. Εν προκειμένω, το τρίτο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος δηλώνει την παρουσία Του ἤδη από / κατά τη Βάπτισή του Υιού και Τον υποδεικνύει ως Υἱό του Πατρός.¹¹⁹

Πέραν της Χριστολογίας και της Πνευματολογίας, ο Ιωάννης εντρυφά και στην Εκκλησιολογία. Ο εν λόγω «στόχος» επιτυγχάνεται διά των λόγων του Κυρίου περί του «*Ποιμένου*» και της «*Ἀμπέλου*». Δι’ αυτών «*φωτίζεται*» η αδιάρρηκτη σύνδεση του Διδασκάλου με τους μαθητές Του και, κατ’ επέκταση, με όλους τους ανθρώπους, οι οποίοι ακούν και εφαρμόζουν το λόγο Του, χωρίς να αποκλείονται της μερίμνης του Δεσπότη οι υπόλοιποι ἄνθρωποι ανά την Οικουμένη.¹²⁰ Εν κατακλείδι, σε συνάφεια προς τα ανωτέρω, αξίζει να σημειωθεί πως ο Ιωάννης εν πολλοῖς εδράζει το κείμενό του σε δύο θεμελιώδεις έννοιες: την Ἀγάπη – «*οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ’ ἔχη ζωὴν αἰώνιον.*» (Ιω. 3,16)... «*ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.*» (Ιω. 3,25) – και το Φῶς – «*ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.*

¹¹⁶ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Γ', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 333-334.

¹¹⁷ Σ. Δεσπότη, «Σημειώσεις στην εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη. Ιωάννεια έργα-Παῦλος», στο διαδικτυακό τόπο: https://eclass.uoa.gr/modules/document/index.php?course=SOCTHEOL186&openDir=/5ea8001bKbP_o (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ.6.

¹¹⁸ Σ. Δεσπότη, «Εισαγωγή στο *Κατά Ιωάννη*», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ.42.

¹¹⁹ Σ. Δεσπότη, «Σημειώσεις στην εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη. Ιωάννεια έργα-Παῦλος», σελ.6.

¹²⁰ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Πουρνάρα, 2005) 27.

καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν» (Ιω. 1,4-5)... «Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.» (Ιω. 1,9) – (δηλωτικά τόσο του Υἱοῦ ὅσο και του Αγίου Πνεύματος).¹²¹

---

¹²¹ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Πουρνάρα, 2005) 293-295.

2.3 Τα κεφάλαια 1-4 στο *Κατά Ιωάννη*: κείμενο και συγκείμενο

Η αρχή του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου (Πρόλογος και πρώτα κεφάλαια) φανερώνει όλα τα στοιχεία της συγγραφής του Ευαγγελιστή Ιωάννη για τα οποία έγινε διεξοδικά λόγος στην προηγούμενη ενότητα και τα οποία καθιστούν το εν λόγω Ευαγγέλιο ιδιαίτερο, μοναδικό και με εμβριθές θεολογικό περιεχόμενο. Ειδικότερα, το ενδιαφέρον του παρόντος πονήματος επικεντρώνεται στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του *Κατά Ιωάννη*. Ωστόσο, η προσοχή είναι εξίσου προσανατολισμένη στο να αποφευχθεί η αποσπασματική προσέγγιση του υπό μελέτη Ευαγγελίου και στο να αναδειχθεί ο «διάλογος» των τεσσάρων πρώτων κεφαλαίων με το υπόλοιπο κείμενο υπό την έννοια ότι το πνεύμα, το οποίο το διατρέχει, είναι κοινό.

Κατ' αρχάς, η καινοτόμος αρχή στο *Κατά Ιωάννη* αφορά σε έναν ύμνο (προοιμιακός ύμνος), ο οποίος συνιστά και το προλογικό μέρος του εν λόγω Ευαγγελίου. Η δομή του αναφερθέντος ύμνου διαρθρώνεται ως εξής: Α) Ο Λόγος (Υιός) ως υπόσταση σε διάλογο με τον Πατέρα και τη Δημιουργία (στ.1-9), Β) Η αποδοχή ή απόρριψη του Λόγου από τους ανθρώπους (στ. 10-13) και Γ) Η Ενσάρκωση του Υιού και Λόγου του Θεού (στ.14-18). Ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος θεμελιώνει τον Πρόλόγο του σε ένα πλαίσιο, το οποίο έγκειται, από τη μία, στα πρόσωπα, τα οποία πρωταγωνιστούν στην αφήγησή του – Ιησούς Χριστός ως ο προαιώνιος Λόγος και μετέπειτα Σαρκωθείς, άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (μάρτυρας της θεότητας του Χριστού), άνθρωποι (πιστοί και αρνητές) –. Από την άλλη, περιλαμβάνει τα μείζονος σημασίας θέματα, τα οποία «φωτίζονται» όχι μόνο στον προοιμιακό ύμνο, αλλά διατρέχουν ως «νεύρα» το σύνολο του ευαγγελικού κειμένου (συγκείμενο) – σχέση Λόγου και Πατρός, καινή Δημιουργία, παροχή φωτός και ζωής, Ενσάρκωση του Υιού και Λόγου του Θεού, μη αποδοχή Του, κατά Χάριν υιοθεσία εν γνώσει της Αληθείας όσων εγκολπώνονται το ευ-αγγέλιο –.¹²² Αξιοσημείωτο είναι το ότι ήδη από τον πρώτο στίχο ο Πρόλογος – για να μην πούμε όλο το Ευαγγέλιο – βρίσκεται σε «παραλληλισμό» με τη «Γένεση»: «*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*» / «*ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*» υπό την έννοια ότι ο Λόγος είναι ο «ιθύνων νους» τόσο της πρώτης όσο και της καινής Δημιουργίας.¹²³ Τα ανωτέρω επαναλαμβάνονται και στη συνέχεια του προοιμιακού ύμνου: «*καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.*» (1,3).¹²⁴

Κατόπιν και σε συνέχεια των ανωτέρω, ο προοιμιακός ύμνος του *Κατά Ιωάννη* προβαίνει κατά το πρότυπο της «Γένεσης» στη μετάβαση από την κοσμολογία στην ανθρωπολογία, καθώς γίνεται λόγος στην κορωνίδα της Δημιουργίας, τον άνθρωπο. Στο σημείο αυτό προβάλλεται το πρόσωπο του Βαπτιστού Ιωάννη, ο οποίος μαρτυρεί περί του Φωτός. Ο λόγος περί του Φωτός αφορά στον αναφερθέντα «Λόγο» – και όχι τον «Λόγο» των αρχαίων φιλοσόφων είτε ως «Λόγο Θεό» (Στωικοί φιλόσοφοι) είτε

¹²² Σ. Δεσπότη, *Δοκίμια στο Κατά Ιωάννη: Ποίηση και Θεολογία. Η Καινή Διαθήκη στον 21^ο αιώνα*, (Αθήνα: εκδόσεις TREMENDUM, 2014) 19-27.

¹²³ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 365-369.

¹²⁴ Χρήστου Καρακόλη, «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος... Το αποκλειστικά παλαιοδιαθηκικό υπόβαθρο, η μετεξέλιξη και η θεολογική σημασία του όρου Λόγος στο Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο», στο *Ο Θεός της Βίβλου και ο Θεός των φιλοσόφων* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2012) 146.

ως αιώνια αρχή εναρμόνιας αλληλοδιαδοχής και σύνθεσης των αντιθέτων (Ηράκλειτος) είτε με την έννοια χρήσης από τον ιουδαίο Φίλωνα (20-50μ.Χ.) –, τον Υιό και Λόγο του Θεού, τον Μονογενή, τον Χριστό ως προαιώνιο Θεό και Δημιουργό, τον πάροχο της Ζωής, τον εν χρόνω Σαρκωθέντα, Σταυρωθέντα και Αναστάντα, κατά τον τρόπο με τον οποίο αναδύονται τα ανωτέρω στους πρώτους στίχους του Προλόγου.¹²⁵ Στο δεύτερο μέρος του Προλόγου και μετά το ρήμα αορίστου χρόνου «ἦλθεν» δηλώνεται, σε αντιστοίχιση με την «Ἐξοδο» πια, ο ερχομός του Κυρίου διά της Ενανθρώπησης με διαφορούμενο, ωστόσο, αποτέλεσμα: την απόρριψή Του, από τη μία, και μάλιστα από τους «οικείους» Του και την αποδοχή Του, από την άλλη, από όσους Τον αναγνωρίζουν ως «Κύριό τους και Θεό τους», με συνέπεια να καθίστανται (οι τελευταίοι) «τέκνα Θεοῦ».¹²⁶

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος του προοιμιακού ύμνου γίνεται λόγος στην Ενσάρκωση του Κυρίου. Μάλιστα, με τον όρο «μονογενής» επανέρχεται η σχέση μεταξύ Υιού και Πατρός, η οποία στο πρώτο μέρος του Προλόγου του *Κατά Ιωάννη* είχε δηλωθεί με το «πρὸς τὸν Θεὸν» (αρχή της συμπερίληψης). Εν τω μεταξύ, ένας άλλος όρος, ο οποίος εμφανίζεται αποκλειστικά στον *Ιωάννη*, είναι η «χάρις», η οποία μαζί με την «ἀλήθεια» – έννοιες σε κατά κόρον χρήση στο *Κατά Ιωάννη* (συγκείμενο) – συνιστούν τις δωρεές, οι οποίες παρέχονται στους πιστούς «διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ». Πριν την ολοκλήρωση όσων σχετίζονται με τον Πρόλογο αξίζει να τονιστεί η εντεκάκις χρήση του ρήματος «ἦν». Με τον ανωτέρω τρόπο ο *Ιωάννης* υπομνηματίζει – για να μη λησμονούμε τα περί μνήμης και της λειτουργίας της στο *Κατά Ιωάννη* – ότι ο Πατήρ και ο Υιός συνυπάρχουν προαιώνια.¹²⁷ Εξακολουθώντας να παρακολουθούμε το πρώτο κεφάλαιο του *Κατά Ιωάννη*, το ξεκίνημα του πρώτου, κατά βάση, μέρους του υπό μελέτη Ευαγγελίου συνιστά στην πραγματικότητα τη μετάβαση από το προλογικό μέρος στο κύριο σώμα του κειμένου. Η εν λόγω μετάβαση επιτυγχάνεται με τον *Ιωάννη* τον Βαπτιστή, ο οποίος μαρτυρεί περί του Φωτός, ενώ με τα «Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος... ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν» (1,15) σημειώνει με έμφαση τόσο πως ο *Ιησούς Χριστός* υπήρχε πριν από εκείνον όσο και τη «μικρότητα» απέναντί Του.¹²⁸

Ο άγιος *Ιωάννης* ο Πρόδρομος γίνεται και το μέσο «μετάβασης» προς το πρόσωπο του *Ιησού Χριστού* – το Οποίο θα πρωταγωνιστήσει στο εξής στην αφήγηση του *Κατά Ιωάννη* – με τη φράση (και, μάλιστα, δις): «ἴδε ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ.» (1,29/1,36)¹²⁹ Η κλήση των πέντε πρώτων μαθητών, η οποία ακολουθεί, διαδραματίζεται με τρόπο διαδοχικό και με σαφή στοιχεία δραματικότητας: ο πρωτόκλητος Ανδρέας, παρά το ότι οι πρώτοι κληθέντες μαθητές είναι δύο (το όνομα του ενός δεν αναφέρεται),

¹²⁵ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 343, 345, 382-383.

¹²⁶ Σ. Δεσπότη, *Δοκίμια στο Κατά Ιωάννη: Ποίηση και Θεολογία. Η Καινή Διαθήκη στον 21^ο αιώνα*, (Αθήνα: εκδόσεις TREMENDUM, 2014) 36-42.

¹²⁷ Graig Keener's, *The Gospel of John*, σελ. 369.

¹²⁸ Σ. Δεσπότη, *Δοκίμια στο Κατά Ιωάννη: Ποίηση και Θεολογία. Η Καινή Διαθήκη στον 21^ο αιώνα*, σελ. 40-48.

¹²⁹ Graig Keener's, *οπ. παρ.*, σελ. 391.

προσκαλεί τον αδερφό του, Σίμωνα, ο οποίος «λαμβάνει» από τον Κύριο το όνομα Πέτρος («σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν»), ενώ ο Φίλιππος μετά τη δική του κλήση από τον Κύριο προσκαλεί τον «πρωτοεμφανιζόμενο», σε σχέση με τα συνοπτικά Ευαγγέλια, Ναθαναήλ. Ο εν λόγω μαθητής, μάλιστα, «αναλαμβάνει το ρόλο» ενός ακόμα «μάρτυρα» του Χριστού μετά τη «φωνὴ βοᾶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ» (Ιωάννης), αποκαλώντας τον Ιησὺ «Υἱὸ τοῦ Θεοῦ». Ο Ναθαναήλ είναι, κατ' ουσία, ο πρωταγωνιστής της σχετικής ευαγγελικής περικοπής (και όχι οι «διάσημοι» Πέτρος, Ανδρέας ή και ο «ἡγαπημένος μαθητής τοῦ Κυρίου» και συγγραφέας, Ιωάννης) στο πρόσωπο του οποίου τοποθετείται κάθε καλοπροαίρετος άνθρωπος.¹³⁰ Ολοκληρώνοντας, χρήζουν μνείας τα «ἔρχεσθε καὶ ἴδετε» (του Κυρίου) και «ἔρχου καὶ ἴδε» του Φιλίππου προς τον Ναθαναήλ, αλλά και της αδελφής του Λαζάρου, Μαρίας, προς τον Χριστό προ της Ανάστασης του «φίλου» Του, καθώς, αφενός, διατρέχουν το σύνολο του *Κατὰ Ιωάννη* (συγκείμενο) και, αφετέρου, υποδηλώνουν την πρόσκληση κάθε ανθρώπου προς την όντως Ζωή και το Φως.¹³¹

Παρά την αναντίρρητη αξία των ανωτέρω, προτεραιότητα αποτελεί η ανάδειξη της σπουδαιότητας του μοτίβου του γάμου, ενός μοτίβου, το οποίο δεν αφορά μόνο στο πρώτο «Σημείο» στο *Κατὰ Ιωάννη* Ευαγγέλιο (γάμος εν Κανά της Γαλιλαίας), αλλά και στη συζήτηση του Κυρίου με τη Σαμαρείτισσα στο φρέαρ του Ιακώβ, καθώς και στο διάλογό Του με τον Νικόδημο. Για την ανάδειξη των άρτι αναφερθέντων κρίνεται σκόπιμη η αναδρομή στο παρελθόν, προκειμένου να καταστεί ξεκάθαρο πως το μοτίβο του γάμου δεν ήταν άγνωστο στους Ισραηλίτες.¹³² Ειδικότερα, τον 8^ο αιώνα π.Χ. ο Προφήτης Ωσηέ βιώνει με τρόπο οδυνηρό την απομάκρυνση («μοιχεία») του λαού από τον Θεό διά της λατρείας των θεών Βααλείμ. Συγκεκριμένα, επρόκειτο για ειδωλολατρικούς θεούς γονιμότητας η λατρεία των οποίων επέσυρε σφοδρό πλήγμα στις πηγές ζωής (χλωρίδα και πανίδα) των Ισραηλιτών έως ότου επιστρέψουν στην πίστη στον αληθινό Θεό. Κατ' ουσία, ο λαός του Ισραήλ διέρρηξε τη Διαθήκη του με τον Θεό, το «γάμο» του, με απότοκο η αποκατάσταση του «γάμου» να μετατεθεί για το τέλος της ιστορίας της σωτηρίας. Σχετικά με την ολοκλήρωση του αναφερθέντος γάμου, χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα χωρία από τον Προφήτη Ωσηέ: «*Τη μέρα εκείνη άντρα μου θα Με αποκαλέσεις... Μαζί σου θα ενωθώ για πάντα με τα δεσμά του γάμου. Για δώρα γαμήλια θα σου προσφέρω υποστήριξη και προστασία, αγάπη και συμπόνια*». Εκ των ανωτέρω τεκμαίρεται η ομοιότητα μεταξύ του Προφήτη Ωσηέ και του Ιωάννη, καθώς και οι δύο μεταχειρίζονται αιχμηρή, μα και παρηγορητική γλώσσα, αλληγορικό, γοητευτικό και φλογερό λόγο. Άλλωστε, ένα από τα προσωνύμια του μαθητή της Αγάπης είναι: «Ιωάννης της Παλαιάς Διαθήκης».¹³³

¹³⁰ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 475, 479-481.

¹³¹ Σ. Δεσπότη, *Δοκίμια στο Κατὰ Ιωάννη: Ποίηση και Θεολογία. Η Καινή Διαθήκη στον 21^ο αιώνα*, (Αθήνα: εκδόσεις TREMENDUM, 2014) 56-64.

¹³² Graig Keener's, *The Gospel of John*, σελ. 498.

¹³³ Σ. Δεσπότη, «Το Ιω. 2-4 και το μοτίβο της γαμήλιας εμπειρίας του Πάσχα», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ.1-2.

Έναν αιώνα αργότερα (7^{ος} αιώνας π.Χ.) ένας άλλος Προφήτης, ο Προφήτης Ιερεμίας (650-568π.Χ.), βλέποντας την καταστροφή της Ιερουσαλήμ και του Ναού του Σολομώντα να είναι προ των πυλών, κάνει, επίσης, λόγο στην απιστία του λαού του Ισραήλ προς τον Θεό και στη στροφή του προς τους θεούς Βααλείμ, απιστία, η οποία θα απαιτήσει μία νέα, «Καινή» Διαθήκη, γραμμένη στην καρδιά και το νού αυτήν τη φορά. Ας παρακολουθήσουμε το αποκαλυπτικό απόσπασμα: «*Θυμάμαι πόσο πιστή Μου ήσουν στα νιάτα σου και πόσο μ' αγαπούσες, όταν ήμασταν νιόπαντροι*». ¹³⁴ Ανάλογα μηνύματα εκπηγάζουν και από τον Προφήτη Ιεζεκιήλ, μισό περίπου αιώνα μετά (τέλη 6^{ου} αιώνα π.Χ.), όταν ο Προφήτης βίωνε την εξορία. Μόνο που στην περίπτωση αυτή είναι έντονη η παρουσία της ελπίδας της επανένωσης του λαού με τον «Νυμφίο» Θεό: «*Θα σας ραντίσω με καθαρό νερό και θα εξαγνιστείτε απ' την ακαθαρσία της ειδωλολατρίας σας... θα είστε λαός Μου κι εγώ θα είμαι Θεός σας*». Ελπιδοφόρο μήνυμα μεταδίδεται ομοίως και από τον Προφήτη Ησαΐα (774-686π.Χ.): «*Και τ' όνομά σου πια δε θα 'ναι "η εγκαταλειμμένη" ούτε χώρα σου θα ονομάζεται πια "η έρημη", αλλά θα λέγεσαι "η αγαπημένη του Θεού" κι η χώρα σου θα λέγεται "η γυναίκα Του". Γιατί ο Κύριος θα σε ξαναγαπήσει και θα 'ναι για τη χώρα σου ο άντρας Της. Όπως ο νέος ενώνεται σε γάμο με παρθένα, έτσι κι ο Πλάστης σου μ' εσένα θα ενωθεί. Κι όπως χαρά για τον γαμπρό είναι η νύφη, έτσι χαρά για τον Θεό σου θα 'σαι εσύ*». ¹³⁵

Στο ίδιο πλαίσιο είναι σημαντικό να καταστεί σαφές ότι τα περί «Γάμου» είναι κεντρική θέση του ιουδαϊσμού, αναφορικά στην παραδοθείσα Διαθήκη στον Μωυσή (1569-1449π.Χ.) εκ μέρους του Θεού στο όρος Σινά. Προς ενίσχυση του άρτι αναφερθέντος δεδομένου χρήζει σημείωσης πως τον 2^ο αιώνα μ.Χ. ο Ραββί Ακίβα (50-135μ.Χ.) κάνει λόγο στο γάμο του βασιλιά Σολομώντα (10^{ος} αιώνας π.Χ.) με τη Σουλαμίτιδα του «Άσματος» ως σύμβολο του «Γάμου» μεταξύ του Γιαχβέ και του λαού του Ισραήλ. Κατ' ουσία, μέχρι τα Έσχατα διατρέχεται η περίοδος του αρραβώνα, καθώς ο «Γάμος» θα τελειωθεί στη Βασιλεία του Θεού. Κατά τα ανωτέρω, οι έννοιες της Εξόδου από την Αίγυπτο της ειδωλολατρίας και του Γάμου είναι απολύτως συμβατές. Αποτελούσαν, μάλιστα, για τους Ισραηλίτες αντικείμενο ανάμνησης – ιουδαϊκό Πάσχα – (αναφύεται για μία ακόμα φορά το επίδικο ζήτημα της προκείμενης μελέτης αναφορικά στη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης και, συγκεκριμένα, της πολιτισμικής μνήμης, η οποία αξιοποιείται για την εδραίωση του λεγόμενου πολιτισμού της ανάμνησης και, κατ' επέκταση, για τη συγκρότηση του έθνους των Εβραίων), αλλά και προσδοκίας ως προς το τέλος του παρόντος κόσμου. ¹³⁶

Εν ιδει σύνοψης μέχρι τώρα, στον Πρόλογο του *Κατά Ιωάννη Ευαγγελίου* ο Ιησούς Χριστός προβάλλεται ως ο προαιώνιος Υιός και Λόγος του Θεού, ο μετέπειτα Σαρκωθείς. Εν συνεχεία και σε άμεση συνάφεια με τα αναφερθέντα από την ιουδαϊκή

¹³⁴ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 249.

¹³⁵ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, σελ. 246.

¹³⁶ Σ. Δεσπότη, «Το Ιω. 2-4 και το μοτίβο της γαμήλιας εμπειρίας του Πάσχα», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σελ. 3-4.

παράδοση, στο πρώτο μέρος «αναλαμβάνει» το ρόλο του πραγματικού «Νυμφίου» στο γάμο, ο οποίος λαμβάνει χώρα στην Κανά της Γαλιλαίας. Μάλιστα, το «σημείο» της μεταβολής του ύδατος – υλικό καθαρού για τους Ιουδαίους, κατά παράδοση, – σε αρίστης ποιότητας οίνο δεν είναι άνευ σημασίας.¹³⁷ Τουναντίον, είναι συμβολικό και συνδεδεμένο τόσο με τη δόξα του Κυρίου όσο και με τα γεγονότα τα οποία έπονται, με κορύφωση την ίαση του εκ γενετής τυφλού (πλάση οφθαλμού εκ του μηδενός) και την Ανάσταση του «τεταρταίου» Λαζάρου (συγκείμενο)¹³⁸. Με τον τρόπο αυτό ο Ιησούς Χριστός εγκαινιάζει την εποχή της Ανακεφαλαίωσης και, μάλιστα, εν μέσω των απλών ανθρώπων της ακάθαρτης Γαλιλαίας. Το επόμενο γεγονός της δράσης του Κυρίου στο *Κατά Ιωάννη* αφορά στη βίαιη εκκαθάριση του Ναού του Σολομώντα. Το εν λόγω συμβάν έρχεται σε αντίθεση με το κλίμα αγκαλλίασης, το οποίο επικρατεί ενόψει του επερχόμενου ιουδαϊκού Πάσχα, αλλά ο Χριστός θεμελιώνει τις πράξεις Του στο «*λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτὸν.*» (3,19). Προφανώς, υπομνηματίζεται (παρούσα και πάλι η λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*, της συλλογικής – ιστορικής μνήμης στην προκείμενη περίπτωση, καθώς ο λόγος του Κυρίου απέχει από την επιβεβαίωσή Του μικρό χρονικό διάστημα και, σε κάθε περίπτωση, λιγότερο από εξήντα έτη, όριο μετάβασης στην πολιτισμική μνήμη) η θανάτωση και Ανάσταση «*ἐν τρισὶν ἡμέραις*» του Ναού του Σώματος Του.¹³⁹

Τα ανωτέρω γεγονότα – μεταβολή ύδατος σε οίνο και «καθαρός» του οίκου του Πατρός – συνιστούν το ξεκίνημα της δημόσιας παρουσίας του Κυρίου και συγκαταλέγονται στα «ορατά» στοιχεία διά των οποίων οι παρευρισκόμενοι μεταστρέφονται. Ωστόσο, στο επόμενο κεφάλαιο του *Κατά Ιωάννη*, το τρίτο, το «σημείο» δράσης μετατοπίζεται στο εσωτερικό της ανθρώπινης καρδιάς μέσα από τη συζήτηση μεταξύ του Κυρίου και του κεκρυμμένου μαθητή Του και μέλους του ιουδαϊκού συνεδρίου, Νικοδήμου.¹⁴⁰ Βέβαια, το εντυπωσιακό είναι ότι τα δύο αυτά κεφάλαια, δεύτερο και τρίτο, ενώ παρουσιάζουν διαφορές ως προς τον αριθμό των ακροατών του Χριστού και ως προς τη στόχευση των δράσεων – λόγων Του (εξωτερικό Ναού – εσωτερικό καρδιάς), παρουσιάζουν συνάφεια όσον αφορά τον χώρο και τον χρόνο δράσης (Ιεροσόλυμα και Πάσχα). Παράλληλα, στο ίδιο πλαίσιο των κοινών γνωρισμάτων, όλα τα προαναφερθέντα γεγονότα χαρακτηρίζονται από έντονο συμβολισμό: α) το υλικό του καθαρού των Ιουδαίων μεταβάλλεται σε οίνο από τον «Νυμφίο» Χριστό η ένωση με τον οποίο γίνεται διά του οίνου (Αίμα) και του άρτου (Σώμα), β) η εκκαθάριση του Ναού και η υπόσχεση περί ανοικοδόμησής του συνδέεται με τη Σταυρική Θυσία και την Ανάσταση του Κυρίου «*ἐν τρισὶν ἡμέραις*» και γ) η αναμόρφωση του ανθρώπου περνά μέσα από την «*ἐν ὕδατι καὶ πνεύματι*» αναγέννησή του. Η εν λόγω αναγέννηση, μάλιστα, δεν είναι αποσυνδεδεμένη από την

¹³⁷ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 501, 509.

¹³⁸ Σ. Δεσπότη, *Δοκίμια στο Κατά Ιωάννη: Ποίηση και Θεολογία. Η Καινή Διαθήκη στον 21^ο αιώνα*, (Αθήνα: εκδόσεις TREMENDUM, 2014) 110.

¹³⁹ Graig Keener's, *The Gospel of John*, σελ. 519, 524, 527.

¹⁴⁰ Graig Keener's, *όπ. παρ.*, σελ. 533.

Ἐξοδο των Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴ γῆ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν πορεία τους με προορισμὸ τὴ σωτηρία.¹⁴¹

Υπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἀνωτέρω μπορούμε πια νὰ ἐμβαθύνουμε στὴ συνάντησι καὶ τὸ διάλογο μεταξὺ τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ Νικοδήμου. Για νὰ πάρουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ Νικόδημος εἶναι κρυφός – γιὰ τὸ φόβο τῶν Ἰουδαίων – μαθητῆς τοῦ Χριστοῦ, γεγονός τὸ ὁποῖο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν προσφώνησι «*ραββὶ*». Ὁ Νικόδημος, λοιπόν, μετὰ τὴ δύση τοῦ ἡλίου ἐπισκέπτεται τὸν Κύριον προκειμένου νὰ τὸν καθοδηγήσει καὶ νὰ τοῦ ἀποκαλύψει τὸ περιεχόμενον τῶν πράξεών Του. Ὁ Νικόδημος βλέπει στὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ (κατὰ κάποιον τρόπο ὡς ἄλλον Μωσῆ) καὶ, ἀφοῦ κατασταλάζει μέσα τοῦ ἡ πίστι – τὸ δηλώνει καὶ τὸ ὄνομά του: νίκη ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ δήμου – φτάνει στὸ σημεῖο νὰ γίνῃ, ὅπως καὶ ἡ Μαρία, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Λαζάρου, «*μυροφόρος*». Ὁ Διδάσκαλος ἀπευθύνεται στὸν Νικόδημο με τὸ «*ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν*» (δείγμα αὐθεντίας) καὶ ἀμέσως θέτει τὸ ζήτημα τῆς ἀναγέννησις ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐκ Θεοῦ «*γέννησις*» «*ἐν πνεύματι καὶ ὕδατι*», προκειμένου δι’ αὐτῆς νὰ γίνῃ πολίτης τῆς Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Εἶναι ἡ δευτέρη φορὰ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κύριος ἀποτείνεται σὲ ἕναν μαθητὴ Του ποὺ Τὸν ἀποκαλεῖ «*ραββὶ*» καὶ Υἱὸ τοῦ Θεοῦ με τὸ «*ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω ὑμῖν*». Ἡ πρώτη ἦταν στὸν Ναθαναήλ.¹⁴²

Στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ με πρόθεσι ἀνακεφαλαιωτικὴ κρίνεται σκόπιμον νὰ τονιστεῖ πῶς οἱ ἔννοιες «*Πνεῦμα*» καὶ «*ὔδωρ*» ἐπέχουν σημαίνουσα θέσι καὶ διαχρονικὴ διάστασι στὴ χριστιανικὴ γραμματεία ἀπὸ τὰ πρωτόλεια ὡς τὸ ὑπὸ μελέτη *Κατὰ Ἰωάννη* Εὐαγγέλιον. Εἰδικότερα, συναντᾶμε τὶς ἀνωτέρω ἔννοιες τόσο στὴν ἀρχὴ τῆς Δημιουργίας («*καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος*») ὅσο καὶ στὸν Προφήτη Ἰεζεκιήλ, ὁ ὁποῖος κάνει λόγον σὲ «*ποίησι κακῆς καρδιάς / πνεύματος*», καθὼς καὶ στὴν «*Ἐξοδο*» (διάσωσι / διάβασι Ἰσραηλιτῶν διαμέσου τοῦ ὕδατος).¹⁴³ Παράλληλα, ὡστόσο, με τὶς ἔννοιες τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ ὕδατος (πρόδηλη ἡ σημειολογία τοῦ Βαπτίσματος), στὸν Ἰωάννη ἀναδεικνύεται καὶ ἡ ἔννοια τῆς «*Ἵψωσις*», πάντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὸ Πνεῦμα, τὸν Παράκλητον. Πρόκειται γιὰ τὴν ὕψωσι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὸ Σταυρὸ, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἵψωσὴ Του στὸν Οὐρανόν. Επιστρέφοντας στα τῆς ἀναγέννησις τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πιστεύοντος στὸν Λόγον, ἀξίζει νὰ θυμηθούμε – αὐτὸ, ἄλλωστε, μας «*υπαγορεύει*» νὰ κάνουμε τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς παρούσας ἐργασίας περὶ τῆς μνήμης – ὅτι ὁ Ἰωάννης ἔχει προαναγγεῖλει ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὸν Πρόλογον τοῦ Εὐαγγελίου του, τὰ σχετικὰ με τὴν ἐν λόγῳ ἀναγέννησι, ξεκαθαρίζοντας ὅτι με τὸν τρόπο αὐτὸ πραγματώνεται ἡ κατὰ Χάριν υιοθεσία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Θεόν.¹⁴⁴

Τὸ ἐπόμενο βῆμα στὸ βηματισμὸ ἐντὸς τῶν ὁδῶν τοῦ λαβυρίνθου τοῦ *Κατὰ Ἰωάννη* Εὐαγγελίου ἀφορᾶ στα τῆς πίστις στὸν Χριστὸ καὶ στα τῆς σωτηρίας, πάντοτε στο

¹⁴¹ Σάββα Αγουρίδη, *Τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 246.

¹⁴² Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 533, 536, 563.

¹⁴³ Σάββα Αγουρίδη, *Τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, σελ. 224.

¹⁴⁴ Σάββα Αγουρίδη, ὀπ. παρ., σελ. 198.

πλαίσιο του διαλόγου του Σωτήρα με τον Νικόδημο. Δεν είναι τυχαίο ότι και στο εν λόγω σημείο ο Ιησούς επιστρατεύει το «*ἀμὴν, ἀμὴν, λέγω σοι*» και, μάλιστα, με χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου (ομιλούν Πατήρ, Υἱός – και Ἅγιο Πνεῦμα –), ενώ έπονται τόσο τα της Ὑψωσης του Υἱού του Ανθρώπου – με τη διττή έννοια με την οποία δηλώθηκε παραπάνω –, κατ’ εντυπωσιακή αντιπαραβολή προς την ὕψωση του όφεως στην έρημο από τον Μωυσή, όσο και τα της Κρίσης. Εν ολίγοις, η πίστη στον Χριστό είναι το «αντίδοτο» της απώλειας, χορηγεί τη σωτηρία και την αιώνια ζωή, ενώ – σημειωτέον – ο Υἱός και Λόγος του Θεού δεν έρχεται ως Κριτής, αλλά ως Σωτήρας του κόσμου. Ενδιαφέρον, μάλιστα, παρουσιάζει η κλιμάκωση του όρου «*υἱός*»: «*υἱός τοῦ ἀνθρώπου*», «*ὁ μονογενῆς υἱός*», «*ὁ υἱός*», «*ὁ υἱός τοῦ Θεοῦ*». Ο Ιησούς Χριστός δεν οδηγεί απλώς στην Έξοδο και τη Γη της Επαγγελίας, όπως ο Μωυσής, αλλά στην ὕψωση / άνοδο στην αιώνια ζωή, στο Φως (εν αντιθέσει προς το σκότος, το οποίο είναι και ρεαλιστικό, καθώς η συνάντηση Ιησού – Νικοδήμου γίνεται τη νύχτα). Ολοκληρώνοντας, η Κρίση αφορά σε αυτούς, οι οποίοι, ενώ το Φως τους προσεγγίζει, εκείνοι το απορρίπτουν για το σκοτάδι και, κατά συνέπεια, όπως η σωτηρία είναι για τους πιστεύοντες – και η αιώνια ζωή – ,τους αρνητές του Φωτός τους περιμένει η αιώνια οργή.¹⁴⁵

Σε απόλυτη συνάφεια με τα προαναφερθέντα περί αναγέννησης βρίσκονται και όσα παραθέτει ο Ιωάννης στη συνέχεια, αναφορικά στα βαπτίσματα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου και των μαθητών του Χριστού. Κανένα εξ αυτών δεν κομίζει την αναγέννηση και την αιώνια ζωή, παρά την αναμφισβήτητη υψηλή αξία τους στο συγκεκριμένο χωροχρόνο κατά τον οποίο διεξάγονταν.¹⁴⁶ Το ίδιο αναποτελεσματική αναδεικνύεται και η λειτουργία του ύδατος στις δύο κολυμβήθρες (Βηθεσδά και Σιλωάμ) ως προς το ζητούμενο και το ποθούμενο, το οποίο δεν είναι άλλο από τη «ζωή την ατελεύτητο». Η τελευταία αναφορά στις δύο κολυμβήθρες σχετίζεται με το πέμπτο και ένατο κεφάλαιο, αντίστοιχα, γεγονός το οποίο σημειώνεται για να καταδειχθεί πως το κείμενο των τεσσάρων πρώτων κεφαλαίων δεν ερευνάται αποκομμένο από το υπόλοιπο κείμενο του *Κατά Ιωάννη* (συγκεκριμένο), μα σε «διάλογο» με αυτό προκειμένου να καταστεί σαφές ότι ο Ιωάννης θέτει εξ αρχής τις σταθερές («Γάμος με τον Νυμφίο», «αναγέννηση “έν πνεύματι και ὕδατι”», «*τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν*») επί των οποίων συγγράφει το τέταρτο κατά χρονολογική σειρά Ευαγγέλιο και οι οποίες διατρέχουν το σύνολο του συγγράμματος.¹⁴⁷ Επιστρέφοντας στα βαπτίσματα, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ του βαπτίσματος του Χριστού και των αντιστοιχών του Ιωάννη του Βαπτιστή και των μαθητών Του είναι το Ἅγιο Πνεῦμα, ως αποτέλεσμα της Ὑψωσης του Κυρίου – πάντοτε με τη διττή έννοια του όρου «Ὑψωση» –.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Graig Keener’s, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 563.

¹⁴⁶ Graig Keener’s, *The Gospel of John*, σελ. 577.

¹⁴⁷ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 215-216.

¹⁴⁸ Σ. Δεσπότη, «Το Ιω. 2-4 και το μοτίβο της γαμήλιας εμπειρίας του Πάσχα», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022), σ.8-9.

Παράλληλα, αξίζει να δοθεί έμφαση και στον όρο «νυμφίος», τον οποίο αναφέρει ο Ιωάννης ο Βαπτιστής. Ο «νυμφίος» είναι ο Ιησούς Χριστός (και νύφη Του η Εκκλησία) και όχι ο Ιωάννης. Ο Βαπτιστής του Κυρίου είναι ο παράνυμφος, ο «νυμφαγωγός», ο οποίος μεσιτεύει για τον «νυμφίο» και Τον οδηγεί στην Εκκλησία. Δύο είναι τα στοιχεία, τα οποία προκύπτουν από το εν λόγω απόσπασμα του *Κατά Ιωάννη* περί του «νυμφίου»: η χαρά (χαρά πεπληρωμένη), την οποία νιώθει ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (όπως η χαρά, την οποία σκόρπισε ο Κύριος στον γαμπρό στο γάμο στην Κανά) και η φωνή του Χριστού, η οποία έρχεται να οδηγήσει σε σιγή τη φωνή του μεσίτη και «νυμφαγωγού» («*φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ*»). Νομοτελειακά, λοιπόν, στη συνέχεια σε πρώτο πλάνο τίθεται ο λόγος του Χριστού, ο οποίος έρχεται να αντικαταστήσει το μωσαϊκό Νόμο. Το στοιχείο, το οποίο καθίσταται στο εξής καθοριστικό είναι η μαρτυρία του Χριστού, καθώς Αυτός «*ἤκουσεν καὶ ἐώρακεν*» τα ρήματα του Θεού και, εξ αυτού, είναι ο χορηγός της αιωνίου ζωής, μα και του Αγίου Πνεύματος σε όσους Τον πιστεύουν. Στον αντίποδα, η απάρνηση των λόγων Του συνεπάγεται την αιώνια οργή.¹⁴⁹ Έχοντας πια αναδείξει τα του νέου «Γάμου» (ανακαίνιση της καρδιάς του ανθρώπου, έλευση του πραγματικού Νυμφίου και πρόταξη των λόγων Του, της Νέας Διαθήκης), βρισκόμαστε στο σημείο της συνάντησης του Νυμφίου με τη νύφη στο πρόσωπο μιας αλλοδαπής, μιας Σαμαρείτισσας. Στην εν λόγω συνάντηση θα λάμψουν τα στοιχεία του ζώντος ύδατος, της όντως λατρείας, του Πνεύματος και της Αληθείας.

Κατ' αρχάς, είναι αδήριτη ανάγκη να καταστεί σαφές ότι το νερό, γενικά, και τα πηγάδια, ειδικότερα, διαδραματίζουν διαχρονικά σημαίνοντα ρόλο στη ζωή των ανθρώπων στην Ανατολή, καθώς και στη χλωρίδα και την πανίδα αυτής της περιοχής του πλανήτη. Παράλληλα, πέραν του υδάτινου στοιχείου, το οποίο είναι, προφανώς, κυρίαρχο στη συνάντηση του Κυρίου με τη Σαμαρείτισσα στο «φρέαρ» του Ιακώβ (πηγάδι, το οποίο βρισκόταν στην πόλη Συχάρ της Γαλιλαίας), το μοτίβο του γάμου είναι παρόν και στο εν λόγω γεγονός. Ειδικότερα, στον ίδιο τόπο ο δούλος του Αβραάμ εντοπίζει τη γυναίκα, η οποία πρόκειται να γίνει σύζυγος του Ισαάκ. Μάλιστα, ο γιος του Αβραάμ εκεί ακριβώς συνάντησε για πρώτη φορά τη Ρεβέκκα. Κάτι ανάλογο συνέβη και με τον γιο του Ισαάκ, Ιακώβ, ο οποίος σε ένα φρέαρ (στην πόλη Χαράν της Μεσοποταμίας) συνάντησε τη γυναίκα του Ραχήλ. Με τα ανωτέρω, λοιπόν, συνδέεται το ερώτημα, το οποίο απηύθυνε η Σαμαρείτισσα στον Χριστό: «*Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ τὰ θρέμματά αὐτοῦ;*» (4,12). Η απάντηση του Χριστού, ωστόσο, – ο οποίος ήδη έχει μεταβάλει σε οίνο το στάσιμο ύδωρ στην Κανά της Γαλιλαίας – κάνει λόγο σε ένα άλλο «νερό», το οποίο, σε αντίθεση με το νερό του πηγαδιού, ξεδιψάει διά παντός και συνιστά πηγή της αιωνίου ζωής (χρήση της τεχνικής της παρανόησης από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη).¹⁵⁰

¹⁴⁹ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 579-581.

¹⁵⁰ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 210-211, 215-218.

Εκ των ανωτέρω και εν συγκρίσει προς το ήδη αναλυθέν απόσπασμα της συνάντησης του Χριστού με τον Νικόδημο δυνάμεθα να εξάγουμε ορισμένα συμπεράσματα: Κατ' αρχάς, η συνάντηση του Χριστού με τη Σαμαρείτισσα γίνεται το μεσημέρι και, μάλιστα, ο Κύριος είναι Εκείνος, ο οποίος έρχεται προς τον εν λόγω τόπο, όπως «τὸ φῶς βαίνει ἐπὶ τὸ σκότος». Στον αντίποδα, ο Νικόδημος επισκέπτεται τον Χριστό με δική του πρωτοβουλία «ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός». Επίσης, ο Ιησούς Χριστός στην «ακάθαρτη» Σαμάρεια δεν επιτελεί «Σημείο», σε αντίθεση με τη Γαλιλαία και, μάλιστα, στη Σαμάρεια, όπου παρουσιάζεται κουρασμένος και διψασμένος (και όχι ισχυρός). Παράλληλα, ο Κύριος δε διστάζει να «παρεκκλίνει» από τα ειωθότα της ιουδαϊκής ιεραρχίας (καταδίκη Σαμαρειτών, και δη, αηθών γυναικών), καθώς όχι μόνο πλησιάζει μία γυναίκα εκ Σαμάρειας, αλλά και κατωτάτης ηθικής (είχε ήδη συνδεθεί με πέντε άντρες και αντλούσε νερό για τον έκτο!).¹⁵¹

Επιπρόσθετα, στη συνάντηση μεταξύ Χριστού και Νικοδήμου τον διάλογο εισαγάγει ο κρυφός μαθητής του Κυρίου, δίνοντας εξαρχής θεολογικό περιεχόμενο, το οποίο στην πορεία της συζήτησης επικεντρώθηκε στην (ανα)γέννηση του ανθρώπου «ἐκ τοῦ οὐρανοῦ». Αντιθέτως, στην έντευξη με τη Σαμαρείτισσα ο Κύριος κάνει την αρχή, προβάλλοντας μία φυσική Του ανάγκη, τη δίψα, – κατά βάθος για να ικανοποιήσει την οντολογική ανάγκη ή, αλλιώς, «δίψα» της μετέπειτα Αγίας Φωτεινής – και το θέμα το οποίο, εν τέλει, κυριαρχεί στη συζήτηση είναι το φρέαρ του Ιακώβ (με δεδομένο το υπόβαθρό του ως πηγής ζωής). Μάλιστα, η πρώτη αντίδραση της Σαμαρείτισσας δεν είναι θερμή προς τον Χριστό. Βέβαια, μεταξύ των δύο διαλόγων αναδεικνύεται ο κοινός σύνδεσμος του Αγίου Πνεύματος: στην περίπτωση του Νικοδήμου «δι' Αυτού πραγματώνεται η αναγέννηση του ανθρώπου», ενώ στην περίπτωση της Σαμαρείτισσας το Άγιο Πνεύμα «κρύβεται» πίσω από το «ὕδωρ τὸ ζῶν», το οποίο υπόσχεται ο Κύριος στη συνομιλήτριά Του. Οι τελευταίες επισημάνσεις επί της συνάντησης μεταξύ του Χριστού και της Σαμαρείτισσας αφορούν, αφενός, στο γνωστό από την ιουδαϊκή παράδοση στοιχείο του καθαρού νερού, το οποίο λειτουργεί εξαγνιστικά επί των ακαθάρτων ανθρώπων, ένα νερό, το οποίο στην περίπτωση του Χριστού είναι το δικό Του ζωντανό νερό της αληθείας, το οποίο δε συγκρίνεται με το φυσικό νερό, το οποίο αναζητά η «πεπτωκυία» γυναίκα εκ Σαμάρειας και, αφετέρου, στη συνάφεια μεταξύ της δίψας του Ιησού μπροστά στο φρέαρ του Ιακώβ και της δίψας Του επί του Σταυρού, γεγονός το οποίο σηματοδοτεί την ολοκλήρωση του έργου Του.¹⁵²

Τη σκυτάλη από την άρτι μεταστραφείσα Σαμαρείτισσα (η οποία καλεί πια όλη την πόλη να έρθει προς απάντηση του Μεσσία) παίρνουν οι μαθητές του Κυρίου, οι οποίοι του προσφέρουν φαγητό. Η «βρώση», όμως, για τον Ιησού Χριστό είναι το έργο για τη σωτηρία των ανθρώπων. Έπονται οι λόγοι-Ομιλίες περί του «καλού Ποιμένος» και της «Αμπέλου» (κεφάλαια 10, 15) διά των οποίων ο Ιωάννης επενδύει με εκκλησιολογικό περιεχόμενο το Ευαγγέλιό του, καθώς και η παροχή άρτου («ὁ ἄρτος ὁ ζῶν») – Σώμα – και ύδατος («ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με

¹⁵¹ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 211-214.

¹⁵² Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 216-218.

καὶ πινέτω. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρεύσουσιν ὕδατος ζῶντος. Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.» – Πνεῦμα – (κεφάλαια 6-7, ἀντίστοιχα) σε ἀρρηκτη σχέση με τις εἰκόνες του Χριστοῦ ως φωτός – «ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου» → ἴαση εκ γενετῆς τυφλοῦ – (κεφάλαια 8-9) καὶ ζωῆς – «ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ» → Ἀνάστασις του Λαζάρου (κεφ. 11). Το *Κατὰ Ιωάννη* Ευαγγέλιο πρὸς το τέλος του παρουσιάζει μία ἀκόμα δυνατὴ ἀντίθεση: τὴ συνάντησι του Ἀναστάντος Χριστοῦ με τὴ Μαρία τὴ Μαγδαληνὴ (πιστὴ) σε ἀντιδιαστολὴ με τὴν ἀντίστοιχη συνάντησι με τὸν δῦσπιστο Θωμά. Μάλιστα, στὴ συνάντησι μεταξύ Χριστοῦ καὶ Μαρίας Μαγδαληνῆς υφέρπει τὸ κυρίαρχο σε ὅλο το *Κατὰ Ιωάννη* μοτίβο του Γάμου, καθὼς στο ἐρώτημα του Κυρίου σχετικὰ με τὴν αἰτία τῆς θλίψης τῆς Μαρίας ἐκεῖνη ἀπαντᾷ, κατ’ ουσία, ὅτι κλαίει γιὰτί ἔχασε τὸ Πρόσωπο, τὸ ὁποῖο σημαίνει τὰ πάντα γιὰ αὐτὴν. Ἐν τέλει, οἱ μέλλοντες Ἀπόστολοι δέχονται τὸ ευ-αγγέλιο ἀπὸ μία γυναίκα (ἀντιστροφὴ του σχήματος Ἰησοῦς – Σαμαρεΐτισσα), τὴ Μαρία τὴ Μαγδαληνὴ, ἡ ὁποία ὁμολογεῖ: «ἑώρακα τὸν Κύριον».¹⁵³

Συνοψίζοντας, ὁ διάλογος του Χριστοῦ με τὸν Νικόδημο βρίσκεται σε συνάρτησι με τοὺς Προφῆτες Ἰεζεκιὴλ καὶ Ησαΐα καὶ τὸ μοτίβο του Γάμου με τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο αὐτὸ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὸ ἰουδαϊκὸ Πάσχα. Πρωτίστως, ὠστόσο, τὰ ἀνωτέρω παρουσιάζουν συνάφεια τόσο με τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα προηγούνται – γάμος ἐν Κανά, ἐκκαθάρισι Ναοῦ του Σολομώντα – (κεφ. 2) ὅσο καὶ με τὴν ὑπόδειξι του Ἁγίου Ιωάννη του Βαπτιστῆ πρὸς τὸ πρόσωπο του Κυρίου ὡς «νυμφίου», καθὼς καὶ με τὴ συνάντησι μεταξύ του Χριστοῦ καὶ τῆς Σαμαρεΐτισσας με τὰ γνωρίσματα γάμου, τὰ ὁποῖα τὴν πλαισιώνουν. Ὅλα, λοιπόν, κατατείνουν στον Ἰησοῦ Χριστό, τὸν Μεσσία / Σωτῆρα, ὁ Ὅποιος ἀνακαινίζει τὴν Κτίσι διὰ τῆς Σταυρικῆς Του Θυσίας καὶ τῆς Ἀνάστασις, ἐνὼ χορηγεῖ στὴν Ἐκκλησίαν Του καὶ τὸν Παράκλητο, τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, ὡς καθοδηγητὴ πρὸς τὴ Βασιλείαν του Θεοῦ.¹⁵⁴

Ἀντὶ ἐπιλόγου γιὰ τὸ προκείμενο δεῦτερο σκέλος τῆς παρούσας ἐργασίας, παραθέτουμε τὰ λόγια του ἴδιου του Ευαγγελιστῆ Ιωάννη, ἀντλημένα ἀπὸ τὴς τελευταῖες ἀράδες του τελευταίου κεφαλαίου (21^ο) του Ευαγγελίου του: «Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητῆς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων καὶ γράψας ταῦτα, καὶ οἶδαμεν ὅτι ἀληθὴς ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ. ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ’ ἓν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. ἀμήν.» (Ιω. 21,24-25). Ἡ ἀνωτέρω ὁλοκλήρωσι δὲν ἐπιλέχθηκε τυχαία ἀπὸ τὸν Ιωάννη, καθὼς τὸ ζήτημα τῆς προσωπικῆς μαρτυρίας εἶναι κολοσσιαίας σημασίας, ἀφενός, γιὰ τὸ σκοπὸ του Ευαγγελίου καὶ, ἀφετέρου, γιὰ τὴ μνήμη, τὴν αἰσιοπνευματικὴ καὶ δημιουργικὴ μνήμη, ἡ ὁποία συνιστᾷ τὸ εργαλεῖο τῆς σωτηρίας διὰ τῆς «ἀνάμνησις» των ζωηφόρων λόγων καὶ των ἐργων του Κυρίου. Ὁ σκοπὸς του *Κατὰ Ιωάννη* – ὅπως, ἄλλωστε, ἔχει σημειωθεῖ ἤδη δις – εἶναι νὰ πιστέψουν οἱ ἀναγνώστες του στὴ

¹⁵³ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Τὸ Ευαγγέλιον του Ιωάννου*, τόμος Γ’, (Ἀθήνα: ἐκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 296,305, 324.

¹⁵⁴ Σ. Δεσπότη, «Τὸ Ιω. 2-4 καὶ τὸ μοτίβο τῆς γαμήλιας ἐμπειρίας του Πάσχα», στο διαδικτυακὸ τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ἡμερομηνία ἀνάκτησις: 10-01-2022), σελ. 14.

θεότητα του Ιησού Χριστού, του δευτέρου Προσώπου της Αγίας Τριάδος, και για την επίτευξη του σκοπού αυτού ο Ιωάννης καταθέτει τη μαρτυρία του, μια μαρτυρία αληθινή, η οποία, μάλιστα, δεν καταθέτει όλα όσα είπε και έκανε ο Κύριος, καθώς είναι αναρίθμητα.¹⁵⁵ Η μνήμη, από την άλλη, είναι πάρα πολύ σημαντική, προκειμένου να έχει αξία και αποτέλεσμα η ανωτέρω μαρτυρία, καθώς δι' αυτής οι αναγνώστες διατηρούν στο νου και στην ψυχή του άσβεστο το Φως του Χριστού για το οποίο μαρτυρά ο Ιωάννης. Και λέμε «μαρτυρά», γιατί ο Ιωάννης δε συνέγραψε το Ευαγγέλιό του για άπαξ ανάγνωση, αλλά για ακατάπαυστη μελέτη, καθώς ο λόγος του Κυρίου Ζωή «έστι».¹⁵⁶

---

¹⁵⁵ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Γ', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 379-383.

¹⁵⁶ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Γ', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 289.

3. Μνήμη και ανάμνηση στο *Κατά Ιωάννη*

3.1 Μνήμη και ανάμνηση στον Πρόλογο του *Κατά Ιωάννη*, στη μαρτυρία του Ιωάννη του Προδρόμου και στην κλήση των πέντε πρώτων μαθητών

Πριν ξεκινήσουμε την προσπάθεια ανάδειξης της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου, κρίνεται σκόπιμη η «επιστροφή» σε θεμελιώδεις έννοιες περί της μνήμης, έννοιες, οι οποίες παρουσιάστηκαν κατά το δυνατόν εναργώς στο πρώτο κεφάλαιο του παρόντος πονήματος. Ο λόγος της «επιστροφής» αφορά στη βαθύτερη κατανόηση της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*. Ειδικότερα, αξίζει να «θυμηθούμε» – το επιτάσσει, άλλωστε, το υπό πραγμάτευση θέμα της μνήμης – τις δύο κομβικές πτυχές της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης: τη συλλογική και την πολιτισμική μνήμη.

Η συλλογική μνήμη, από τη μία, έγκειται στη μνήμη, η οποία έχει αμιγώς κοινωνικά χαρακτηριστικά και, κατά συνέπεια, συνδέεται άρρηκτα με τις λεγόμενες «συναισθηματικές κοινότητες» ή, αλλιώς, «κοινότητες μνήμης». Άρα, προσθέτοντας το δεδομένο ότι η συλλογική μνήμη «φτάνει» ως τις παρυφές δύο γενεών (60-70 έτη), καθίσταται αντιληπτό πως οι μαθητές / Απόστολοι του Κυρίου – εξέχουσα μορφή των οποίων ήταν και ο Ευαγγελιστής Ιωάννης – διαθέτουν την εν λόγω μνήμη και παράγουν έργο δι' αυτής. Μάλιστα, σύμφωνα με όσα εκτέθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, η συλλογική – ιστορική μνήμη, μεταδιδόμενη, καθίσταται γνώση. Πρόκειται για τη γνώση, την οποία αποκτούν οι πρώτες χριστιανικές κοινότητες, οι οποίες δεν είχαν προσωπικές μνήμες του Ιησού Χριστού, καθώς μόνο ο κλειστός, μα και ο ευρύτερος κύκλος των μαθητών και των μαθητριών Του, Τον έζησε από κοντά. Κλείνοντας τα περί της συλλογικής μνήμης, αξίζει να σημειωθεί πως η περί ης ο λόγος μνήμη εδράζεται σε τόπους (Ιεροσόλυμα, για παράδειγμα), χρόνο (τα τρία έτη της δημόσιας δράσης του Χριστού) και, πρωτίστως, μία αλήθεια (την αλήθεια της σωτηρίας παρά Κυρίου), ενώ έχει αναθεωρητικό χαρακτήρα.¹⁵⁷

Από την άλλη, η έτερη κομβική πτυχή της μνήμης, η πολιτισμική μνήμη, αφορά στα έτη πέραν των δύο γενεών και, επομένως, είναι η κατεξοχήν μνήμη στο *Κατά Ιωάννη*, μιας και η συγγραφή του τοποθετείται στα τέλη του 1^{ου} αιώνα μ.Χ., πάνω από μία εξακονταετία από την περίοδο της συμβίωσης του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου με τον Ιησού. Στην εν λόγω μνήμη μεγάλη σημασία έχει η δύναμη της επανάληψης (συνήθης τεχνική στο *Κατά Ιωάννη*), η οποία, σημειωτέον, συνιστά καίριο παράγοντα και της μακρόχρονης μνήμης σύμφωνα με τις σύγχρονες μελέτες περί μνήμης. Κύριο έργο της πολιτισμικής μνήμης είναι ο εγκιβωτισμός του παρελθόντος στο παρόν.¹⁵⁸ Συν τοις άλλοις, άρρηκτη σχέση με την πολιτισμική μνήμη, μα και με τις αναφερθείσες «συναισθηματικές κοινότητες» ή, αλλιώς, «κοινότητες μνήμης»,

¹⁵⁷ Βλέπε παραπάνω: Κεφάλαιο Α', σελ. 6-9.

¹⁵⁸ Βλέπε παραπάνω: Κεφάλαιο Α', σελ. 10-11.

παρουσιάζει ο λεγόμενος «πολιτισμός της ανάμνησης», ο οποίος – ειρήσθω εν παρόδω – συναντά το «πρωτότυπό» του στον λαό του Ισραήλ (ας μη ξεχνάμε ότι ο Ιωάννης ήταν Ισραηλίτης στην κατά κόσμο καταγωγή του). Παράλληλα, καίριας σημασίας για τη συζήτηση περί της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*, με έμφαση επί του προκειμένου στην πολιτισμική μνήμη, είναι η έννοια του θανάτου, η οποία συνιστά το σημείο «εκκίνησης» της μνήμης.¹⁵⁹ Μάλιστα, η ανωτέρω λειτουργία της μνήμης σε σχέση με το θάνατο είναι πρόδηλη στον Ιωάννη, καθώς η μνήμη «ενεργοποιείται» μετά τη Σταύρωση και την Ανάσταση του Χριστού.

Οι άνωθεν αναφερθείσες θεμελιώδεις έννοιες της μνήμης (συλλογική και πολιτισμική) παρουσιάζουν συνάφεια και με τη λεγόμενη «μνημοποιητική». Μάλιστα, η συλλογική μνήμη – και, κατ' επέκταση, η πολιτισμική – συνιστά «τέκνο» της «μνημοποιητικής». Πρόκειται για τη διαδικασία, η οποία, εκκινώντας από την προσοχή, παράγει μνήμες κι αυτές με τη σειρά τους συναισθήματα και, εν τέλει, στάσεις ζωής. Η ανωτέρω αλληλουχία βρίσκει πιστή εφαρμογή στο *Κατά Ιωάννη*, καθώς η προσοχή στη διδασκαλία και τα έργα του Κυρίου παράγει μνήμες, οι οποίες μετουσιώνονται σε συναισθήματα (αγάπη, χαρά, συμπόνια) και, εν ίδει τελείωσης, σε στάση ζωής, την ακλόνητη, δηλαδή, πίστη και αφοσίωση στον Τριαδικό Θεό, καθώς και την αγάπη προς τους άλλους, τις εικόνες του Υιού.¹⁶⁰

Η ως άνω μνημοποιητική εδράζεται σε συγκεκριμένες τεχνικές στο *Κατά Ιωάννη* Ευαγγέλιο. Ειδικότερα, η πρώτη τεχνική απομνημόνευσης του Ευαγγελιστή αφορά στους χρονικούς προσδιορισμούς, καθώς, όπως έχουμε καταδείξει στο κεφάλαιο περί μνήμης, οι άνθρωποι θυμούνται, μεταξύ άλλων, με γνώμονα τον χρόνο. Για του λόγου το αληθές, το *Κατά Ιωάννη* εκκινείται, κατ' ουσία, εκτός χρόνου, στο επέκεινα (Προοιμιακός Ύμνος), ενώ ο πρώτος αναφερόμενος χρονικός προσδιορισμός είναι η 10^η ώρα (4 το απόγευμα) κατά την οποία ο Κύριος συναντά τους πρώτους μαθητές Του. Την 3^η ημέρα εκτυλίσσονται τα συμβάντα στον γάμο εν Κανά της Γαλιλαίας. Ο επόμενος χρονικός προσδιορισμός αφορά στην εξόχως ενεργειακή «ώρα» του Πάσχα κατά την οποία ο Ιησούς, ευρισκόμενος στα Ιεροσόλυμα, προβαίνει στην εκκαθάριση του Ναού. Από την άλλη, ιδιάζουσα «ώρα» είναι η νυχτερινή ώρα κατά την οποία ο Νικόδημος συναντά τον Χριστό. Ολοκληρώνοντας την περιδιάβαση στις ώρες του *Κατά Ιωάννη*, δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας η 6η ώρα (12 το μεσημέρι), χρόνος συνάντησης του Χριστού με τη Σαμαρείτισσα. Οι ανωτέρω «ώρες», μάλιστα, βρίσκονται σε σχέση παραλληλισμού – αναγωγής με τη Δημιουργία (1^η ημέρα Δημιουργίας – διαχωρισμός φωτός και σκότους → «*ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.*» –, 3^η ημέρα Δημιουργίας – ἀμπελος → οἶνος Κανά –, 4^η ημέρα Δημιουργίας – διαχωρισμός ημέρας και νύχτας → Νικόδημος –, 5^η ημέρα Δημιουργίας – δημιουργία ζωής ἐν ὕδατι → «*τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν*» – κ. ά.).

¹⁵⁹ Βλέπε παραπάνω: Κεφάλαιο Α', σελ. 14-16.

¹⁶⁰ Βλέπε παραπάνω: Κεφάλαιο Α', σελ. 18-19.

Ιδιαίτερης μνείας, ωστόσο, χρήζει η 3^η ημέρα, κατά την οποία συντελείται ο γάμος στην Κανά, καθώς εκεί εκφέρεται η παροιμιώδης φράση του Κυρίου «*οὐπω ἦκει ἡ ὥρα μου*». Ο Ιησούς Χριστός, απευθυνόμενος στη Μητέρα Του, δηλώνει πως δεν έχει έρθει ακόμη ο χρόνος της έναρξης της δημόσιας δράσης του, υπό την έννοια ότι η δική Του αποστολή δεν έχει καμία σχέση με τον ανθρώπινο τρόπο θεώρησης των πραγμάτων. Η 3^η ημέρα της Κανά είναι ξεχωριστή και για έναν ακόμη λόγο, καθώς συνιστά την κορωνίδα του μοτίβου του Γάμου (Καινός Γάμος μεταξύ Θεού και ανθρώπων με την Ενανθρώπιση ἐξ οὗ και Καινή Διαθήκη), το οποίο – όπως έχουμε ήδη επισημάνει στο δεύτερο κεφάλαιο, ενώ θα αναδειχθεί ἐτι περαιτέρω στο παρόν τρίτο και πλέον θεμελιώδες κεφάλαιο της παρούσας μελέτης – διατρέχει το σύνολο του *Κατά Ιωάννη* και, ειδικότερα, τα κεφάλαια 1-4, τα οποία συνιστούν και το πεδίο της έρευνάς μας. Το μοτίβο συνιστά τη δεύτερη τεχνική απομνημόνευσης του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου.

Στη τρίτη θέση των μοτίβων απομνημόνευσης του Ιωάννη με τα οποία ο Ευαγγελιστής πασχίζει να εγχαράξει στη μνήμη των αναγνωστών και ακροατών του – μη λησμονούμε ότι κατά τα αρχαία χρόνια τα Ευαγγέλια ήταν πολύ περισσότερο σε σχέση με σήμερα αντικείμενο ακρόασης – τα σωτηριώδη ρήματα και έργα της επίγειας ζωής του Χριστού τοποθετούμε τους τοπικούς προσδιορισμούς. Συγκεκριμένα, στο *Κατά Ιωάννη* ο Σωτήρας από την «χώρα του αχωρήτου» (Προοιμακός Ύμνος) «προσγειώνεται» στην έρημο του Ιορδάνη ποταμού (μαρτυρία Ιωάννη Προδρόμου, κλήση πρώτων μαθητών). Στο δεύτερο κεφάλαιο μετραφερόμαστε στην Κανά της Γαλιλαίας (γάμος) και, εν συνεχεία, στην Ιερουσαλήμ (εκκαθάριση Ναού). Η Γαλιλαία, ωστόσο, είναι το κατεξοχήν πεδίο δράσης στο 1-4 του *Κατά Ιωάννη*, μια και εκεί λαμβάνουν χώρα τόσο η συνάντηση μεταξύ Νικοδήμου και Ιησού (τρίτο κεφάλαιο), όσο και τα τελευταία γεγονότα του τετάρτου κεφαλαίου (τηλέ-ιαση υιού βασιλικού). Τέλος, τη συνάντηση του Μεσσία με τη Σαμαρείτισσα (τέταρτο κεφάλαιο) ο Ιωάννης τη συναρτά με τη Σαμάρεια και, ειδικότερα, το φρέαρ του Ιακώβ, έναν τόπο σημαίνουσας αξίας για τους Ισραηλίτες, αναφορικά στους προπάτορές τους.

Σε συνάρτηση με τη μνημοποιητική βρίσκεται και η προφορική μνήμη με κύρια γνωρίσματα την υποκειμενικότητα (υπό το πρίσμα της ερμηνείας) και τη στοχευμένη συγκράτηση και ανάκληση γεγονότων. Επί του προκειμένου θέματος του παρόντος πονήματος, η προφορική μνήμη στο *Κατά Ιωάννη* έχει συγκεκριμένη στόχευση και αφορά στην ανάδειξη του Υιού και Λόγου του Θεού ως του Μεσσία, ο οποίος κομίζει τη σωτηρία στους ανθρώπους διά της νέας άνωθεν «γέννησης» τους. Πιο συγκεκριμένα, τα τρία βασικά γνωρίσματα της προφορικής μνήμης είναι η μεταβλητότητα, η επιλεκτικότητα και η αναδρομικότητα. Η τελευταία, βέβαια, συνδέεται με τη διαμεσολαβημένη μνήμη και όχι την προφορικότητα. Στοιχείο της προφορικής μνήμης είναι και η αποκαλούμενη «Ιστορία από κάτω», τεχνοτροπία εξίσου ορατή στο *Κατά Ιωάννη*, καθώς ο συγγραφέας του τετάρτου Ευαγγελίου «δίνει

το λόγο» στα «αφανή» πρόσωπα της ιστορίας της σωτηρίας (Ναθαναήλ, Αγία Φωτεινή, Νικόδημος).¹⁶¹

Ολοκληρώνοντας την ανάκληση των πορισμάτων του πρώτου κεφαλαίου στη μνήμη προκειμένου να αποτελέσουν το θεμέλιο της ανάδειξης της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*, θα ήταν παράλειψη να μη γίνει μνεία στους σύγχρονους περί μνήμης όρους «απτική μνήμη», «ηχομνήμη» και «οπτική μνήμη». Όλοι τους βρίσκουν εφαρμογή στο *Κατά Ιωάννη* Ευαγγέλιο, καθώς οι μνήμες εδράζονται εξίσου και στην αφή (Θωμάς, Μυροφόρες) και στον ήχο (φωνή του Κυρίου «εἰρήνη ὑμῖν») και στην όψη («ἐωράκαμεν τὸν Κύριον»).¹⁶² Ωστόσο, η παρούσα στιγμή είναι η πλέον κατάλληλη να γίνει εκ νέου λόγος σε μία άλλη μνήμη, τη λεγόμενη «δημιουργική» ή, αλλιώς, «αγιοπνευματική» μνήμη. Πρόκειται για τη μνήμη σωτηριωδών λόγων και έργων του Ιησού Χριστού, η οποία είτε διά της προσωπικής (Ιωάννης) είτε διά της συλλογικής (πρώτη Εκκλησία) είτε διά της πολιτισμικής μνήμης (κοινότητα Ιωάννη) εδραιώνει την πίστη στο πρόσωπο του Σωτήρα και μετουσιώνεται σε έργα αγάπης προς τον πλησίον (προσευχή, αλληλεγγύη, ιεραποστολή κ.ά). Την εν λόγω μνήμη – καθώς και τις προαναφερθείσες πτυχές της μνήμης – θα συναντούμε συχνά στο εξής στο *Κατά Ιωάννη* Ευαγγέλιο.

«Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.

Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.

πάντα δι’ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.

ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων.

καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. (Ιω. 1,1-5)

Ἦδη από το ξεκίνημα του Ευαγγελίου του ο άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος δημιουργεί τα θεμέλια της μνήμης (συλλογικής και πολιτισμικής) των αναγνωστών του. Ειδικότερα, στον προοιμιακό ύμνο προς τον Λόγο (1,1-18) ο Ιωάννης παρουσιάζει τον Ιησού ως τον Υιό και Λόγο του Θεού, τον Δημιουργό του κόσμου και Σωτήρα, με αποτέλεσμα τα μέλη της κοινότητάς του και της εν γένει Εκκλησίας να έχουν εξαρχής πίστη στο πρόσωπο του Δεσπότη Χριστού. Σύμφωνα με τον Ύμνο, ο Ιησούς Χριστός είναι ο απαρχής Λόγος και δε συνιστά δημιούργημα του Θεού. Τουναντίον, αποτελεί το Ένα εκ των Τριών Προσώπων της Αγίας Τριάδος, μοναδικό και ανεπανάληπτο, σε άρρηκτη σχέση, όμως, με τα άλλα Δύο και, εν προκειμένω, με τον Πατέρα. Είναι ο Δημιουργός των απάντων, καθώς τίποτα δεν έγινε χωρίς Αυτόν.

Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης·

οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι’ αὐτοῦ.

οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ’ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.

Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.

ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι’ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.

¹⁶¹ Βλέπε παραπάνω: Κεφάλαιο Α΄, σελ. 22-26.

¹⁶² Βλέπε παραπάνω: Κεφάλαιο Α΄, σελ. 27-28.

εις τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ,

οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγενήθησαν. (Ιω. 1,6-13)

Το επόμενο βήμα στην περιδιάβαση του *Κατὰ Ιωάννη* Ευαγγελίου αφορά στο Φως και τη Ζωή σε αντιδιαστολή προς το σκότος (σε σχέση παραλληλισμού ή, αλλιώς, αναγωγής με την 1^η ημέρα της Δημιουργίας – διαχωρισμός φωτός - σκότους –). Το Φως είναι η αποκάλυψη του Θεού στους ανθρώπους, αποκάλυψη, η οποία γίνεται δια Ιησού Χριστού, ενώ το σκότος αφορά στην απόρριψη του Φωτός από πλευράς των ανθρώπων (όχι όλων, βέβαια.), με αποτέλεσμα να μην έχουν ζωή «έν εαυτοῖς», διότι ο μόνος χορηγός της ζωής είναι ο Λόγος.¹⁶³

Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.

Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ κέκραγε λέγων· οὗτος ἦν ὃν εἶπον, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὃτι πρῶτός μου ἦν.

Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·

ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.

Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. (Ιω. 1,14-18)

Προς επίρρωση ὅσων καταθέτει ο Ευαγγελιστής Ιωάννης λειτουργεῖ η μαρτυρία του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, ο οποίος ομιλεῖ περὶ του Φωτός, ενώ ξεκαθαρίζει πως δεν εἶναι ο ἴδιος το Φως. Τα περὶ μαρτυρίας συνδέονται ἀρρηκτα με τη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατὰ Ιωάννη*, καθὼς η μαρτυρία «γεννά» στους «ἀκούοντες» μνήμη, η οποία εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη με μια αποκρυσταλλωμένη στάση ζωής και αυτή εἶναι η πίστη στον Ενανθρωπήσαντα Κύριο, τον Λόγο, τον Υἱό, τον Μονογενή, τον αποκαλυπτή του Φωτός, τον χορηγό της ζωής, τον Σωτήρα. Η εν λόγω μνήμη εἶναι η προσωπική μνήμη, η οποία, μεταδιδόμενη, καθίσταται συλλογική και, κατ' επέκταση, πολιτισμική μνήμη, μα, πρωτίστως, γνώση περὶ του Θεού (Αλήθεια), πίστη και ἐμπρακτη εφαρμογή της Αγάπης Του (Χάρις). Οι ὀροι Αλήθεια και Χάρις βρίσκονται σε συνάφεια προς τη Ζωή και το Φως, καθὼς εκπηγάζουν και παρέχονται ἐξίσου ἀπὸ τον Χριστό σε ὅσους Τον αποδέχονται και τον πιστεύουν ως Υἱό του ζώντος Θεοῦ. Απόρροια του ανωτέρω εἶναι ὅσοι αποδέχονται τον Κύριο να καθίστανται «τέκνα Θεοῦ». Η μαρτυρία του Ιωάννη του Βαπτιστή συνιστά μία «αφύπνιση», η οποία αποβλέπει στη «θέαση» της δόξας του Θεοῦ και στην «ανάμνηση» της αγάπης Του. Κι αν τα ἀρτι αναφερθέντα «θυμίζου» σε πολλούς ἐπαίοντες τη λειτουργία της μνήμης στο Γνωστικισμό, οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ο «μαθητὴς της Αγάπης» μεταχειρίζεται τη μνήμη με

¹⁶³ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ἰωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 84-89.

άλλον τρόπο: παράγεται μέσω της επίγνωσης της Αγάπης του Θεού, η οποία φανερώνεται διά της θυσίας του Υιού και της εν γένει ευεργεσίας προς τον άνθρωπο.¹⁶⁴

*Και αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ
Λευΐτας ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτόν· σὺ τίς εἶ;*

καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο· καὶ ὡμολόγησεν ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.

*καὶ ἠρώτησαν αὐτόν· τί οὖν; Ἡλίας εἶ σύ; καὶ λέγει· οὐκ εἰμί. ὁ προφήτης εἶ σύ; καὶ ἀπεκρίθη,
οὐ.*

εἶπον οὖν αὐτῷ· τίς εἶ; ἵνα ἀποκρισὶν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;

*ἔφη· ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνετε τὴν ὁδὸν Κυρίου, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ
προφήτης.*

καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων·

*καὶ ἠρώτησαν αὐτόν καὶ εἶπον αὐτῷ· τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς οὔτε Ἡλίας οὔτε ὁ
προφήτης;*

*ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης λέγων· ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἔστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε.*

*αὐτὸς ἐστὶν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω
αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.*

Ταῦτα ἐν Βηθανίᾳ ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.

*Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν καὶ λέγει· Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ
Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.*

*οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον· ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός
μου ἦν.*

*κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι
βαπτίζων.*

*καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης λέγων ὅτι τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡς περιστερὰν ἐξ
οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.*

*κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς
τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν
Πνεύματι Ἁγίῳ.*

κἀγὼ ἐώρακα καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. (Ιω. 1,19-34)

Ο Ιωάννης ο Βαπτιστής συνεχίζει τη μαρτυρία του για τον «αμνό του Θεού», – απευθυνόμενος προς το ιερατείο και τους Φαρισαίους, οι οποίοι τον ρωτούν περί του προσώπου του Ιησού –, σημειώνοντας με κατηγορηματικό τρόπο ότι δεν είναι εκείνος

¹⁶⁴ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 202-207.

ο Χριστός ούτε ο προφήτης Ηλίας ή άλλος προφήτης, αλλά «φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ», επικαλούμενος, μάλιστα, τον προφήτη Ησαΐα. Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μνεία τόσο στον τόπο (ἐρημος του Ιορδάνη ποταμού) ως τεχνική απομνημόνευσης του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου όσο και στην επίκληση ιουδαϊκών γραπτών και προσώπων από πλευράς Ιωάννη του Προδρόμου («ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν», Μωσῆς, Ηλίας, Ησαΐας,), προκειμένου να αναδειχθεί το σκέλος της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*, το οποίο αφορά στον λεγόμενο «πολιτισμό της ανάμνησης». Υπενθυμίζουμε πως ο «πολιτισμός της ανάμνησης» αναδύθηκε μέσω του ιουδαϊκού έθνους και για αυτόν το λόγο συναρτάται στο παρόν σημείο της ανάλυσης με τα λεγόμενα παρά του Βαπτιστού του Κυρίου. Επιστρέφοντας, από την άλλη, στα της μαρτυρίας του Ιωάννη του Προδρόμου, οι όροι στους οποίους αξίζει να εστιάσει η ερευνητική ματιά είναι οι «οὐκ ἤδειν», «εἶπεν»,

«ἴδης», «τεθέαμαι», «έώρακα» και «μεμαρτύρηκα». Εξ αυτών καθίσταται εύληπτη η συνάφεια μεταξύ μαρτυρίας και μνήμης, καθώς ο Ιωάννης «οὐκ ἤδειν», δε γνώριζε, δηλαδή, (απουσία μνήμης), μα ο Θεός του «εἶπεν» (ηχομνήμη) ότι «ἴδης» (οπτική μνήμη), με αποτέλεσμα ο Πρόδρομος να μαρτυρεί: «τεθέαμαι», «έώρακα» και «μεμαρτύρηκα».¹⁶⁵

Τῆ ἐπαύριον πάλιν εἰστήκει ὁ Ἰωάννης καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο, καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι λέγει· Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ. καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ. στραφεῖς δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας λέγει αὐτοῖς· τί ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· ῥάββι· ὃ λέγεται ἐρμηνευόμενον διδάσκαλε· ποῦ μένεις; λέγει αὐτοῖς· ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. ἦλθον οὖν καὶ εἶδον ποῦ μένει καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ὥρα ἦν ὡς δεκάτη. ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ. εὕρισκε οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμονα καὶ λέγει αὐτῷ· εὕρηκαμεν τὸν Μεσσίαν· ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον Χριστός· καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. ἐμβλέψας αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε· σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ, σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἐρμηνεύεται Πέτρος. Τῆ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὕρισκε Φίλιππον καὶ λέγει αὐτῷ· ἀκολούθει μοι. ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαιδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου. εὕρισκε Φίλιππος τὸν Ναθαναὴλ καὶ λέγει αὐτῷ· ὃν ἔγραψε Μωϋσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται, εὕρηκαμεν, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ. καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναὴλ· ἐκ Ναζαρέτ δύναται τι ἀγαθὸν εἶναι; λέγει αὐτῷ Φίλιππος· ἔρχου

¹⁶⁵ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 203, 212-216.

και ἴδε.

εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν και λέγει περὶ αὐτοῦ· ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

λέγει αὐτῷ Ναθαναὴλ· πόθεν με γινώσκεις; ἀπεκρίθη Ἰησοῦς και εἶπεν αὐτῷ· πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι, ὄντα ὑπὸ τὴν συκὴν εἶδόν σε.

ἀπεκρίθη Ναθαναὴλ και λέγει αὐτῷ· ῥάββι, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ.

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς και εἶπεν αὐτῷ· ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

και λέγει αὐτῷ· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεργάτα, και τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίοντας και καταβαίοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. (Ιω. 1,35-51)

Ἡ ἄρτι αναλυθείσα περικοπή (1,19-34), ἔχοντας, ἀσφαλῶς, πάντοτε ὡς σημεῖο ἀναφοράς τὴ λειτουργία τῆς μνήμης και τῆς ἀνάμνησης, συνδέεται με τὸ ἀνωθεν ἀπόσπασμα (1,35-51) μέσω των τριῶν «ἐπαύριον» (τεχνικὴ ἀπομνημόνευσης τοῦ Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη με σημεῖο ἀναφοράς τοὺς χρονικοὺς προσδιορισμοὺς, με κορωνίδα ἐν προκειμένῳ τὸ «ἄρα ἦν ὡς δεκάτη») με τα ὁποῖα τίθενται σε πρῶτο πλάνο τρία στοιχεῖα: ἡ ἀποκάλυψη τῆς μεσσιανικότητος τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο, ἡ ὑπόδειξις Του στοὺς δύο πρῶτους μαθητῆς – Ἀνδρέα και Ἰωάννη – ἐπίσης ἀπὸ τὸν Ἰωάννη τὸν Βαπτιστῆ (παρούσα ἐδῶ ἡ ἀνάμνηση τοῦ «μαθητοῦ τῆς ἀγάπης») και ἡ ολοκλήρωση τῆς κλήσης των πέντε πρῶτων μαθητῶν με τοὺς Φίλιππο και Ναθαναὴλ (ἐνδιάμεσα καλεῖται ὁ Πέτρος). Επιχειρώντας, λοιπόν, τὴ σύνδεση των δύο περικοπῶν, τα σημεῖα στα ὁποῖα ἀξίζει να σταθούμε εἶναι οἱ ιδιότητες τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Σωτήρα τοῦ κόσμου («ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου») και Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἄλλωστε, τα ἀνωτέρω ἐπιβεβαιώνονται με τὸν πιο τρανὸ τρόπο διὰ τῆς φωνῆς τοῦ Πατρός και τῆς ἐπιφάνειας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ σημεῖο, ὠστόσο, τὸ ὁποῖο εἶναι ἰδιάζουσας σημασίας εἶναι ἐκεῖνο τῆς κλήσης τοῦ Πέτρου, διότι σε αὐτὸ ἀναδεικνύεται ἡ λειτουργία τῆς μνήμης, τῆς συλλογικῆς, ἀφενός, ἀναφορικὰ στη χορεία των μαθητῶν (μα και τὴν πρώτη Ἐκκλησία), οἱ ὁποῖοι ἦταν παρόντες στη κλήση τοῦ Πέτρου και στη «ἀλλαγὴ» τοῦ ὀνόματός του (Κηφᾶς = Πέτρος), μα και τῆς πολιτισμικῆς, ἀφετέρου, ἀναφορικὰ στον Εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη και τὴν κοινότητά του. Οἱ ἀναφερθεῖσες πτυχῆς τῆς μνήμης λειτουργοῦν ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι ἡ αἰτία τῆς μεταβολῆς τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου κατέστη καταληπτὴ ἐκ των ὑστέρων, ἀφότου, δηλαδὴ, ἀναδείχθηκε σε «πέτρα» τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιβεβαιώνοντας τα λεγόμενα τοῦ Κυρίου.¹⁶⁶

Ἀνάλογη εἶναι ἡ λειτουργία τῆς μνήμης και στο στ. 51, ὅπου ὁ Διδάσκαλος ὑπόσχεται στον Ναθαναὴλ και στοὺς ἄλλους τέσσερις κληθέντες μαθητῆς ὅτι στο μέλλον θα γίνουν μάρτυρες πολὺ μεγαλύτερων «σημείων» ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη ὅτι εἶδε τὸν Ναθαναὴλ «ὑποκάτω τῆς συκῆς». Ἐκεῖνη τὴ στιγμή δὲν μπορούσαν να κατανοήσουν

¹⁶⁶ Ἰωάννη Σκιαδαρέση, *Ἰωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 122-133.

την αλήθεια του λόγου του Κυρίου ούτε το μέγεθος των «Σημείων», τα οποία επρόκειτο να λάβουν χώρα. Εκ των υστέρων, όμως, λειτούργησε η μνήμη των λόγων του Χριστού ανάμεσά τους, μα και στο πλαίσιο της Εκκλησίας, η συλλογική και πολιτισμική μνήμη, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την εδραίωση της πίστης στον Ιησού Χριστό. Η εν λόγω μνήμη, παρά το ότι εμπίπτει στη συλλογική και την πολιτισμική μνήμη, μετουσιώνεται με τον άνωθεν τρόπο στη λεγόμενη δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη, η οποία καθιστά την πεποίθηση για τη θεότητα του Ιησού Χριστού αταλάντευτη. Για τα ανωτέρω υπάρχει, μάλιστα, και «έξωθεν μαρτυρία» ή, καλύτερα, εκ των υστέρων μαρτυρία από τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο (347-407μ.Χ.), ο οποίος σημειώνει: «Ὁ δὲ Χριστὸς οὐκ εὐθέως οὐδὲ ἐξ ἀρχῆς τὰ τῆς ἐξουσίας ἐπιδείκνυται πάντα, ἀλλὰ τέως ταπεινότερον φθέγγεται.»¹⁶⁷

---

¹⁶⁷ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 230-234.

3.2 Η λειτουργία της ανάμνησης και της μνήμης στο γάμο στην Κανά και στην εκκαθάριση του Ναού

Καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ· ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

καὶ ὑστερήσαντος οἴνου λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτόν· οἶνον οὐκ ἔχουσι.

λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· τί ἐμοὶ καὶ σοί, γύναι; οὐπω ἤκει ἡ ὥρα μου.

λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις· ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε.

ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρῖαι λίθιναι ἕξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμόν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνά μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.

λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος, καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.

καὶ λέγει αὐτοῖς· ἀντλήσατε νῦν καὶ φέρετε τῶ ἀρχιτρικλίνῳ. καὶ ἤνεγκαν.

ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρικλίνος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγεννημένον -καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ- φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρικλίνος

καὶ λέγει αὐτῷ· πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.

Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. (Ιω. 2,1-11)

Ο γάμος στην Κανά της Γαλιλαίας αποτελεί την απαρχή των «Σημείων» του Χριστού στο *Κατά Ιωάννη*. Τίποτα, βέβαια, δε γίνεται τυχαία στην επίγεια δράση του Κυρίου. Με την παρουσία Του και τη θαυματοποιία Του στο εν λόγω κοινωνικό γεγονός ο Χριστός ευλόγησε τον γάμο ως επιλογή ζωής, ενώ γίνεται η μετάβαση από το νερό της Παλαιάς Διαθήκης στο κρασί της Καινής Διαθήκης. Η λειτουργία της μνήμης είναι παρούσα και σε αυτό το θαυμαστό γεγονός της ζωής του Χριστού. Κατ' αρχάς, πέραν της δήλωσης του χρόνου (3^η ημέρα, σε σχέση παραλληλισμού – αναγωγής με την 3^η ημέρα της Δημιουργίας) και του τόπου (Κανά της Γαλιλαίας) ως στοιχείων της μνημοτεχνικής του Ιωάννη, η παρουσία του Ιησού στο γάμο δημιουργεί τη συλλογική και πολιτισμική μνήμη κατά την οποία δημιουργείται στο νου και στην καρδιά όλων των μελών της Εκκλησίας η πεποίθηση πως ο γάμος συνιστά ευλογημένο στάδιο στη ζωή ενός ανθρώπου (εφόσον, ασφαλώς, το επιθυμεί). Άλλωστε, για τον ανωτέρω λόγο η Εκκλησία έχει ορίσει την υπό ανάλυση περικοπή ως το ευαγγελικό ανάγνωσμα κατά τη διάρκεια του Μυστηρίου του Γάμου. Παράλληλα, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης δηλώνει πως με την επιτέλεση του θαύματος της μεταβολής του ύδατος σε οίνο από πλευράς του Χριστού οι μαθητές Του πίστευσαν σε Αυτόν. Η εν λόγω πίστη επαναφέρει στο προσκήνιο της ανάλυσης τη δημιουργική ή, αλλιώς, αγιοπνευματική μνήμη, τη μνήμη, η οποία, στηριγμένη σε σωτηριολογικά γεγονότα, διαμορφώνει στον πιστό τη βεβαιότητα για την αλήθεια του προσώπου του

Θεανθρώπου Χριστού.¹⁶⁸

Από την άλλη, η μεταβολή του ύδατος σε αρίστης ποιότητας κρασί, εκτός της αναγωγής στη μεταβολή του οίνου σε Αίμα Χριστού κατά τη Θεία Ευχαριστία, παραπέμπει στην «εισαγωγή» ενός νέου «Γάμου» μεταξύ Θεού και ανθρώπου, αντικαθιστώντας τον παλαιό «Γάμο» μεταξύ Θεού (Γιαχβέ) και Ισραήλ. Πρόκειται για το γάμο της «νύμφης» Εκκλησίας με τον «Νυμφίο» Χριστό, ο οποίος σφραγίζει τη συμφιλίωση μεταξύ Θεού και ανθρώπων, μια συμφιλίωση πραγματωθείσα διά της πρόσληψης και του αγιασμού της ανθρώπινης φύσης από τον Σαρκωθέντα Ιησού Χριστό. Πρόκειται, προφανώς, για το περίφημο «μοτίβο του Γάμου», το οποίο διατρέχει το σύνολο του *Κατά Ιωάννη* και συνιστά μείζονα τεχνική απομνημόνευσης του Ευαγγελιστή. Συνδέοντας τα ανωτέρω περί «Γάμου» με την ανάμνηση, ισχυριζόμαστε πως παραπέμπουν και στον «πολιτισμό της ανάμνησης», ο οποίος, εντούτοις, εν προκειμένω δεν αφορά στον ιουδαϊκό πολιτισμό, αλλά στο λαό του Θεού, το «βασιλείον ιεράτευμα». Ολοκληρώνοντας τη «διείσδυσή» στα του γάμου στην Κανά, εν ίδει σύνδεσης προς το επόμενο σπουδαίο γεγονός του 2^{ου} κεφαλαίου του *Κατά Ιωάννη*, το οποίο είναι η εκκαθάριση του Ναού, αξίζει να σημειώσουμε πως υπάρχει συνάφεια μεταξύ τους υπό το πρίσμα της αίρεσης του ιουδαϊκού Νόμου διά της Καινής Διαθήκης (Καινός «Γάμος», καινή λατρεία).¹⁶⁹

Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας.
καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.
καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστεράς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθήμενους.
καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τὰ τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε,
καὶ τοῖς τὰς περιστεράς πωλοῦσιν εἶπεν· ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου οἶκον ἐμπορίου.
ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με.
ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ· τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;
ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς· λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.
εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ὠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;
ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.
ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγε, καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

¹⁶⁸ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 239-241.

¹⁶⁹ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 163-165.

*Ὡς δὲ ἦν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ,
θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.*

*αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας,
καὶ ὅτι οὐ χρεῖαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ
ἀνθρώπῳ. (Ἰω. 2,12-25)*

Το κέντρο δράσης του Ιησού μεταφέρεται από τη Γαλιλαία (Κανά) στα Ιεροσόλυμα (νέος τοπικός προσδιορισμός με σκοπό την εγγάραξη των γεγονότων στη μνήμη των αναγνωστών – ακροατῶν του *Κατὰ Ἰωάννη*), όπου ο Διδάσκαλος συγκρούεται μετωπικά με το ιουδαϊκό ιερατείο. Εκεί ο Χριστός θέτει κατ' ουσία το ζήτημα της λατρείας του Θεού. Ο Θεός, κατά τον Κύριο, δε λατρεύεται με προϋποθέσεις εξωτερικές (θυσία ζώων, απολύτως συγκεκριμένος τόπος λατρείας, όπως ο Ναός του Σολομώντα), μα με γνώμονα την προαίρεση του ανθρώπου και το δεδομένο ότι ο Θεός είναι πνεῦμα και δεν έχει ένα μόνο συγκεκριμένο «τόπο κατοικίας». Για τους ανωτέρω λόγους ο Ιησούς προβαίνει σε εκκαθάριση του Ναού με μία – η αλήθεια είναι – ασυνήθιστη τακτική (ήπια βία) και με πρωτόγνωρη επιθετικότητα. Η ερμηνεία της πράξης αυτής έρχεται από τους μαθητές του και τη λειτουργία της μνήμης σε αυτούς: « ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεται με. » (Ἰω. 2,17). Οι μαθητές, λοιπόν, ανασύρουν από τη μνήμη τους (πολιτισμική μνήμη, μια και ο εν λόγω στίχος από τους Ψαλμούς του Δαβίδ απέχει αιώνες από τα χρόνια δράσης του Χριστού) τον αναφερθέντα στίχο, η εκπλήρωση του οποίου διά της εκκαθάρισης του Ναού από τον Διδάσκαλό τους ενισχύει την πίστη τους πως ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας, ο υιός του Θεού του ζώντος.¹⁷⁰

Η απάντηση του Ιησού στις αιτιάσεις των Ιουδαίων αναφορικά στην αναφερθείσα εκκαθάριση του Ναού αφορά στο ότι είναι σε θέση να Τον ξαναχτίσει σε τρεις ημέρες, σε περίπτωση κατά την οποία θα Τον «γκρεμίσουν». Προφανώς, ο Χριστός αναφερόταν στον Ναό του Σώματός Του – ἐξ οἷ και τα κεφαλαία Τ στη γραφή μας –, δηλαδή, στο Σταυρικό Του θάνατο και στην ένδοξη Ανάστασή Του τρεις ημέρες μετά. Στρέφοντας και πάλι την ερευνητική ματιά στη λειτουργία της μνήμης – σε αυτό, άλλωστε, μας «καλεί» το θέμα του προκείμενου κεφαλαίου και του πονήματος ἐν συνόλῳ – δυνάμεθα να ισχυριστούμε με βεβαιότητα πως στα λόγια του Χριστού περί κατάλυσης του Ναού (του Σώματός Του) η τεχνική του Ευαγγελιστή Ιωάννη σχετικά με τη μνήμη και την ανάμνηση φτάνει στην κορύφωσή της. Συγκεκριμένα, οι μαθητές και μετέπειτα Απόστολοι θυμήθηκαν και κατανόησαν εκ των υστέρων το νόημα των λόγων του Διδασκάλου τους, καθώς και το νόημα των Γραφῶν για το πρόσωπό Του.¹⁷¹ Τέλος, δεν είναι ήσσονος σημασίας ο χρόνος των τεκταινομένων – βασικό στοιχείο μνημοποιητικής του Ιωάννη –, καθώς πρόκειται για την εξόχως ενεργειακή ημέρα του Πάσχα των Ιουδαίων.

Σε συνέχεια των ανωτέρω, το «εκ των υστέρων» τοποθετείται μετά την Ανάσταση

¹⁷⁰ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Α', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 193-198.

¹⁷¹ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, σελ. 202-206.

του Κυρίου (υπό το φως Της όλα γίνονται διαυγή) και επαναφέρει ένα ακόμα στοιχείο της μνήμης: ο θάνατος (και η Ανάσταση στην περίπτωση του Χριστού) είναι το σημείο εκκίνησης της μνήμης. Μάλιστα, η ανάμνηση εν προκειμένω δεν «έρχεται» μόνη της, αλλά στην πραγματικότητα πρόκειται για υπόμνηση του Παρακλήτου, του Αγίου Πνεύματος, στους μαθητές – Αποστόλους διά της οποίας παρέχεται και η ερμηνεία όσων είδαν και άκουσαν (και πάλι παρούσα η οπτική μνήμη και η ηχομνήμη). Εν ίδει κατακλείδας – σύνδεσης με το επόμενο «επεισόδιο» στο *Κατά Ιωάννη*, το σχόλιο, το οποίο επί της παρούσης είναι θεμιτό, αφορά στο ότι, εν τέλει, η πίστη των παρευρισκομένων, όπως και του Νικοδήμου, ο οποίος έπεται, είναι αδύναμη, διότι δεν αναγνώριζαν τον Κύριο ως την αλήθεια, η οποία τους απελευθερώνει και πραγματώνει την προσωπική τους αναγέννηση, παρά θαύμαζαν τις υπέρλογες πράξεις / λόγους Του.¹⁷²

---

¹⁷² Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 264-270.

3.3 Μνήμη και ανάμνηση στη συνάντηση Νικοδήμου – Ιησού και στη δεύτερη μαρτυρία του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου

Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων.
οὗτος ἦλθε πρὸς αὐτὸν νυκτὸς καὶ εἶπεν αὐτῷ· ραββί, οἶδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας
διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς,
ἐὰν μὴ ἢ ὁ Θεὸς μετ’ αὐτοῦ.
ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἄνωθεν, οὐ δύναται
ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος· πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέροντων; μὴ δύναται εἰς
τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν καὶ γεννηθῆναι;
ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μὴ τις γεννηθῆ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ
δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶ, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος πνεῦμά ἐστι.
μὴ θαυμάσης ὅτι εἶπόν σοι, δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.
τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ’ οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ
ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.
ἀπεκρίθη Νικόδημος καὶ εἶπεν αὐτῷ· πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;
ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις; (Ἰω.
3.1-10)

Παραμένοντας στο ίδιο πλαίσιο της «αντιπαράθεσης» με τους Ιουδαίους, ο Ιησούς Χριστός συναντά έναν Ισραηλίτη, μέλος του ιουδαϊκού συμβουλίου, τον Νικόδημο. Ενδιαφέροντα στοιχεία της συνάντησης είναι ότι την πρωτοβουλία της συνάντησης είχε ο Νικόδημος και, μάλιστα, «νυκτός» (παρούσα και πάλι η τεχνική απομνημόνευσης του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, η αφορώσα στους χρονικούς προσδιορισμούς), εξαιτίας του φόβου των Ιουδαίων, καθώς δεν ήθελε, προφανώς, να τον δουν οι ομοεθνεῖς του να συνομιλεῖ με «την πέτρα του σκανδάλου», δηλαδή τον Κύριο. Ο Ιησούς προσπαθεῖ να καθοδηγήσει τον Νικόδημο στην ορθή πίστη, χωρίς σπουδαία αποτελέσματα, ωστόσο, καθώς ο ισραηλίτης διδάσκαλος παραμένει προσκολλημένος στο εξωτερικό του πράγματος, δηλαδή στα «σημεῖα», παρά το ότι ο λόγος του Χριστού έχει εξαρχής ὕφος σοβαρό (η φράση «ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι» εκκινεῖ τρις τους λόγους του Διδασκάλου) και προσανατολισμό πνευματικό και εσωτερικό (το «χώρο» της καρδιάς του ανθρώπου όπου λαμβάνει χώρα η εκ Θεοῦ νέα γέννηση).¹⁷³

Στο σημείο αυτό ο Ευαγγελιστής Ιωάννης επαναφέρει στο προσκήνιο την προσφιλή τεχνική των παρανοήσεων, η οποία είναι ἀρρηκτα συνδεδεμένη με τη μνήμη.

¹⁷³ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ἰωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 272-273.

Ειδικότερα, παρουσιάζει τον Νικόδημο να μην αντιλαμβάνεται τα περί «ἄνωθεν» και «ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος» γέννησης λεγόμενα του Χριστού, εκλαμβάνοντάς τον ὄρο «γέννηση» κυριολεκτικά. Ωστόσο, η μνήμη του Νικοδήμου, προσωπική και, κατόπιν (μετά την Ανάσταση του Κυρίου), συλλογική και πολιτισμική, τον οδηγεί εκ των υστέρων στην κατανόηση των λεγομένων του Κυρίου, με αποτέλεσμα να φανεί πια αντάξιος του ονόματός του (νικά το δῆμο – Ιουδαίους –). Πρόκειται, τελικά, για την πολλακίς αναφερθείσα δημιουργική – αγιοπνευματική μνήμη.¹⁷⁴

ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι ὅτι ὁ οἶδαμεν λαλοῦμεν καὶ ὁ ἐωράκαμεν μαρτυροῦμεν, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.

εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἶπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια πιστεύσετε; καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.

καὶ καθὼς Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον.

οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον.

οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνη τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κρίνεται, ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσων μισεῖ τὸ φῶς καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῆ τὰ ἔργα αὐτοῦ·

ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῆ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστὶν εἰργασμένα. (Ιω. 3,11-21)

Η ανωτέρω περικοπή μεταφέρει το επικοινωνιακό πλαίσιο από τον διάλογο (Νικόδημος – Ιησούς) στον μονόλογο, καθώς ο Ιησούς Χριστός καταβάλλει εναγώνιο προσπάθεια να οδηγήσει τον Νικόδημο στην αληθινή πίστη. Μάλιστα, στον πρώτο στίχο (3,11) ο Ευαγγελιστής Ιωάννης μεταχειρίζεται το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο υπό την έννοια ότι μέσω των λόγων του Χριστού εκφράζεται το σύνολο της χριστιανικής κοινότητας του Ιωάννη. Με τον τρόπο αυτό αναδεικνύεται η πολιτισμική μνήμη και, ειδικότερα, οι λεγόμενες «συναισθηματικές κοινότητες» ή, αλλιώς, «κοινότητες μνήμης» (κοινότητες με κοινή «μνήμη», κοινά συναισθήματα και κοινή στάση ζωής). Από την άλλη, από το στ. 12 και εξής τα σημεία στα οποία αξίζει να σταθούμε είναι οι προϋποθέσεις της εκ Θεού γέννησης, οι οποίες είναι η

¹⁷⁴ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 193-195.

Ενσάρκωση «ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ» και η Ὑψωση (Σταύρωση, Ανάσταση και Ανάληψη) του Υἱού και Λόγου του Θεοῦ. Μάλιστα, η εν λόγω Ὑψωση παραλληλίζεται προς την ὑψωση του χρυσοῦ ὄφεως για τη θεραπεία των δαγκωμένων Ισραηλιτῶν ἀπὸ τα φίδια της ερήμου (παρὼν ἐδῶ ο πολιτισμὸς της ανάμνησης, ο οποίος ἀνάγεται στο λαὸ του Ισραήλ). Το κοινὸ μεταξύ των δύο υψώσεων ἐγκείται στη θεραπευτική, καθὼς η Ὑψωση του Κυρίου εἶναι η θεραπεία του ἀνθρώπου ἀπὸ τις πληγές της αμαρτίας και η πηγή της σωτηρίας του. Και, βέβαια, ο ἀνωτέρω παραλληλισμὸς καθίσταται ἐφικτὸς διὰ της μνήμης, της πολιτισμικῆς μνήμης, η οποία καθίσταται δημιουργική και αγιοπνευματική διὰ της διαμορφωθείσας πεποίθησης πως η Ενσάρκωση και η Ὑψωση του Κυρίου ἐχει δημιουργήσει το σταθερὸ πλαίσιο της σωτηρίας του ἀνθρώπου. Ο Χριστὸς, ἄλλωστε, δεν ἦρθε για να κρίνει τον κόσμον, μα για να σώσει τον κόσμον.¹⁷⁵

Σε συνέχεια των ἀνωτέρω περὶ της σωτηρίας των ἀνθρώπων και της Κρίσης, δυνάμεθα να παρατηρήσουμε πως ο Ευαγγελιστὴς Ἰωάννης, ἔχοντας πάντοτε σκοπὸ της συγγραφῆς του την πίστη των ἀναγνωστῶν στο πρόσωπο του Θεοἀνθρώπου, φέρνει σε πρώτο «πλάνο» τα ἀλληλένδετα ζητήματα της πίστες, της Κρίσης και της αἰώνιας ζωῆς. Εἰδικότερα, η Κρίση θεμελιώνεται στην ἀποδοχή (πίστη) ἢ ἀπόρριψη των λόγων και των ἐργων του Σωτήρα. Ο Ἰωάννης, δηλαδή, σε ἀντιδιαστολή προς τους Συνοπτικὸς Ευαγγελιστῆς, συναρτά την Κρίση με την πίστη και ὄχι τα ἐργα, μια πίστη, η οποία συν τῷ χρόνῳ φέρει και τα καλὰ ἐργα, μα, πρωτίστως, συνιστά την προϋπόθεση της σωτηρίας, της αἰώνιας ζωῆς. Ολοκληρώνοντας τα περὶ πίστες, Κρίσης και αἰώνιας ζωῆς, πλην της σημείωσης ὅτι τα εν λόγω ζητήματα καθίστανται γλαφυρά διὰ των ἀντιθέσεων «ζωὴν αἰώνιον - ἀπόληται», «ἀλήθεια - ψεῦδος», «φῶς - σκότος», εἶναι ἀδήριτη ἀνάγκη να δοθεῖ ἐμφαση στο ὅτι ο προαναφερθεῖς σκοπὸς του Ἰωάννη (και πολλὰκις ἀναλυθεῖς σε ὅλα σχεδὸν τα σκέλη της παρούσας ἐργασίας) δε θα ἦταν ἐφικτὸς χωρὶς τη λειτουργία της μνήμης. Εκείνη «θυμίζει» ποιος εἶναι ο Ἰησοῦς Χριστὸς (συλλογική μνήμη), εκείνη ἀποσαφηνίζει τους λόγους και τα ἐργα Του (πολιτισμική μνήμη) και εκείνη διαμορφώνει την ἀκλόνητη στάση ζωῆς με κέντρο τον Υἱὸ και Λόγο του Θεοῦ Σωτήρα Χριστὸ (δημιουργική - αγιοπνευματική μνήμη).¹⁷⁶

Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς και οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν, και ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν και ἐβάπτιζεν.

ἦν δὲ και Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνῶν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, και παρεγίνοντο και ἐβαπτίζοντο·

οὐπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.

Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίου περὶ καθαρισμοῦ.

και ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην και εἶπον αὐτῷ· ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε οὗτος βαπτίζει και πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν.

¹⁷⁵ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ἰωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 287-289.

¹⁷⁶ Ἰωάννη Σκιαδαρέση, *Ἰωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 200-201.

*ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν· οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ἢ δεδομένον αὐτῷ
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.*

*αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον· οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ
ἔμπροσθεν ἐκείνου.*

*ὁ ἔχων τὴν νύμφην νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου, ὁ ἐστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ
χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἢ ἐμὴ πεπλήρωται.
ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.*

*ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστίν. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ·
ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστὶ,*

καὶ ὁ ἐώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ, καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.

ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστίν.

*ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ
Πνεῦμα.*

ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

*ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ
τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν. (Ἰω. 3,22-36)*

Ἡ δοθείσα περικοπή αποτελεί τὴ σύνδεση μεταξύ τῶν μείζονος σημασίας συναντήσεων καὶ διαλόγων τοῦ Χριστοῦ με τὸν Νικόδημο καὶ τὴ Σαμαρείτισσα, ἀντίστοιχα. Ἐχοντας ὡς σημεῖο ἀναφοράς τὴν ἐννοια τοῦ Βαπτίσματος στο ὑπό ἀνάλυση παράθεμα, εἴμαστε σε θέση νὰ ἰσχυριστοῦμε πῶς καὶ στα τρία γεγονότα (Νικόδημος, σκηνὴ Βαπτίσματος παρὰ Ἰησοῦ καὶ Ἰωάννη, Σαμαρείτισσα) εἶναι παρούσα ἡ λειτουργία τῆς μνήμης (πολιτισμικῆς, δημιουργικῆς – αἰσιοπνευματικῆς) ὑπὸ τὸ ἐξῆς σχῆμα: ἡ Ἐκκλησία «θυμάται» τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου περὶ Αὐτοῦ καὶ τοῦ Βαπτίσματος, με ἀποτέλεσμα νὰ ἐνστερνίζονται τα περὶ «ἄνωθεν γέννησης», τὴν «ἐν Χριστῷ ἐνδύση» («Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε») καὶ τα περὶ «ὑδατος ζῶντος», τὸ ὁποῖο παρέχει τὴν αἰώνια ζωὴ.¹⁷⁷

Κατὰ τα ἄλλα, ὑπεισερχόμενοι στις λεπτομέρειες τῆς περικοπῆς, δυνάμεθα νὰ «δοῦμε» τὴ λειτουργία τῆς μνήμης στον ἴδιο τὸν Ἰωάννη τὸν Βαπτιστὴ, ὁ ὁποῖος θυμάται καὶ ὑπενθυμίζει στους μαθητὲς τοῦ τὴν προγενέστερη μαρτυρία τοῦ ὅτι δὲν εἶναι ἐκεῖνος ὁ Χριστός, ἀλλὰ ὁ ἀπεσταλμένος Του. Συνεχίζει, μάλιστα, λέγοντας πῶς δὲν εἶναι ἐκεῖνος ὁ Νυμφίος, ἀλλὰ ὁ φίλος τοῦ Νυμφίου, ὁ νυμφαγωγός, ὁ ὁποῖος χαίρεται με τὴ χαρὰ τοῦ Νυμφίου. Ἐπαναφέρει καὶ ἐπιβεβαιώνει, ἐπίσης, ὁ Πρόδρομος ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ, ὁ ἐκ τοῦ Οὐρανοῦ καταβάς, ὁ ἐώρακὼς τὸν Πατέρα καὶ ἡ Ἀλήθεια, καθὼς καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς προηγούμενης ἀνάλυσης περὶ τῆς πίστεως ὡς «εἰσιτηρίου» γιὰ τὴν αἰώνια ζωὴ, ἀπὸ τὴ μία, καὶ τῆς ἀπόρριψης τοῦ Λόγου ὡς ἀπαρχῆς τῆς οργῆς τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀνωτέρω

¹⁷⁷ Νικολάου Σωτηρόπουλου, *Τὸ Ευαγγέλιο τοῦ Ἰωάννου*, τόμος Α', (Ἀθήνα: ἐκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996) 266-268.

μαρτυρία παράγει μνήμη, τη συλλογική (πρώτη Εκκλησία) και πολιτισμική μνήμη (κοινότητα Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου), οι οποίες συνεπάγονται τη δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη, την «ἀπάγουσα εἰς πίστιν καὶ ζωὴν αἰώνιον».¹⁷⁸

---

¹⁷⁸ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 301-305.

3.4 Η λειτουργία της ανάμνησης και της μνήμης στον διάλογο Ιησού – Σαμαρείτισσας και στην τηλέ-ίαση του γιου του βασιλικού

Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης

-καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτοὺς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ- ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακώβ Ἰωσήφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὥσει ἔκτη.

ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλήσαι ὕδωρ. λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· δός μοι πιεῖν.

οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις· πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ· εἰ ἤδειξες τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι, δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ· Κύριε, οὔτε ἀντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτοὺς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ· πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν·

ὃς δι' ἂν πῖη ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζῶν αἰώνιον.

λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ· Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ μηδὲ ἔρχομαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ὕπαγε φώνησον τὸν ἄνδρα σου καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν· οὐκ ἔχω ἄνδρα. λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· καλῶς εἶπας ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω·

πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις οὐκ ἔστι σου ἀνὴρ· τοῦτο ἀληθὲς εἶρηκας.

λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ· Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· γύναι, πιστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

*ὕμεις προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἶδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἶδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν
Ἰουδαίων ἐστίν.*

*ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν
πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιοῦτους ζητεῖ τοὺς
προσκυνοῦντας αὐτόν.*

πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

*λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ· οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ
ἡμῖν πάντα.*

λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. (Ἰω. 4,1-26)

Ἡ συνάντηση μεταξύ του Κυρίου και της Σαμαρείτισσας αποτελεί το επιστέγασμα της προκείμενης μελέτης αναφορικά στη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του *Κατὰ Ἰωάννη* Ευαγγελίου. Ειδικότερα, ο Ιωάννης, αφού διαμορφώνει το πλαίσιο της επικείμενης συνάντησης (τόπος – χρήση και πάλι της τεχνικής απομνημόνευσης των τοπικών προσδιορισμών από τον Ιωάννη, προκειμένου τα σωτηριώδη ρήματα και έργα του Κυρίου να συναρτώνται σε συγκεκριμένο τόπο –, ιουδαϊκό υπόβαθρο), παρουσιάζει την αφορμή του διαλόγου μεταξύ Ιησού και Σαμαρείτισσας. Πριν, ωστόσο, γίνει λόγος στην αφορμή, μα και στην πραγματική αιτία της εν λόγω συζήτησης, χρήζει μνείας το πρώτο στοιχείο μνήμης στην περικοπή, το οποίο αφορά στην πληροφορία σχετικά με την παράδοση του τόπου από τον Ιακώβ στον Ιωσήφ και, ειδικά, στην ύπαρξη του φρέατος του Ιακώβ. Η συγκεκριμένη πληροφορία παραπέμπει στο λεγόμενο «πολιτισμό της ανάμνησης» των Ισραηλιτών, τον τρόπο, δηλαδή, με τον οποίο θυμούνταν οι Ισραηλίτες και για τον οποίο έχει γίνει λόγος ουκ ολίγες φορές στην παρούσα εργασία. Παράλληλα, ο Ευαγγελιστής μεταχειρίζεται και την έτερη μείζονα τεχνική απομνημόνευσης, τον χρόνο της συνάντησης («ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη», ἴτοι 12 το μεσημέρι), ο οποίος είναι συνδεδεμένος με την αφορμή της συνάντησης μεταξύ του Χριστού και της μετέπειτα Αγίας Φωτεινῆς: τη δίψα του Κυρίου. Μάλιστα, η αναφορά στην κόπωση και τη δίψα του Χριστού δεν είναι άνευ σημασίας, καθώς «στοχεύει» στους θιασώτες του Γνωστικισμού, οι οποίοι αμφισβητούσαν την εποχή συγγραφής του Ευαγγελίου την ανθρώπινη φύση του Ιησού Χριστού. Επί του υπό ανάλυση θέματος της μνήμης, η λειτουργία της μνήμης είναι πρόδηλη στο προκείμενο απόσπασμα, καθώς δι' αυτής εκ των υστέρων κατανοείται το πραγματικό νόημα της δίψας και της πόσης του νερού.¹⁷⁹

Ο Ιησούς, λοιπόν, πλησιάζει τη Σαμαρείτισσα στο πηγάδι του Ιακώβ και, εξαντλημένος από την οδοιπορία και τη ζέστη, της ζητά νερό. Η απάντηση της γυναίκας στον Χριστό μαρτυρά την έκπληξή της για το γεγονός ότι ένας Ιουδαίος της απευθύνει το λόγο, ενώ είναι Σαμαρείτισσα (δεν υπήρχε επικοινωνία μεταξύ Ιουδαίων και Σαμαρειτών για θρησκευτικούς λόγους) και, μάλιστα, γυναίκα (ήταν υποτιμητικό για έναν άνδρα να απευθύνει το λόγο σε μία γυναίκα). Στο σημείο αυτό

¹⁷⁹ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 210-211.

είναι αξιοσημείωτο ότι τίποτα από τα παραπάνω (μα και από όσα έπονται) σχετικά με τη συνάντηση Ιησού – Σαμαρείτισσας δεν είναι τυχαίο, καθώς όλα εμπίπτουν στις επιμέρους τεχνικές του Ευαγγελιστή Ιωάννη (ρήξη εξωτερικών σχημάτων, «επιμήκυνση» των λόγων του Χριστού εντός πλαισίου πλοκής – αρχή, εξέλιξη, τέλος –, χρήση εκφράσεων με διττό νόημα – βιολογικό και πνευματικό –).¹⁸⁰

Επιστρέφοντας στα του διαλόγου, η εξέλιξή του επιτυγχάνεται μέσω της αγαπημένης τεχνικής των παρεξηγήσεων. Συγκεκριμένα, η Σαμαρείτισσα δεν κατανοεί την «ποιότητα» του ύδατος, το οποίο δύναται να της προσφέρει ο Κύριος («*τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν*»), το οποίο, σημειωτέον, συνιστά στοιχείο διπολισμού μεταξύ θεϊκού και γήινου, πνευματικού και βιολογικού, κατά τις αγαπημένες τεχνικές του Ευαγγελιστή Ιωάννη για τις οποίες έγινε λόγος προηγουμένως. Η εκ Σαμαρείας γυναίκα επαναφέρει, μάλιστα, τα του Ιακώβ (πολιτισμός της ανάμνησης), προβαίνοντας σε μια άτυπη σύγκριση του Ιησού με τον Ιακώβ, φανερώνοντας την άγνοια στην οποία ακόμα βρίσκεται περί του Προσώπου με το Οποίο συνομιλεί. Διά της αναφερθείσας περεξήγησης αναδεικνύεται για μία ακόμα φορά η λειτουργία της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*, καθώς η Σαμαρείτισσα και, δι' αυτής, οι κάτοικοι της Σαμάρειας (μα και η μετέπειτα χριστιανική κοινότητα) κατανοούν εκ των υστέρων την αλήθεια των λόγων του Χριστού για το «*ὕδωρ τὸ ζῶν*», την άνωθεν αναγέννηση για την οποία μιλούσε και με τον Νικόδημο, το Φως, τη Ζωή, τη Χάρη και την Αλήθεια, με απόρροια τη Σωτηρία.¹⁸¹

Εν συνεχεία, ο Ιησούς εξακολουθεί να δίνει στη συνδιαλεγόμενη του εναύσματα και, μάλιστα, το στοιχείο της έκπληξης. Συγκεκριμένα, στρέφει τη συζήτηση στον / στους άντρα / άντρες της. Η αλήθεια είναι ότι η εκ Σαμαρείας γυναίκα δε σοκάρεται από την αποκάλυψη ότι ο Ιησούς γνωρίζει την προσωπική της ζωή ούτε εκδηλώνει ντροπή. Είναι πραγματικά εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο η μετέπειτα Αγία Φωτεινή, μέσω του διαλόγου της με τον Κύριο, μετακινείται από τον «τόπο» της λημοσύνης σε εκείνον της μνήμης, αφήνοντας πίσω της υπεκφυγές, αρνήσεις και αυταπάτες, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζει «πρόσωπο με πρόσωπο» τη ζωή της. Δεν κρύβεται πίσω από δικαιολογίες και αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Χριστού όχι πια έναν «αντίπαλο» Ιουδαίο, μα, καταρχήν, έναν προφήτη, και, εν τέλει, τον Μεσσία. Άλλωστε, η πραγματική αυτογνωσία στην οποία «φτάνει» η Σαμαρείτισσα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη γνώση του Θεού, η οποία για εκείνη είναι «*ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ*», αφού της αποκαλύπτεται ο Ἰδιος.¹⁸²

Στο κλείσιμο της υπό ανάλυση περικοπής και πριν την αυτοαποκάλυψη του Κυρίου στη Σαμαρείτισσα ως του Χριστού με τα λόγια: «*ἐγὼ εἰμι ὁ λαλῶν σοι*», τίθενται επί τάπητος δύο ακόμα θέματα συζήτησης μεταξύ των δύο συνδιαλεγομένων. Πρόκειται για το ζήτημα της ορθότητας της πίστης για το οποίο ο Χριστός «δικαιώνει» τους Ιουδαίους και όχι τους Σαμαρείτες και το ζήτημα του τόπου λατρείας του Θεού. Για

¹⁸⁰ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 310.

¹⁸¹ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, σελ. 313-315.

¹⁸² Σάββα Αγουρίδη, *όπ. παρ.*, σελ. 312-313, 316-318.

το τελευταίο, το οποίο ήταν «σημείο αντιλεγόμενο» μεταξύ Ιουδαίων και Σαμαρειτών, ο Χριστός «φέρνει» τη λατρεία του Θεού στο «νῦν» και «ἐνθάδε». Ομιλεί, δηλαδή, για μία «νέα» προσκύνηση του Θεού από τους πιστούς «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ». Ἡ ἐν λόγῳ αποκάλυψη ἀπὸ πλευρᾶς Ἰησοῦ Χριστοῦ δημιουργεῖ με ευκολία τὴν ἀναγωγὴ στὴ λατρεία τοῦ Θεοῦ στο μυστήριο τῆς Θείας Ευχαριστίας, το οποίο εἶναι ἀποσυνδεδεμένο ἀπὸ τόπο καὶ χρόνο, ἀφοῦ σὲ αὐτὴν ὁ Χριστιανὸς ζεῖ τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ στὸν λεγόμενο λειτουργικὸ χρόνο. Βέβαια, ὁ Θεὸς προσκυνάται καὶ σὲ οποιοδήποτε ἄλλο τόπο, ἀρκεῖ ἡ ἐν λόγῳ προσκύνηση νὰ γίνεταί «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ». Ἄρα, ἐντοπίζουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ πάλι τὴ λειτουργία τῆς μνήμης (δημιουργικὴ καὶ αἰσιοπνευματικὴ), καθὼς ἡ ἀνάμνηση τῶν λόγων τοῦ Κυρίου μας καθοδηγεῖ στὴν ὀρθὴ πίστη καὶ προσκύνηση τῆς Ἁγίας Τριάδος.¹⁸³

Ἐν κατακλείδι, ὅσα διαμείβονται μεταξὺ Ἰησοῦ καὶ Σαμαρείτισσας παρουσιάζουν συνάφεια με τὸ διάλογο μεταξὺ Νικοδήμου καὶ Ἰησοῦ. Συγκεκριμένα, παρὰ τὸ ὅτι ὁ Νικόδημος εἶναι ἕνας εὐσεβὴς ἄνδρας, μέλος τοῦ ἰουδαϊκοῦ συμβουλίου καὶ προσέρχεται στὸ διάλογο ἀπὸ τὰ «ὑψηλὰ» τῆς θέσης του, ἐνῶ ἡ ἐκ Σαμαρείας γυναίκα μιᾶς ἀθήνης ὑπαρξῆς, ἡ κατάληξη τοῦ διαλόγου καὶ στὶς δύο περιπτώσεις εἶναι κοινὴ: ἀναγέννηση τοῦ ἀνθρώπου «ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος», ἀπάγουσα εἰς «ζωὴν αἰώνιον» καὶ «ἀλήθειαν» στὴν περίπτωση τοῦ Νικοδήμου, «τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν» «ἀλλόμενον» «εἰς ζωὴν αἰώνιον» καὶ «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» προσκύνηση τοῦ Θεοῦ στὴν περίπτωση τῆς μετέπειτα Ἁγίας Φωτεινῆς.¹⁸⁴

καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μὲντοι εἶπε, τί ζητεῖς ἢ τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;

Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὕδριαν αὐτῆς ἢ τὴν γυνήν καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις·

δεῦτε ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἡρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ λέγοντες· ῥαββί, φάγε.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἐγὼ βρωσὶν ἔχω φαγεῖν, ἢν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους· μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἐμὸν βρωμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνός ἐστι καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσὶ πρὸς θερισμὸν ἤδη.

καὶ ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρη καὶ ὁ θερίζων.

ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

¹⁸³ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ἰωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 319-320, 322.

¹⁸⁴ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατὰ Ἰωάννην Ευαγγέλιο*, σελ. 312, 321-322.

ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικός, μαρτυρούσης ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

καὶ πολλῶ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ,

τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἶδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός. (Ιω. 4,27-42)

Ἡ ολοκλήρωση του τετάρτου κεφαλαίου του *Κατὰ Ιωάννη* περιλαμβάνει δύο «σκηνές». Ἡ μία αφορά στην επιστροφή των μαθητῶν στο φρέαρ του Ιακώβ (εἶχαν μεταβεί στην πόλη της Σαμάρειας προς εὕρεση τροφῆς) και τους λόγους του Διδασκάλου προς αυτούς, στη διάδοση ἀπὸ πλευρᾶς Σαμαρείτισσας των τεκταινομένων στο πηγάδι και στη διαμονή του Χριστοῦ ἐπὶ διήμερον στην πόλη. Αναφορικά στην επιστροφή των μαθητῶν στο σημεῖο, ὅπου διεξήχθη ὁ σωτηριώδης διάλογος μεταξύ του Ἰησοῦ και της εκ Σαμαρείας γυναίκα, το ενδιαφέρον ὅσον αφορά τὴ λειτουργία τῆς μνήμης εἶναι ἡ χρήση ἀπὸ πλευρᾶς Ευαγγελιστῆς Ιωάννη τῆς γνωστῆς πια τεχνικῆς τῆς παρεξήγησης. Οἱ μαθητές, δηλαδή, προσφέρουν στον Διδάσκαλό τους φαγητό κι Εκείνος τους μιλά για τροφή, τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι ἀγνοοῦν. Επαναλαμβάνεται, λοιπόν, τὸ μοτίβο του «ύδατος» στη συζήτηση Χριστοῦ – Σαμαρείτισσας, ἡ τεχνικὴ του διττῶν ἐννοιῶν του συγγραφέα του τετάρτου Ευαγγελίου κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ὁμιλεῖ περὶ τροφῆς πνευματικῆς (τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας των ἀνθρώπων), ἐνῶ οἱ μαθητές καταλαβαίνουν τὴ φυσικὴ βρώση. Ἐκ των ὑστέρων και διὰ τῆς συλλογικῆς και, κατ' ἐπέκταση, τῆς πολιτισμικῆς μνήμης οἱ μαθητές – Απόστολοι και ἡ συγκροτηθεῖσα Ἐκκλησία κατανόησαν τὸ νόημα τῆς τροφῆς, με ἀποτέλεσμα τὴ στέρεωση στην πίστη του Ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ και Λόγου του Θεοῦ. Στα ἀνωτέρω περὶ μνήμης ἐμπίπτουν και οἱ ἐπόμενες διδασκαλίες του Χριστοῦ προς τους μαθητές του σχετικά με τὸ «θερισμό» (ἐρχομός του Μεσσία, τελικὴ Κρίση, Ἐσχάτα), του «σπείροντος» (Θεός) και των «θεριστῶν» (μαθητές).¹⁸⁵

Σε συνέχεια των ἀνωτέρω περὶ τῆς πρώτης «σκηνῆς» στο κλείσιμο του τετάρτου κεφαλαίου, ἔχει μεγάλη σημασία να «παρακολουθήσουμε» τὴ διάδοση τῆς ἀποκάλυψης τῆς ὁποίας ἔτυχε ἡ Σαμαρείτισσα προς τους συμπατριώτες τῆς. Πρόκειται για τὴ διαδικασία τῆς μνημοποιητικῆς στο πλαίσιο τῆς λειτουργίας τῆς συλλογικῆς μνήμης, καθὼς οἱ Σαμαρεῖτες ἀκούν με προσοχή τὴ μετέπειτα Ἁγία Φωτεινὴ και πιστεύουν πως ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος εἶναι ὁ Μεσσίας. Βέβαια, ἡ πίστη τους στη συνέχεια θα ἐδραιωθεῖ και στις ηχομνήμη και οπτικὴ μνήμη (ὅπως και στην

¹⁸⁵ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: ἐκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 229-233.

περίπτωση της Αγίας Φωτεινής, άλλωστε.), καθώς είδαν και άκουσαν τον Κύριο κατά τη διήμερη παραμονή του στη Σαμάρεια.¹⁸⁶

Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἐωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

Ἦλθεν οὖν πάλιν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Κανὰ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἴνου. καὶ ἦν τις βασιλικός, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναοῦμ·

οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἦκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῆ καὶ ἰάσῃται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἡμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτόν· ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

λέγει πρὸς αὐτόν ὁ βασιλικός· Κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· πορεύου· ὁ υἱός σου ζῆ. καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπορεύετο.

ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήνησαν αὐτῷ καὶ ἀπήγγειλαν λέγοντες ὅτι ὁ παῖς σου ζῆ.

ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ἣ κομψότερον ἔσχε. καὶ εἶπον αὐτῷ ὅτι χθὲς ὥραν ἐβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

ἔγνω οὖν ὁ πατήρ ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ἣ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ὁ υἱός σου ζῆ· καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

(Ιω. 4,43-54)

Η δεύτερη και τελευταία «σκηνή» με την οποία κλείνει το τέταρτο κεφάλαιο του *Κατά Ιωάννη* αφορά στην επιστροφή του Χριστού στη Γαλιλαία (τελευταία χρήση της τεχνικής απομνημόνευσης του τόπου στο υπό μελέτη 1-4 του *Κατά Ιωάννη*) και στην τέλεση ενός ακόμα «σημείου» στον τόπο εκείνο με τη θεραπεία του γιού του άρχοντα της περιοχής. Μάλιστα, για την εν λόγω «σκηνή» δυνάμεθα να προβούμε σε δύο, καταρχήν, επισημάνσεις: πρώτον, ο Ιησούς Χριστός, παρά τη δήλωσή Του ότι κανένας προφήτης δε γίνεται δεκτός στον τόπο του, γίνεται τελικά αποδεκτός από τους ανθρώπους της Γαλιλαίας (έχει, βέβαια, επιτελέσει ήδη ένα «σημείο» εκεί, το θαύμα στην Κανά, ενώ οι Γαλιλαῖοι είχαν γίνει και μάρτυρες της δράσης Του στην Ιερουσαλήμ κατά τις ημέρες του εβραϊκού Πάσχα) και, δεύτερον, έχουμε το φαινόμενο της λεγόμενης κυκλικής σύνθεσης από τον Ευαγγελιστή Ιωάννη, καθώς ο κύκλος της δημόσιας δράσης του Ιησού στα κεφάλαια του ενδιαφέροντός μας ανοίγει και κλείνει με τον ίδιο τρόπο, ένα «σημείο» στην Κανά της Γαλιλαίας. Ειδικότερα, η λειτουργία της μνήμης είναι παρούσα, αναφορικά στην πίστη των κατοίκων της

¹⁸⁶ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία*, σελ. 234.

Γαλιλαίας, καθώς διά της μνήμης του θαύματος στο γάμο στην Κανά και της δράσης του Ιησού στα Ιεροσόλυμα οι εκ Γαλιλαίας αποδέχονται τον Χριστό και πιστεύουν σε Αυτόν – σε αντίθεση με τους Ιουδαίους –. Βέβαια, η εν λόγω πίστη εμπίπτει στο πλαίσιο της αδύναμης ακόμα πίστες του Νικοδήμου, καθώς κατά την επισήμανση του ίδιου του Κυρίου «*ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.*».¹⁸⁷

Η σχετικά αδύναμη ακόμα πίστη των ανθρώπων στη Γαλιλαία αντικατοπτρίζεται περίφημα στην ίαση του γιου του βασιλικού με ένα μόνο λόγο του Χριστού και, μάλιστα, εξ αποστάσεως, γεγονός, το οποίο υπομνηματίζει (παρούσα πάλι η μνήμη) τη Δημιουργία διά του λόγου του Υιού και Λόγου του Θεού. Ο βασιλικός πιστεύει σε ένα πρώτο επίπεδο στον Χριστό και γι' αυτό ζητά από Εκείνον να θεραπεύσει τον γιο του. Ακούγοντας τον λόγο Του πείθεται (πίστη), μα, συναντώντας κατόπιν τους δούλους του και ακούγοντας από αυτούς ότι η γιατρεία του γιού του έλαβε χώρα τη χρονική στιγμή της έκφρασης του λόγου του Χριστού, η πίστη του «*ἐξ ἀτελείας εἰς τελείαν ἀνηρέθη*». Άρα, και στην περίπτωση του βασιλικού λειτουργεί η δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη, η οποία «*παράγει*» «*τελεία πίστη*» μετά την επιβεβαίωση της ίασης του γιού του. Το «*επιμύθιο*», λοιπόν, έχει να κάνει με τη σύνδεση των δύο «*Σημείων*» ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καθώς και της πίστες των κατοίκων της και του βασιλικού (μα και των λοιπών αναλυθέντων γεγονότων – εκκαθάριση Ναού, Νικόδημος, Σαμαρείτισσα –) υπό το πρίσμα της πίστες, της αναγνώρισης / ανάδειξης της δόξας του Ιησού Χριστού και του σχεδίου για τη σωτηρία μας. Τα «*Σημεία*», λοιπόν, έχουν αξία μόνο όταν βεβαιώνουν περί της Αγάπης του Θεού και του σχεδίου Του περί της Σωτηρίας του ανθρωπίνου γένους. Έτσι τα «*έβλεπαν*» οι Γαλιλαίοι («*Σημεία*»), έστω και όχι στον απόλυτο βαθμό, σε αντιδιαστολή προς τους Ιουδαίους, οι οποίοι επιζητούσαν «*τέρατα*».¹⁸⁸

---

¹⁸⁷ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013) 237-239.

¹⁸⁸ Σάββα Αγουρίδη, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005) 333-339.

Γενικά συμπεράσματα

Ευσεβής πόθος του συγγραφέοντος υπήρξε να «ψηλαφήσει», ως άλλος «δύσπιστος Θωμάς», το ανεξάντλητο θέμα της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*. Για την επίτευξη του ανωτέρω σκοπού κρίθηκε σκόπιμο στο πρώτο κεφάλαιο της προκείμενης μελέτης να διερευνηθούν οι σύγχρονες θεωρίες περί της μνήμης και της ανάμνησης, κυρίως εκείνες, οι οποίες φώτισαν το θέμα κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα. Στο ανωτέρω πλαίσιο και, μάλιστα, ανήκοντα στα πορίσματα του 21^{ου} αιώνα εντάσσονται τα περί κωδικοποίησης, αποθήκευσης και ανάσυρσης από τη μνήμη (στάδια της μνήμης), μα και τα περί οπτικής, ακουστικής και απτικής μνήμης – αισθητηριακές καταγραφές –, βραχύχρονης και μακρόχρονης μνήμης (δομή της μνήμης). Κομβικό σημείο, ωστόσο, για την κατανόηση της μνήμης αποτελεί η διάκριση της προσωπικής μνήμης από τη συλλογική και την πολιτισμική μνήμη. Η μνήμη δε λειτουργεί μόνο σε ατομικό επίπεδο, μα, κυρίως, σε επίπεδο κοινότητας. Για τον λόγο αυτό έγινε μνεία στις «συναισθηματικές κοινότητες» (Rosenwein, Χανιώτης) ή, αλλιώς «κοινότητες μνήμης» (Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν) στις οποίες παρατηρείται κοινό υποβαθρο μνήμης και συναισθημάτων. Σε συνάφεια με τις αναφερθείσες κοινότητες βρίσκεται η μία εκ των δύο θεμελιωδών εννοιών για τη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης: η συλλογική μνήμη. Πρόκειται για την ιστορική μνήμη, η οποία άπτεται γεγονότων, τα οποία έλαβαν χώρα έως 60-70 έτη νωρίτερα. Η συγκρότησή της, κατά τον εισηγητή της, Maurice Halbwachs, εδράζεται σε αντικείμενα, τόπους και χρονολογίες, ενώ μείζονος σημασίας είναι η εικονική διαμόρφωσή της διά της σύνδεσής της με ένα σύμβολο (έννοια, διδασκαλία, αλήθεια). Εν κατακλείδι, η συλλογική μνήμη «θεάται» τόσο προς το παρελθόν όσο και προς το μέλλον, ενώ έχει αναθεωρητικό χαρακτήρα με γνώμονα το εκάστοτε παρόν.

Τα χρονικά όρια της συλλογικής μνήμης (δύο περίπου γενιές) ξεπερνά η πολιτισμική μνήμη (εισηγητής της ο Jan Assmann). Ο χαρακτήρας της εν λόγω μνήμης είναι επικοινωνιακός, ενώ δεν εδράζεται σε προσωπικές μνήμες, μα σε «μνήμες» του μακρινού παρελθόντος, οι οποίες, όπως και στην περίπτωση της συλλογικής μνήμης, μεταλαμπαδεύονται (συνήθως με «πομπό» την πολιτεία) προκειμένου να νοσηματοδοτήσουν το παρόν, συχνά με τρόπο επιλεκτικό και υποκειμενικό. Η μέθοδος για το ανωτέρω είναι εν πολλοίς η επανάληψη (εορτών, επετείων, τελετουργιών). Ο τρόπος λειτουργίας της πολιτισμικής μνήμης προσειδιάζει προς τον αντίστοιχο της Ιστορίας, η οποία, ομοίως, «διδάσκει», δημιουργεί συναισθήματα και διαμορφώνει στάσεις ζωής για το παρόν και το μέλλον (μνημοποιητική). Στο πλαίσιο της συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης εντάσσονται τρεις ακόμη καίριες έννοιες της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης: η μνημοτεχνική (αρχαία τέχνη συγκράτησης πληροφοριών και γεγονότων με σημείο αναφοράς αντικείμενα, τόπους και νοητικές εικόνες), ο πολιτισμός της ανάμνησης (ανάγεται στον λαό του Ισραήλ, ο οποίος διά της ανάμνησης διαμόρφωσε την ταυτότητα και αυτοσυνειδησία του) και ο θάνατος (σημείο «μηδέν» του πολιτισμού της ανάμνησης και ορόσημο της διαμόρφωσης και εξάρτησης του μέλλοντος και του παρόντος από το παρελθόν).

Ολοκληρώνοντας τη σύνοψη του πρώτου κεφαλαίου της παρούσας διπλωματικής εργασίας, κρίνεται επιβεβλημένη η μνεία στην προφορική μνήμη και την προφορική Ιστορία. Η προφορικότητα επιτελεί σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της μνήμης και, κυρίως, στον τρόπο με τον οποίο «παίρνουν σάρκα και οστά» τα γεγονότα μες στο μυαλό μας. Βέβαια, είναι ανάγκη να συνδέσουμε την προφορική μνήμη και την προφορική Ιστορία με το υποκειμενικό στοιχείο μετάδοσης των πληροφοριών (επιλεκτικότητα), το ευμετάβλητο της ερμηνείας των γεγονότων του παρελθόντος (μεταβλητότητα), καθώς και με τη μοναδικότητα και την αυθεντικότητα των μαρτυριών, οι οποίες διασώζουν μνήμες «ετοιμοθάνατες». Οι εν λόγω μαρτυρίες μεταβάλλουν την προσωπική μνήμη σε συλλογική, ανανεώνουν με έναν τρόπο ανέλπιστο τη Θεωρία της Ιστορίας και φέρνουν στο προσκήνιο τους «αφανείς ήρωες» των ιστορικών γεγονότων (Ιστορία από κάτω). Τα ανωτέρω, ασφαλώς, συνιστούν νέα πεδία στην έρευνα περί μνήμης και Ιστορίας, όπως, άλλωστε, και τα σύγχρονα πορίσματα περί μνήμης του πρώτου μέρους του εισαγωγικού κεφαλαίου του παρόντος πονήματος.

Έχοντας αποσαφηνίσει την εν γένει λειτουργία της μνήμης, στο δεύτερο στάδιο της προκείμενης μελέτης πραγματευτήκαμε τα ζητήματα του συγγραφέα του τετάρτου Ευαγγελίου, της δομής, των στόχων, της τεχνοτροπίας και της θεολογίας του *Κατά Ιωάννη*, καθώς και της λειτουργίας της μνήμης και της ανάμνησης σε αυτό – σε ένα πρώτο επίπεδο –, εστιάζοντας στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια, χωρίς, όμως, να θέτουμε εκτός έρευνας το υπόλοιπο κείμενο (συγκείμενο). Ειδικότερα, αξίζει να «θυμηθούμε» ότι ο εν λόγω συγγραφέας είναι ο Ιωάννης, ο γιος του Ζεβεδαίου, ο «μαθητής της Αγάπης», ο «ήγαπημένος μαθητής του Κυρίου», ο οποίος, παρά το ότι διαφοροποιείται πολύ σε σχέση με τους Συνοπτικούς Ευαγγελιστές (δύο μόνο εκ των επτά «Σημείων» του είναι κοινά, αποσιωπά τις παραβολές και κορυφαία γεγονότα της ζωής του Χριστού – Γέννηση, Βάπτισμα, Πειρασμοί, Μεταμόρφωση – και, φυσικά, προβαίνει σε καινοτόμο απαρχή του Ευαγγελίου, όχι με τη γενεαλογία του Ιησού, αλλά με τον περίφημο Ύμνο στον Σαρκωμένο Λόγο) και, εξ αυτού, αμφισβητήθηκε η εγκυρότητά του, εντούτοις, η γνώση της τοπογραφίας της Ιερουσαλήμ και της Παλαιστίνης, των ιουδαϊκών εορτών και άλλων λεπτομερειών συνιστούν τεκμήρια της αξιοπιστίας του. Η εγκυρότητα του *Κατά Ιωάννη* και του συγγραφέα του, βέβαια, εδραιώνεται, πρωτίστως, στις πηγές – διαφορετικές κι αυτές από τις αντίστοιχες των Συνοπτικών –, στις αναφορές των Συνοπτικών Ευαγγελίων για τον Ιωάννη και στους ευρεθέντες παπύρους (P52 και P66).

Αναφορικά στη δομή, τους σκοπούς, την τεχνοτροπία και τα θεολογικά θέματα του *Κατά Ιωάννη*, αξιομνημόνευτη είναι η τριμερής δομή του Ευαγγελίου – Πρόλογος (1-1,18): ο Ύμνος στον Σαρκωμένο Λόγο, Μέρος 1^ο (1,19-12,50): η φανέρωση και η μαρτυρία του Ιησού Χριστού στον κόσμο, καθώς και η απόρριψή Του από τους Ιουδαίους, Μέρος 2^ο (13,1-21,55): η αποκάλυψη της δόξας του Κυρίου στους μαθητές –, ενώ συνάφεια με τη δομή του κειμένου παρουσιάζουν και οι πολλαπλοί επίλογοι – σκοποί του *Κατά Ιωάννη* («τετέλεσται», «μή μου ἄπτου» στη Μαρία τη Μαγδαληνή, αναγνώριση του Θωμά και, φυσικά, μείζονος σημασίας σκοπό συνιστά

η δημιουργική – αγιοπνευματική μνήμη), οι οποίοι συνοψίζονται στο «*ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.*» (Ιω. 20,31). Προχωρώντας στην τεχνοτροπία του *Κατὰ Ιωάννη*, αξιομνημόνευτα στοιχεία αποτελούν η εναλλαγή ενικού και πληθυντικού αριθμού (επιλέγει το «εμείς» ως εκπρόσωπος της Εκκλησίας, δηλωτικό, όμως, και της μνήμης γυναίκας), η κυκλική επαναφορά της σκέψης, η αγαπημένη τεχνική των παρεξηγήσεων, οι αντιθέσεις τόσο ως προς τις έννοιες όσο και ως προς όσους απορρίπτουν ή, από την άλλη, αποδέχονται τον Μεσσία, καθώς και οι μαρτυρίες (Θεού, ανθρώπων, μα και του Ιδίου: «*ἐγὼ εἶμι*», «*ἀμήν, ἀμήν, λέγω ὑμῖν*»). Τέλος, όσον αφορά τις θεολογικές έννοιες, ξεχωρίζουμε τα ζητήματα της ενότητας Υιού και Πατρός, του Φωτός – σε αντιδιαστολή προς το σκότος –, της Αγάπης, της αιώνιου ζωής, της Κρίσης (Χριστολογία), του Παρακλήτου (Πνευματολογία) και της ενότητας των πάντων – διά των λόγων του Κυρίου περί του «Ποιμένου» και της «Αμπέλου» – (Εκκλησιολογία).

Τα ανωτέρω θεολογικά θέματα, όπως και οι τεχνικές του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, αναδεικνύονται τόσο στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια, τα οποία αποτελούν το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας (κείμενο) όσο και στα υπόλοιπα (συγκείμενο). Συγκεκριμένα, η υική σχέση Πατρός και Λόγου, η καινή Δημιουργία, η παροχή φωτός και ζωής, η Ενσάρκωση του Υιού και Λόγου του Θεού, η μη αποδοχή Του και η κατά Χάριν υιοθεσία όσων Τον αποδέχονται, η μαρτυρία του Βαπτιστή Ιωάννη και των μαθητών Του – ιδίως του Ναθαναήλ – διατρέχουν το σύνολο του *Κατὰ Ιωάννη* (και όχι μόνο τα κεφάλαια 1-4). Ειδικότερα, από το δεύτερο ως το τέταρτο κεφάλαιο προβάλλονται γεγονότα, τα οποία σχετίζονται, αφενός, με το μοτίβο του Γάμου (το οποίο ανάγεται στην ιουδαϊκή παράδοση, όπως και το ύδωρ ως υλικό καθαρού) και, αφετέρου, με τη δόξα του Κυρίου, το Φως και την αιώνια ζωή, έννοιες, οι οποίες συνιστούν άξονες του *Κατὰ Ιωάννη εν συνόλω*. Τα εν λόγω γεγονότα είναι ο γάμος στην Κανά της Γαλιλαίας (Νυμφίος Χριστός), η εκκαθάριση του Ναού του Σολομώντα (Εγερση του Κυρίου και λατρεία του Θεού ως Πνεύματος), ο διάλογος με τον Νικόδημο (αναγέννηση «*ἐν πνεύματι καὶ ὕδατι*») και η συνάντηση με τη Σαμαρείτισσα («επαναφορά» του Νυμφίου, μα και της λατρείας του Θεού ως Πνεύματος).

Το τρίτο και τελευταίο σκέλος της προκειμένης μελέτης είναι αφιερωμένο σε αυτό, το οποίο προαναγγέλλει ο γενικός τίτλος της: στη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του *Κατὰ Ιωάννη*. Βέβαια, θα ήταν αδύνατο να πραγματευτούμε με αξιώσεις το εν λόγω θέμα αν δεν είχαν καταστεί σαφείς οι επιμέρους έννοιες και συνιστώσες της μνήμης, από τη μία, και ο συγγραφέας, μα και οι βασικές αρχές δόμησης, τεχνικής και θεολογίας, οι οποίες διέπουν τόσο τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια του *Κατὰ Ιωάννη* (κείμενο) όσο και τα υπόλοιπα (συγκείμενο), από την άλλη. Ειδικά επί των εννοιών και συνιστωσών της μνήμης και, ειδικότερα, επί της μνημοποιητικής, μείζονος σημασίας είναι οι τεχνικές απομνημόνευσης του Ευαγγελιστή Ιωάννη (χρονικοί και τοπικοί προσδιορισμοί, καθώς και το μοτίβο του γάμου). Στην ακμή, λοιπόν, του πονήματος το φώς της έρευνας φέρνει στην

επιφάνεια τα σημεία στα οποία λειτουργεί η μνήμη και η ανάμνηση. Ποια μνήμη, όμως; Μα, η συλλογική μνήμη (πρώτη «σπίθα» η προσωπική μνήμη), η οποία με την πάροδο των δεκαετιών από «κτήμα» της πρώτης συσταθείσας Εκκλησίας καθίσταται παρακαταθήκη των επόμενων γενεών Χριστιανών με αποτέλεσμα να εξελίσσεται σε πολιτισμική μνήμη και, πάνω από όλα, σε δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη, μεταβαλλόμενη αενάως σε οδό σωτηρίας για τον αναγνώστη και ακροατή του *Κατά Ιωάννη*.

Επί του προκειμένου, οι ανωτέρω πτυχές της μνήμης λειτουργούν τόσο στον Προοιμιακό Ύμνο του Ευαγγελίου, θέτοντας τις βάσεις της πίστης διά της παρουσίασης του προσώπου του προαιώνιου και Σαρκωθέντος Υιού και Λόγου του Θεού, όσο και στη μαρτυρία του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου για το πρόσωπό Του. Στο εν λόγω σημείο, μάλιστα, λανθάνουν, ο πολιτισμός της ανάμνησης, αφενός, (μνεία του Προδρόμου στους Ισραηλίτες Μωυσή, Ηλία και Ησαΐα) και οι ηχομνήμη («είπε») και οπτική μνήμη («ἴδης»), αφετέρου. Το πρώτο κεφάλαιο «κλείνει» με τα της μετονομασίας του Πέτρου και τα σχετικά με τον Ναθαναήλ, όπου η καταρχήν συλλογική (στις τάξεις των μαθητών και της πρώτης Εκκλησίας) και μετέπειτα πολιτισμική μνήμη (στην κοινότητα του Ευαγγελιστή Ιωάννη) μετουσιώνεται σε δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη, καθώς εκ των υστέρων έγινε αντιληπτή η σημασία των γεγονότων. Αξιωματικώς, ασφαλώς, οι τεχνικές απομνημόνευσης, οι οποίες σχετίζονται με τον τόπο (έρημος του Ιορδάνη) και τον χρόνο (10^η ώρα συνάντησης με τους πρώτους μαθητές).

Τα κεντρικά γεγονότα του δευτέρου κεφαλαίου είναι ο γάμος στην Κανά της Γαλιλαίας (παρόντες και πάλι οι μέθοδοι μνημοποιητικής, αναφορικά στον τόπο – Γαλιλαία – και τον χρόνο – 3^η ημέρα –) και η εκκαθάριση του Ναού του Σολομώντα – εν προκειμένω κατά τη σπουδαία περίοδο του ιουδαϊκού Πάσχα και, μάλιστα, στον «ομφαλό της Γης», την Ιερουσαλήμ –. Στο μεν πρώτο η λειτουργία της μνήμης είναι καταφανής, αν αναλογιστούμε ότι δι' αυτού θεμελιώθηκε το Μυστήριο του Γάμου (πολιτισμική μνήμη) – στο παρόν σημείο αναδεικνύεται η εξέχουσα τεχνική απομνημόνευσης του κυρίαρχου σε όλο το *Κατά Ιωάννη* μοτίβου του Γάμου –, ενώ πίστεψαν και οι μαθητές στον Διδάσκαλό τους (συλλογική μνήμη) μέσω της μεταβολής του ύδατος σε οίνο, πρώτο «Σημείο» της δημόσιας δράσης Του – προφανής, ειρήσθω εν παρόδω, και ο συμβολισμός για τη Θεία Ευχαριστία –. Η λειτουργία της μνήμης κορυφώνεται, ωστόσο, στην εκκαθάριση του Ναού με το «λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.». Μόνο εκ των υστέρων (συλλογική και πολιτισμική μνήμη) κατανόησαν οι παρευρισκόμενοι (πιστοί και άπιστοι) ότι ο Κύριος ομιλούσε για την τριήμερη Έγερση του Ναού του Σώματός Του (δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη).

Το επόμενο μείζονος σημασίας γεγονός, το οποίο καταγράφεται στο *Κατά Ιωάννη*, είναι η συνάντηση του Διδασκάλου με τον Νικόδημο (τρίτο κεφάλαιο). Εν λειτουργία και εδώ η μνήμη, καθώς οι λόγοι του Ιησού περί «ἄνωθεν» και «ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος» γέννησης, καθώς και περί των προϋποθέσεών της (Ενσάρκωση και Ύψωση) δεν γίνονται καταρχήν καταληπτά από τον Ιουδαίο βουλευτή, παρά μόνο εκ

των υστέρων. Επομένως, η «διαδρομή» είναι η ίδια: προσωπική μνήμη (Νικόδημος) → συλλογική μνήμη (πρώτη Εκκλησία) → πολιτισμική μνήμη (Ιωάννεια κοινότητα και μετέπειτα Εκκλησία) → δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη (όλοι οι προαναφερόμενοι και, εν συνόλω, το «βασίλειον ιεράτευμα»). Στον ανωτέρω διάλογο, ωστόσο, «κάνουν την εμφάνισή τους» και οι κοινότητες μνήμης ή, αλλιώς, συναισθηματικές κοινότητες – διά του πρώτου πληθυντικού προσώπου –, καθώς και ο πολιτισμός της ανάμνησης – διά του παραλληλισμού της Ύψωσης του Χριστού με την ύψωση του χρυσού όφεως του ιουδαϊκού έθνους –. Ολοκληρώνοντας τα του τρίτου κεφαλαίου, τα λεγόμενα του Τιμίου Προδρόμου για τον Ιησού και το Βάπτισμα επαναφέρουν τη λειτουργία της μνήμης, διά της οποίας θεμελιώνεται και το Μυστήριο του Βαπτίσματος.

Περνώντας στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο εστιάζουμε στη συνάντηση του Χριστού με τη Σαμαρείτισσα. Επανεμφανίζονται και εδώ οι περισσότερες εκφάνσεις της μνήμης: ο πολιτισμός της ανάμνησης μέσω των αναφορών στον Ιακώβ, μια και στο εν λόγω φρέαρ εκτυλίσσονται τα τεκταινόμενα, η συλλογική μνήμη, διαμορφωθείσα από τη μετάδοση της προσωπικής μνήμης της μετέπειτα Αγίας Φωτεινής και της (αυτο)αποκάλυψης της οποίας έτυχε από τον Μεσσία στους συμπατριώτες της (σημειωτέον, η πίστη των Σαμαρειτών εδραιώνεται και με τη βοήθεια της οπτικής μνήμης και της ηχομνήμης, καθώς είδαν και άκουσαν και οι ίδιοι τον Μεσσία κατά την επί διήμερο παραμονή του στη Σαμάρεια), η πολιτισμική μνήμη, καθώς το Ευαγγέλιο του Ιωάννη απευθύνεται, μεταξύ άλλων, και στους Σαμαρείτες, και, εν τέλει, η δημιουργική και αγιοπνευματική μνήμη διά της οποίας πιστεύουν στον Σαρκωθέντα Υιό και Λόγο του Θεού όλοι όσοι γίνονται κοινωνοί της συλλογικής και πολιτισμικής μνήμης. Τα ανωτέρω συνθέτουν τη λεγόμενη μνημοποιητική, συμπεριλαμβανομένων, βεβαίως, των τεχνικών του τόπου (Σαμάρεια) και του χρόνου (6^η ώρα συνάντησης μεταξύ του Κυρίου και της Σαμαρείτισσας). Ομοίως λειτουργεί η μνήμη και στην περίπτωση των μαθητών, οι οποίοι συναντούν τον Διδάσκαλο κατόπιν (εκ των υστέρων κατανοούν τα περί «άλλης βρώσης», «σπείροντος» και «θεριστή», όπως και η Σαμαρείτισσα τα της «δίψας» και «ύδατος»), καθώς και στην περίπτωση του βασιλικού και της εξ αποστάσεως ίασης του γιου του.

Επίμετρο

Διακατεχόμενοι από ισχυρές ελπίδες ότι έχουμε καταστήσει σαφές πως οι βασικές αρχές του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου διατρέχουν το σύνολο του κειμένου και όχι μόνο τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια, τα οποία συνιστούν το αντικείμενο της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας, έχουμε την πρόθεση να καταδείξουμε το ανωτέρω και ως προς τη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης. Μάλιστα, η αναφερθείσα «περιήγηση» στη λειτουργία της μνήμης θα έχει αποσπασματικό και επιλεκτικό χαρακτήρα με άξονα τους όρους, οι οποίοι ενέχουν την έννοια της μνήμης.

Ειδικότερα, στο πέμπτο κεφάλαιο του *Κατά Ιωάννη* (Ιω. 5,28) ο λόγος του Χριστού αφορά στο ότι η φωνή Του θα ακουστεί στα μνήματα των νεκρών και θα σηματοδοτήσει την Ανάσταση τους. Πέραν του όρου «*οἱ ἐν τοῖς μνημείοις*», ο οποίος είναι συναφής προς τη μνήμη, αφού, άλλωστε, το μνημείο είναι ο οίκος της μνήμης, ενώ δεν πρέπει να ξεχνάμε πως ο θάνατος είναι το σημείο εκκίνησης του πολιτισμού της ανάμνησης, δύο στοιχεία χρήζουν ανάδειξης στο εν λόγω κεφάλαιο: η αναφορά του Ιησού στον Μωυσή στο εν λόγω απόσπασμα, η οποία παραπέμπει στον πολιτισμό της ανάμνησης των Ιουδαίων ακροατών του Διδασκάλου, και το θαύμα της ίασης του παραλύτου πλησίον της κολυμβήθρας στο ίδιο κεφάλαιο, ένα θαύμα, το οποίο παράγει μνήμη (προσωπική → συλλογική → πολιτισμική → δημιουργική και αγιοπνευματική), συναισθήματα και, εν τέλει, ακλόνητη πίστη πως ο Ιησούς Χριστός είναι ο Υιός του Θεού Πατρός, Τον Οποίο μόνο Εκείνος ακούει, βλέπει και συνεργεί στη Δημιουργία.¹⁸⁹ Με ανάλογο τρόπο λειτουργούν οι όροι «*ἐν τῷ μνημείῳ*» (Ιω, 11,17) και «*εἰς τὸ μνημεῖον*» (Ιω. 11,31 και 11,37) στο κεφάλαιο 11 – οίκος μνήμης, απαρχή πολιτισμού της ανάμνησης –, ενώ στο εν λόγω κεφάλαιο το κυρίαρχο γεγονός είναι η Ανάσταση του Λαζάρου. Αυτή κι αν παρήγαγε μνήμη και, μάλιστα, «πανίσχυρή» και σε πλήθος παρευρισκομένων, μα και στη μετέπειτα Εκκλησία, (συλλογική, πολιτισμική, δημιουργική και αγιοπνευματική) με προφανή συναισθήματα και τη βεβαιότητα πως έχουν μπροστά τους τον Κύριο της ζωής και του θανάτου, τον βασιλέα της Δόξης.¹⁹⁰

Στο κεφάλαιο 15 συναντάμε τον όρο «*μνημονεύετε*» (Ιω. 15,20) με τον οποίο ο Χριστός δίνει εντολή στους μαθητές του να θυμούνται τα λόγια Του. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο ίδιος ο Κύριος «διδάσκει» τη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης ως εξής: «να θυμάστε τους λόγους Μου, διότι σας καθαίρουν, σας κρατούν ενωμένους μαζί Μου, με τον Πατέρα Μου και με τους άλλους αδελφούς, ενώ δεν πρέπει να ξεχνάτε τη σπουδαιότερη εντολή Μου, την εντολή της αγάπης». Τα ανωτέρω βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με το περιεχόμενο του υπό μελέτη κεφαλαίου, καθώς σε αυτό ξεδιπλώνονται τα περί της Αμπέλου και της Αγάπης.¹⁹¹ Το ίδιο «μοτίβο» απαντάται και στο επόμενο κεφάλαιο με τους όρους «*μνημονεύητε*» (Ιω. 16,4) και «*μνημονεύει*» (Ιω. 16,21) Βέβαια, στο εν λόγω κεφάλαιο ο λόγος αφορά στον

¹⁸⁹ Ιωάννη Σκιαδαρέση, *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις BANIAS, 2013) 241-246.

¹⁹⁰ Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 848-850.

¹⁹¹ Graig Keener's, *The Gospel of John*, σελ. 998-1000, 1002-1006.

Παράκλητο, ο Οποίος θα σταλεί στους μαθητές μετά την Ανάσταση και Ανάληψη του Χριστού. Η έλευση του Παρακλήτου έχει πάρα πολύ μεγάλη σημασία για τη λειτουργία της μνήμης και της ανάμνησης στο *Κατά Ιωάννη*, αφού το Άγιο Πνεύμα θα «υπομνήσει» στους μαθητές – Αποστόλους όλα τα ρήματα και τα έργα του Κυρίου.¹⁹²

Τέλος, η έννοια του μνημείου, όπως την «είδαμε» στα κεφάλαια 5 και 11 – οίκος μνήμης, απαρχή πολιτισμού της ανάμνησης –, επανέρχεται στο κεφάλαιο 19 με τον όρο «*μνημείον*» (Ιω. 19,41 και Ιω. 19,42). Συνάδει, μάλιστα, με τα του κεφαλαίου 11, καθώς στο κεφάλαιο 19 εμπεριέχονται τα συγκλονιστικά γεγονότα του Πάθους και του Σταυρού του Χριστού, τα οποία «προετοιμάζουν» τρόπον τινά την ένδοξη Ανάστασή Του (σε παραλληλισμό προς την Ανάσταση του Λαζάρου στο κεφάλαιο 11). Τα εν λόγω γεγονότα «υπομνηματίζουν» στον καθένα μας (από τον αυτόπτη και αυτήκοο μάρτυρα Ιωάννη τον Θεολόγο – οπτική μνήμη και ηχομνήμη – ως την αναξιότητα του συγγραφέοντος – πολιτισμική μνήμη, μα και δημιουργική ή, διαφορετικά, αγιοπνευματική μνήμη –) την Ανακεφαλαίωση της Δημιουργίας παρά Ιησού Χριστού διά της Ενανθρώπησης, Σταύρωσης και Ανάστασής Του.¹⁹³ Εν συνόψει, η μνήμη επέχει κολοσσιαίας σημασία θέση στη ζωή του ανθρώπου, καθώς οι αναμνήσεις μας συνθέτουν το ιδεολογικό και πρακτικό αποτύπωμά μας στη Γη, καθορίζουν τη στάση ζωής μας και, εν τέλει, συνδέονται άρρηκτα με την ύπαρξή μας. Ακολουθώντας, λοιπόν, τα χνάρια της μνήμης, τα οποία χαράσσει ο συγγραφέας του *Κατά Ιωάννη* Ευαγγελίου δυνάμεθα να βρούμε την αρχή – αιτία, την πορεία και τον προορισμό της ζωής μας, τον Ιησού Χριστό.

---

¹⁹² Graig Keener's, *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012) 1025, 1044-1046.

¹⁹³ Graig Keener's, *The Gospel of John*, σελ. 1143-1148, 1154-1166, 1178-1181.

Πηγές

«Καινή Διαθήκη», στο διαδικτυακό τόπο: https://apostoliki-diakonia.gr/bible/bible.asp?contents=new_testament/contents.asp&main=

Βιβλιογραφία

ΑΓΟΥΡΙΔΗ, Σάββα *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Α', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005)

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο*, τόμος Γ', (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Π. Πουρνάρα, 2005)

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ιωάννης (ο Απόστολος)», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, επιμ. έκδ. Αθ. Μαρτίνος, Τόμ. 6, (Αθήναι, 1962-1968) στ. 1133-1136.

ASSMANN, Jan *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μετάφραση: Διαμαντής Παναγιωτόπουλος, (Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017)

ΔΕΣΠΟΤΗ, Σωτηρίου *Δοκίμια στο Κατά Ιωάννη: Ποίηση και Θεολογία. Η Καινή Διαθήκη στον 21^ο αιώνα*, (Αθήνα: εκδόσεις TREMENDUM, 2014)

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Εισαγωγή στο Κατά Ιωάννη», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/?course=SOCTHEOL105> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022)

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Σημειώσεις στην εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη. Ιωάννεια έργα-Παύλος», στο διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/index.php?course=SOCTHEOL186&openDir=/5ea8001bKbPo> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022)

EVANS, Rhiannon, «Emperors of Rome (Episode CXLIII – Damnatio Memoriae)», στο διαδικτυακό τόπο: <https://open.spotify.com/episode/6ZtAPbHUeSNTFa4cfVTORf?si=7FS0Uih3Tue4ceO5jzVfOw> (ημερομηνία ανάκτησης: 14-01-2022)

ΚΑΡΑΚΟΛΗ, Χρήστου, «Έν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος... Το αποκλειστικά παλαιοδιαθηκικό υπόβαθρο, η μετεξέλιξη και η θεολογική σημασία του όρου Λόγος στο Κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο», στο *Ο Θεός της Βίβλου και ο Θεός των φιλοσόφων* (Αθήνα: Άρτος Ζωής, 2012)

KEENER, Graig *The Gospel of John*, (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2012)

G.W.H. LAMPE, «ανάμνησις», *A Patristic Greek Lexicon*, επιμ. έκδ. Univessity of Oxford, (London: Oxford University Press, 1961) 113

- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, Γεωργίου, «μνήμη», *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, (Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002) 1110
- ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ, Ρίκη Βαν, «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου», *Επιθ. Κοιν. Ερευνών* 107 (2002) 139.
- ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Ανάποδα χρόνια: συλλογική μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών (1900-1950)*, (Αθήνα: Πλέθρον, 1997)
- ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Μνήμη και Προφορική Ιστορία», στο διαδικτυακό τόπο: <http://archive.eclass.uth.gr/eclass/courses/SEAD240> (ημερομηνία ανάκτησης: 10-01-2022)
- ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΒΣΚΗ, Φιόντορ *Λευκές Νύχτες / Το Όνειρο Ενός Γελόιου / Μια Γλυκιά Γυναίκα*, μετάφραση από τα Ρωσικά: Άρης Αλεξάνδρου, (Αθήνα: εκδόσεις Γκοβόστη, 2014)
- ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, Ιωάννη *Ιωάννεια Γραμματεία* (Θεσσαλονίκη: εκδόσεις ΒΑΝΙΑΣ, 2013)
- SLAVIN, Robert *Εκπαιδευτική Ψυχολογία* (Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2007)
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ, Νικολάου *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Α', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996)
- ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Το Ευαγγέλιο του Ιωάννου*, τόμος Γ', (Αθήνα: εκδόσεις Ο ΣΤΑΥΡΟΣ, 1996)
- THOMPSON, Paul *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, μετάφραση: Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν – Νίκος Ποταμιάνος, (Αθήνα: Πλέθρον, 2002)
- ΤΣΑΓΚΑΡΗ, Κώστα, «Η Πλατωνική Θεωρία της Ανάμνησης», στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.academia.edu> (ημερομηνία ανάκτησης: 14-01-2022)
- ΧΑΝΙΩΤΗ, Άγγελου «Μνήμη, πάθος, πίστη: Το ανθρώπινο πρόσωπο του μετακλασικού ελληνικού κόσμου», στο διαδικτυακό τόπο: mathesis.cup.gr (ημερομηνία ανάκτησης: 11-10-2021)

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.